

Міністерство освіти і науки України
Сумський державний університет

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Збірник матеріалів
V Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 18 травня 2018 року)

Суми
2018

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Власенко В. М., канд. іст. наук;
Дегтярьов С. І., д-р іст. наук;
Король В. М., канд. іст. наук;
Куліш А. М., д-р юрид. наук;
Лобко Н. В., канд. іст. наук;
Нестеренко В. А., канд. іст. наук;
Семенов В. М., канд. наук з держ. упр.;
Сухонос В. В., д-р. юрид. наук.

Видання рекомендоване до друку рішенням вченої ради
Навчально-наукового інституту права СумДУ
(протокол № 10 від 10.05.2018 р.)

Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи : матер. V Всеукр. наук.-практ. конф. (Суми, 18 травня 2018 р.) / ред. колегія : В. М. Власенко, С. І. Дегтярьов, В. М. Король та ін. – Суми : Сумський державний університет, 2018. – 136 с.

До збірника увійшли наукові статті та повідомлення викладачів, студентів, учених та аспірантів ВНЗ і наукових установ, виголошені в рамках V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Суспільно-політичні процеси на українських землях: історія, проблеми, перспективи», присвяченої актуальним питанням суспільно-гуманітарних наук.

ВЛАСЕНКО В. М.
канд. іст. наук, доцент

**УКРАЇНСЬКА ПОЛІТИЧНА ЕМІГРАЦІЯ В БОЛГАРІЇ:
ОСВІТА І НАУКА (1921-1939)**

Міжвоєнна українська політична еміграція в Болгарії сформувалася внаслідок трьох хвиль еміграції у 1919-1920 рр., а також рееміграції з Туреччини та країн Східного Середземномор'я у 1921-1922 рр. У даній роботі йдеться лише політичну еміграцію, тобто ту її частину, яка була політично вмотивованою, ідеологічно визначеною, організаційно структурованою та сповідувала ідею відновлення української державності у різних її формах. У міжвоєнний період у Болгарії налічувалося 1-2 тис. осіб, які тією чи іншою мірою брали участь в організованому житті української еміграції, в тому числі національно свідомих – 150-200 осіб [1, с. 24]. Набагато більше серед емігрантів було так званих малоросів, які не виокремлювали себе від російської еміграції і виявляли свою окремішність лише в мові та культурі.

У період між Першою і Другою світовими війнами в Болгарії діяли громадські організації української еміграції й їхні об'єднання та комітети. Найбільш впливовими в емігрантському середовищі були Українська громада (УГ) в Болгарії (Софія) із своїми філіями у Варні, Кочеринові, Пловдиві, Русе й інших, Українське культурне об'єднання (УКО) в Болгарії та Союз українських організацій в Болгарії (СУОБ). Серед емігрантів більшість складали прихильники Уряду УНР в еміграції, меншість – прихильники П. Скоропадського, І. Полтавця-Острияниці та ОУН.

Для розвитку освітньої справи серед українських емігрантів у цій балканській країні бракувало свідомої інтелігенції, яка, на думку делегата від українських організацій в Болгарії на I Конференції української еміграції (Прага, 1929 р.) Б. Цибульського, *«могла б взяти на свої плечі тягар задоволення культурно-освітніх потреб всієї еміграції»*. Якщо на початку еміграції в цій країні українських інтелігентів налічувалося 150-200 осіб, то наприкінці 1920-х рр. – декілька десятків [2, с. 356-357]. Із 33 представників професорсько-викладацького складу одеських вищих шкіл, які емігрували до Болгарії, в Софійському університеті працювало 15 осіб, гімназії – 2, решта були практикуючими лікарями або юристами [3, с. 152-167]. Лише 2 з них (В. Зав'ялов та М. Попруженко) на початку еміграції стали членами тимчасового комітету Українського товариства Червоного Хреста, але невдовзі вийшли з нього. Всі інші визнавали себе російськими емігрантами.

Основною формою освітньої діяльності української еміграції були різноманітні курси та лекції (виклади). Їх влаштовували громадські організації й їхні відповідні підрозділи (культурно-освітні секція, рада або гурток). Так, у 1921-1922 рр. при *«Українській хаті»* діяли культурно-освітній гурток та студентська спілка на чолі із майбутнім доктором наук, економістом М. Храпком, які започаткували школу для неписьменних та курси українознавства за програмою середньої школи. На курсах викладалися українська мова і література, історія, географія й етнографія України. Окремо для широкого загалу емігрантів влаштовувалися лекції з нещодавньої історії України, декламувалися твори української літератури [4, л. 1-1об; 5, с. 104].

Навесні 1924 р. з ініціативи Комітету допомоги українським біженцям і з метою ознайомлення болгарської громадськості з історією та культурою України у кількох містах

була організована низка лекцій. Лекторами виступили голова Комітету, колишній керуючий Посольством УНР в Болгарії В. Драгомирецький, художник, професор М. Парашук, колишній директор Народної бібліотеки й етнографічного музею, перекладач творів Т. Шевченка, письменник С. Чілінгіров, начальник культурного відділу Міністерства народної освіти Болгарії, автор багатьох праць з української літератури Н. Балабанов та белетрист, перекладач праць українських учених, професор Д. Шишманів. Заходи відбулися в Бургасі, Софії, Русе, Ямболі та інших містах [6, арк. 77; 7, арк. 36; 8, с. 304].

Українські громади в Софії, Варні, Пловдиві й Українське культурне об'єднання в Болгарії періодично організовували виклади на актуальні теми минулого і сьогодення України. Під час відвідин у 1931 р. Софії міністр військових справ УНР В. Сальський поставив перед головою управи УГ в Болгарії М. Парашуком завдання розвинути культурно-освітню роботу, *«внаслідок чого прийде і національно-політичне усвідомлення»* емігрантів, запропонував організувати при бібліотеці-читальні систематичні *«виклади з українознавства, ознайомлення з ідейно-політичним змістом укр. революції»* тощо [9, л. 2]. Але через постійні чвари М. Парашука спочатку з Б. Цибульським, а потім з Я. Малиновським ці завдання не були виконані. Тому після приїзду на початку 1937 р. до Софії В. Филоновича його першочерговими завданнями УГ в Болгарії у культурно-освітній галузі були організація курсів українознавства та систематичних лекцій з історії та культури України [10, арк. 189], згодом почали працювати курси з вивчення болгарської й англійської мов [11, с. 27].

Українсько-болгарське товариство також влаштовувало лекції з історії українсько-болгарських відносин. У 1932 р. до Софії на запрошення Товариства приїздив Р. Смаль-Стоцький, який на його засіданні виголосив болгарською мовою доповідь *«Україна і Болгарія»* [12, с. 119], 1935 р. – про творчість

Ю. Венеліна [13, л. 57], а доцент Українського високого педагогічного інституту ім. М. Драгоманова в Празі Г. Омельченко там же прочитав лекцію про Ю. Венеліна [12, с. 119]. Під час зустрічі з болгарськими, чеськими і польськими культурними і державними діячами, що була організована Товариством у 1932 р. в Софії з нагоди відкриття пам'ятника М. Драгоманову, О. Шульгін виголосив промову, присвячену українсько-болгарським відносинам. Йшлося про автора першої історії Болгарії Ю. Венеліна, вплив творчості Т. Шевченка на розвиток болгарської літератури, діяльність М. Драгоманова в Болгарії [14, с. 15]. Доповіді виголошували і болгарські культурні діячі. Так, 1 грудня 1934 р. в Софії Українсько-болгарське товариство влаштувало у приміщенні Музичної державної академії публічну лекцію професора академії Христо Панчева на тему «Українська музика і пісня» [13, л. 98].

З-поміж українських політичних емігрантів в Болгарії науковою діяльністю займалося лише кілька осіб. До керівних органів УКО в Бургасі і Софії та Союзу українських організацій Болгарії належав доктор наук Микола Корнеліїв [15, с. 30-31]. Автору не вдалося з'ясувати галузь його наукових студій.

Чимало прислужився на науковій ниві уродженець с. Іркліїв колишньої Полтавської губернії, нині Черкаської області Дмитро Шелудько. Середню освіту здобув у Колегії Галагана. Після закінчення у 1915 р. відділення романської філології історико-філологічного факультету Університету св. Володимира в Києві стажувався в Петроградському університеті. 1917 р. повернувся до Києва, де працював в університеті. Перейшов на дипломатичну службу. У 1918-1920 рр. був старшим урядовцем, молодшим секретарем Посольства УНР в Болгарії. У 1920-1922 рр. працював на філологічному факультеті Університету м. Галле (Німеччина), 1922-1926 рр. – у радянському торгпредстві, потім повернувся до наукової діяльності. У 1928 р. переїхав до Болгарії. Працював

чиновником торговельної фірми в Софії. У 1930-1933 рр. був асистентом в Кельнському університеті, де йому присвоїли ступінь доктора філології. Досконало знав 14 мов. Після приходу до влади в Німеччині нацистів переїхав до Болгарії. Працював у приватних торговельних фірмах та державній тютюновій фабриці. Одночасно брав активну участь у громадсько-політичному житті української еміграції в Болгарії, неодноразово обирався на керівні посади в УКО та СУОБ. Після Другої світової війни працював у Міністерстві інформації Болгарії, займався науковою і громадською діяльністю [16, с. 187-189].

Д. Шелудько залишив багату наукову спадщину. Він є автором понад 100 наукових праць, що були опубліковані в болгарських, німецьких та фінських періодичних виданнях. Його перу належить найповніше на той час дослідження *«Німецькі елементи в українській мові»* про німецькі лексичні запозичення (близько 700 слів) в українській мові. Рецензія В. Сімовича на цю працю була опублікована на сторінках видання НТШ у Львові [17, с. 344]. Вчений є автором досліджень про українізми в румунській мові та румунізми в українській і болгарській мовах [18, с. 3838].

Проживаючи в міжвоєнній Болгарії, Д. Шелудько опублікував низку статей наукового і публіцистичного характеру в таких виданнях, як *«Воля»* (Відень) [19], *«Литературен глас»*, *«Сборник в чест на професор Ив. Д. Шишманов по случай на тридесетгодишната му научна дейност (1889-1919)»*, *«Слънце»*, *«Украинско слово»*, *«Украинско-български преглед»*, *«Украино-български вестн = Українсько-болгарські вісті»* (Софія), *«Записки історично-філологічного відділу ВУАН»*, *«Збірник Комісії для дослідження історії української мови»* (Київ). Його роботи присвячені діяльності та творчості Х. Ботева, Р. Жінзіфова, Л. Каравелова, П. Славейкова, М. Грушевського, українсько-болгарським культурним зв'язкам, впливу поезії Т. Шевченка на творчість болгарських письменників, розвитку

української мови тощо. Виголошував доповіді на публічних громадських і наукових заходах, зокрема про творчість Т. Шевченка [20, с. 29; 21, с. 3] та наукові праці М. Грушевського [22, с. 6-7; 23, с. 30]. Д. Шелудько проходив по справі Спілки визволення України, але не був заарештований, оскільки перебував за кордоном [24].

Зауважимо, що колишній Посол України в Болгарії Олександр Шульгин опублікував спогади про Посла Болгарії в Україні, академіка БАН, історика й етнографа І. Шишманова, з яким мав дружні стосунки [25]. Він був ініціатором видання в Софії збірника «Украинско слово», його праці публікувалися на сторінках «Украино-български весте = Українсько-болгарські вісті».

Отже, незважаючи на нечисленність інтелігентних сил в українському емігрантському середовищі в Болгарії, освітня діяльність серед політичних емігрантів здійснювалася у формі різноманітних курсів і лекцій (викладів) з історії, культури, літератури, мови й етнографії. На науковій ниві відзначилися доктори наук М. Корнеліїв, М. Шелудько й О. Шульгин. Перспективними, на думку автора, є дослідження функціонування преси, бібліотек, діяльність хорових колективів, оркестрів, театральних аматорських груп української політичної еміграції в цій балканській країні.

1. Власенко В. Натуралізація української еміграції в Болгарії в міжвоєнний період. *Анамнеза* / Исторически факултет, Софийски университет «Св. Климент Охридски». София, 2015. Кн. 1. С. 18-33.

2. Українська політична еміграція 1919-1945: Документи і матеріали / Редкол.: Ю. А. Левенець (співголова), В. А. Смолій (співголова) та ін. К.: Парламентське вид-во, 2008. 928 с.

3. Музичко О. Еміграції та депортації науковців з території Південної України у першій половині ХХ ст.: етапи, склад, долі. *Вісник Центрального державного архіву зарубіжної україніки*. К., 2012. Ч. 2. С. 125-167.

4. Централен държавен архив на Република България (ЦДАБ), ф. 1717К, оп. 1, а. е. 373, 2 л.
5. Власенко В. До громадсько-політичної діяльності Василя Филоновича у Болгарії у 1921-1922 рр. *Київська старовина*. 2010. № 6. С. 97-115.
6. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО), ф. 4465, оп. 1, спр. 157, 89 арк.
7. Центральний державний архів громадських об'єднань України (ЦДАГО), ф. 269, оп. 2, спр. 267, 295 арк.
8. Софіянець. Українці в Болгарії (Допис із Софії). *Літопис політики, письменства і мистецтва*. Берлін, 1924. Кн. II. Зшиток 19/20. С. 304.
9. ЦДАБ, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 743, 8 л.
10. ЦДАГО, ф. 269, оп. 2, спр. 282, 242 арк.
11. Хроніка. Болгарія. Софія. *Гуртуймося*. 1937. Ч. I (XIX). С. 27.
12. Наріжний С. Українська еміграція: Культурна праця української еміграції 1919-1939. К. : Вид-во ім. Олени Теліги, 1999. 271 с.
13. ЦДАБ, ф. 1717К, оп. 1, а. е. 289, 104 л.
14. Д. Г. Подорож проф. О. Шульгина. *Тризуб*. Париж, 1932. Ч. 48. С. 15-17.
15. Хроніка. В Болгарії. 1-й український конгрес у Софії. *Тризуб*. 1933. Ч. 41. С. 30-31.
16. Павленко В. Українсько-болгарські взаємини 1918-1939 рр. К., 1995. 224 с.
17. Бібліографія Записок Наукового Товариства імені Шевченка. Томи I-ССХL (1892-2000) / НТШ, Комісія бібліографії і книгознавства, науково-довідкові видання; укладач В. Майхер, ред. О. Купчинський. Львів, 2003. 742 с.
18. Шелудько Дмитро. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина* / Перевидання в Україні. Львів: НТШ, 2000. Т. 10. С. 3838.
19. Шелудько Д. Українська справа в Болгарії. *Воля*. Відень, 1920. Т. II. Ч. 3. С. 128-130; Ч. 5. С. 213-214.
20. Хроніка. В Болгарії. Софіянець. Свято Шевченка в Софії. *Тризуб*. 1928. Ч. 25. С. 29.
21. Болгарський тижневик «Литературен Глос». *Український тиждень*. Прага, 1934. Ч. 26. С. 3.

22. Софіянин. По смерті Михайла Грушевського в Болгарії. *Тризуб*. 1935. Ч. 5. С. 6-7.

23. Хроніка. Болгарія. Панахида і жалібна академія в пам'ять М. Грушевського. *Гуртуймося*. Прага, 1935. Ч. I (XIII). С. 30.

24. Осьмак Н. «Кого не поставимо на коліна – перестріляємо». 80 років процесу «СВУ». *День*. К., 2010. № 39 (5 березня). URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/ukrayina-incognita/kogo-ne-postavimo-na-kolina-perestriyuiemo> (перегляд 20.04.2018).

25. Шульгин О. Світлій пам'яті І. Д. Шишманова (†23 червня 1928 року). *Тризуб*. 1928. Ч. 26. С. 2-6.

ДОРОШЕНКО М. С.
слухач наукового товариства Білопільського ЦДЮТ
КОРОЛЬ В. М.
канд. іст. наук

НАЦИСТСЬКА ПРОПАГАНДА НА СТОРІНКАХ ОКУПАЦІЙНОЇ ПРЕСИ СУМЩИНИ (1941–1943 рр.)

Друга світова війна, як і будь-який інший збройний конфлікт, велася не тільки у битвах за допомогою звичайної зброї. Не менш запеклою була також боротьба в інформаційній площині. Обидві сторони намагалися якомога ефективніше ідеологічно і психологічно впливати на населення, яке являло собою один з найважливіших ресурсів для ведення війни. Під час німецької окупації створена нацистами преса стала однією з ключових ланок цієї «*битви за думки і серця людей*».

Актуальність цього дослідження обумовлена тим фактом, що інформаційні війни починають грати все більшу роль у часи нинішнього постіндустріального інформаційного суспільства і бурхливого розвитку телебачення, засобів комунікації та комп'ютерних технологій. У цих умовах зростає ефективність війни такого роду, яка починає замінювати фізичне протистояння або передує йому в якості головної фази. З огляду на це, особливе значення отримує вивчення питання ідеологічної та психологічної боротьби такого визначального періоду в історії України і світу, як Друга світова війна.

Метою даної роботи є висвітлення головних принципів, напрямів та змісту нацистської ідеологічної обробки населення військової зони України у пресі на прикладі Сумської області.

У радянський період об'єктивні дослідження з цього питання були неможливими через диктат офіційної ідеології, а також внаслідок жорсткого обмеження доступу до окупаційної преси і архівних фондів. Ґрунтовно працювати над даною

тематикою історики почали лише за часів незалежності України.

Вже в наш час вказану проблематику активно розробляли Олександр Лисенко, Вадим Нестеренко, Сергій Стельникович Дмитро Титаренко, Валерій та Валентина Шайкани. Однак щоб заповнити існуючі прогалини і білі плями, їй досі залишається потреба у аналогічних дослідженнях на регіональному рівні.

В якості основи джерельного масиву нашої розвідки використано матеріали окупаційних видань, що зберігаються у Державному архіві Сумської області. Було опрацьовано підшивки 7 газет, що видавалися в той час на Сумщині: *«Відродження»* (Ромни), *«Визволення»* (Конотоп), *«Голос Охтирицини»* (Охтирка), *«Лебединський вісник»* (Лебедин), *«Новий час»* (Шостка), *«Сумський вісник»* (Суми), *«Путівлянин»* (Путівль).

Також важливе значення для джерельної бази відіграли німецькі архівні документи, зібрані, впорядковані і перекладені з німецької В'ячеславом Дашичевим та Володимиром Косиком.

В ході роботи було визначено, що окупаційні видання на Сумщині були створені та контролювалися відділом (батальйоном) пропаганди *«U»* (*«Україна»*). До роботи в редакціях активно залучалися представники української інтелігенції з націоналістичними та антикомуністичними переконаннями, особливо у перші місяці окупації. Націоналістичні групи у містах Сумщини намагалися використати цю пресу, публікуючи свої матеріали, які зрештою мали лише просвітницький характер, щоб отримати дозвіл німецької цензури. Показовим є той факт, що деякий час в оформленні передовиць деяких газет (наприклад, *«Сумський вісник»*, *«Голос Охтирицини»*, *«Лебединський вісник»*) розміщувалося зображення тризуба.

Окупаційна преса відіграла значну роль у житті населення Сумщини, оскільки залишалася практично єдиним

друкованим джерелом нової інформації у тій обстановці невизначеності та нерозуміння, що панувала на захопленій німцями території. Цим і користувалася нацистська пропаганда, щоб навіювати місцевому населенню ідеї, погляди, настрої, що були вигідні окупантам, і шляхом такого впливу робити людей лояльними до німецької сторони, налаштовуючи їх до співпраці чи, принаймні, до покори.

Головні напрямки і принципи ідеологічної обробки населення були визначені ще до нападу на СРСР директивою начальника штабу верховного командування збройних сил Німеччини Альфреда Йодля від 6 червня 1941 р. Директива приписувала додержуватися наступних тез і правил у пропагандистській роботі на захоплених територіях:

- противником Німеччини є не народи СРСР, а виключно *«єврейсько-більшовистський радянський уряд»* і комуністична партія, що прагне світової революції;

- німецькі війська прийшли не як вороги, а як визволителі від необмеженого насилля і тиранії радянського режиму;

- німецькі збройні сили неодмінно застосують силу і жорстоко покарають за будь-який спротив, де б і ким би він не чинився;

- населенню потрібно довести необхідність збереження економіки від руйнування, заспокоїти людей обіцянками майбутньої зміни форм організації господарювання і спонукати їх до подальшої праці;

- пропаганда має сприяти розпаду Радянського Союзу на окремі частини. На місцях органи пропаганди мають користуватися тією мовою, яка там найбільш уживана, але не повинні передчасно застосовувати матеріали спрямовані на розчленування СРСР.

Серед головних напрямів нацистської ідеологічної обробки населення окупованої Сумської області чітко виділяються: антибільшовицька пропаганда; антисемітська

пропаганда; антиросійська пропаганда; а також пропаганда переваг нацистського ладу.

З'ясовано, що основою матеріалів антибільшовицького напрямку слугувала інформація про злочини та помилки радянської влади, у тому числі й на території Сумщини.

Антисемітський напрям пропаганди був тісно пов'язаний з антибільшовицькою пропагандою. На сторінках окупаційної преси постійно підкреслювався зв'язок комуністичної ідеології з єврейством. Нацисти прагнули покласти на євреїв провину за всі біди та негаразди як на Сумщині та в Україні, так і у цілому світі.

Антиросійська пропаганда пов'язана з використанням німцями політики *«Розділяй та володарюй»* на окупованих територіях. Експлуатувалися національні почуття людей, їх комплекси, що сформувалися за час життя у складі багатонаціональної імперії. Згадувались колишні кривди з боку російського імперіалізму і стверджувалось про приналежність українців до західної цивілізації.

Пропагуючи переваги нацистського ладу окупанти завжди використовували порівняння високого рівня життя німців з нестатками і злиднями населення СРСР. Відбувалося маскування жорстокого і грабіжницького окупаційного режиму розповідями про благополучне життя за нацистського ладу та обіцянками реформ і змін на краще.

Таким чином, загалом нацистська ідеологічна обробка за допомогою місцевої преси була насиченою і багатожанровою. Вміло маніпулюючи інформацією, перекручуючи або однобічно висвітлюючи факти, пропагандисти певною мірою досягали своєї мети. Однак питання ефективності німецької пропаганди на окупованій Сумщині ще потребує додаткового дослідження.

КАРІХ М. О.
ст. лаборант кафедри КПТІДП СумДУ

ІСТОРІЯ МОГО МІСТА В ІСТОРІЇ МОЄЇ РОДИНИ. ЕПІЗОД ПЕРШИЙ. ПРАДІД

Студенти та багато хто з викладачів СумДУ вже не застали ті часи, коли на місці корпусу К-3 по вул. Петропавлівській, 59, ще на початку 1980-х років стояв інший будинок.

Тут колись знаходилась міська дума, а до цього особняк був головною спорудою в міській садибі Кондратьєвих. Ориєнтовно, він був збудований у другій чверті ХІХ ст. У 1872 р. Микола Дмитрович (нащадок полковника Сумського Слобідського полку Герасима Кондратовича Кондратьєва, меценат, ватажок місцевого дворянства) продав садибу міській громаді. Будівля була двоповерховою і теж мала башту. У 1867-1917 р.р. тут розташовувався Сумський окружний суд, після революції влаштувався ревком, а потім – обласний та міський суди.

Частину цієї споруди займала міська пожежна охорона, яка використовувала башту в якості спостерігальної каланчі.

Тут у 1930-1950 р.р. працював мій прадід – Бирко Пантелеймон Савич. Він народився 24 липня 1886 р. у родині сумського цехового ремісника Сави Олексійовича Бирко та його законної дружини Катерини Василівни.

Ремісники або «цехові» – стан в Російській імперії, який у ранні станів перебував між купцями та міщанами.

Цехи були створені ще Петром I. До появи фабричної промисловості вони були єдиними виробниками товарів широкого вжитку і для захисту своїх суспільно-виробничих інтересів створювали цехи. До них входили виробники спорідненого фаху, які й сформували власні органи для керівництва, такі як цехова і реміснича управи. Перша порадкувала у цеху, а інша – у місті з кількома цехами.

Цехові і ремісничі управи формувалися на виборному принципі, котрий запроваджувало Ремісничче положення 1785 р. і який був найголовнішою ознакою самоврядності цехової громади та гарантував обрання до її керівного складу тих, котрі були близькі між собою за способом життя і яких громада знала з кращого боку та яким довіряли люди.

Розпочалося насадження цехів за російським взірцем зі Слобідської України, зокрема з Харкова, у якому працювало чимало цехових. Згідно з інструкцією 1766 р. усі майстрові мусили заснувати цехи за ремеслами. На зростання їх фахового рівня суттєво вплинули 32 ремісничі німецькі родини, що їх з Санкт-Петербурга запросив 1803 р. для облаштування університету Василь Каразін. Цехи тут зберігали польські й німецькі традиції магдебурзького права.

Цехи мали переважне право на заняття своїм ремеслом і продаж виробів. Права стану для цеховиків передавались по народженню, чоловіком – дружині, або одержувалися під час запису до цеху. Діти цехових ремісників після досягнення

повноліття для збереження прав повинні були записуватися в цех самі, або переходити в міщани.

Для вступу до цеху той, хто був приписаний до міщанства, повинен був представити в казёну палату свідоцтво про звільнення від колишнього суспільства або відомства і приймальне свідоцтво від цеху, після чого реміснича управа записувала його в цехову книгу. Ремісники, записані до цеху, одержували управне свідоцтво, яке заміняло паспорт і видавалося на необмежений термін.

Щоб стати членом цеху, або майстром, той, хто хотів цього, повинен був мати свідоцтво, що він пробув у майстра два роки учнем і один рік підмайстром. Вступаючий вносив до цеху певний грошовий внесок. Протягом перших трьох років майстер не мав права тримати підмайстрів та учнів.

На отримані внески і відрахування з продажу виробів цех утримував службовців, навчав ремеслу сирот та займався благодійністю. У Сумах реміснича управа з 1802 р. перебрала на себе витрати з похованням ремісників, для чого існував спеціальний фонд.

Цеховий устав точно визначав кількість підмайстрів та учнів, яких міг мати старший майстер; зазвичай, дозволялося мати не більше двох підмайстрів та одного-двох учнів. Малоспроможним майстрам зовсім заборонялося мати помічників.

Напередодні реформи 1861 р. в Сумах працювали 194 ремісничі майстерні, які виготовляли предмети широкого вжитку, одягу, взуття, продукти харчування. З 934 міських ремісників 312 були майстрами, 331 – підмастрами, 291 – учнями. Наприкінці XIX століття у місті налічувалось більше 3000 ремісників, які виготовляли продукти харчування та одягу, а також займалися візництвом.

16 листопада 1891 р. в родині іншого цехового ремісника, Якова Гавриловича Паценка та Марії Іванівни, народились дві

дівчинки – близнючки Фекла та Ганна. Через 19 років Пантелеймон Бирко та Фекла Пашенко побралися. Вінчання відбулося 11 липня 1910 р. у церкві Різдва Присвятої Богородиці, яка знаходилася на місті ДК Фрунзе по вул. Горького (колишній Суджанській) і була знесена у кінці 1930-х років.

Кам'яна церква на цьому місці була закладена і освячена преосвященним Христофором Сулемою у 1808 р.. Будівництво тривало 8 років, і було закінчено тільки завдяки купцю Федору Ішуніну, який зібрав на «святе діло» більше 4000 карбованців сріблом.

А ще до кам'яної на цьому місці була дерев'яна церква, освячена ще у 1681 р.. Першим благодійником храму був брат Герасима Кондратьєва – Андрій. За переписом 1732 р. при храмі вже існувала школа.

В шлюбі моїх прадідів народилося три дочки: у 1910 р. – Марія, у 1911 р. – Анастасія, а в 1918 р. – Олександра (моя бабуся).

Вже на початку ХХ століття цехове законодавство поступово ліквідувалося, ремісничі заклади витіснялись зростаючою фабрично-заводською промисловістю. Але в кравецькій, шевській та деяких інших справах ремесла продовжували займати належне місце.

Ремісничі управи в містах українських губерній, втім як і повсюдно, ліквідувалися у два заходи. Під час першої ліквідації, що відбулася 1902–1903 р.р. у Російській імперії залишилося 29 управ, з них в українських містах п'ять: у Керч-Єнікалі і Сімферополі Таврійської губернії, Одесі, Сумах і Харкові. Тож Керч-Єнікальська об'єднувала 13 цехів, Одеська – 31, Сімферопольська – 16, Сумська – 8 і Харківська – 3 цехи.

11 листопада 1917 р. станова організація суспільства була остаточно скасована декретом ВЦВК та РНК «Об уничтожении сословий и гражданских чинов».

Після скасування ремісничих цехів мій прадід деякий час заробляв візництвом, а потім служив у міській пожежній охороні.

В дореволюційній Росії пожежі були одним з самих тяжких лих. Не оминали вони і наше місто. Масштабні пожежі відбулися у Сумах у 1706, 1791, 1839 та 1840 рр. Наслідки пожеж були катастрофічними для міста. Тисячі жителів загинуло, а багато з вцілілих залишалося без даху над головою та покинули місто. «В 1839–1840 гг. сильные пожары испепелили большую и лучшую половину Сум; к тому же великолепная ярмарка, доставлявшая большие доходы жителям города, тогда же переведена была в Ромны. То и другое обстоятельство имело последствием своим упадок благосостояния жителей Сум», – так писав Філарет (Д.Г.Гумілевський) у своїй праці «Историко-статистическое описание Харьковской епархии»⁹.

До початку 1880-х років пожежні команди формувалися виключно із солдат, звільнених з армії за станом здоров'я, і повністю підпорядковувалися поліції.

Утримання пожежних частин покладалося на місцеві органи самоврядування, які виділяли кошти на експлуатацію пожежних обозів.

Починаючи з 1873 р. пожежні частини комплектувалися вже не солдатами, а вільнонайманими спеціалістами, що дало можливість здійснювати відбір майбутніх пожежників і таким чином підвищити рівень організованості пожежних команд.

У 1870-х роках у містах Харківської губернії нараховувалося 169 пожежних. Найбільше їх було в Харкові (34), Сумах (25), Охтирці (14). В інших містах пожежні команди склалися від 7 до 2 чоловік

Серед пожежників була своя спеціалізація. Вони поділялися на трубників, які заливали вогонь водою, сокирників (розбирали горілі і цілі будинки) і кучерів, що доглядали за обозом, в першу чергу, кіньми. Кожна з цих спеціальностей мала професійний щабель.

Очолювали пожежні частини брандмейстери, які призначалися і звільнялися міською управою. Їм допомагали 1-2 помічники.

Основні засоби пожежогасіння були важкими і незручними в роботі. Так, сокири важили від 5 до 7 кг, багри – від 16 до 20 кг, ломы – до 32 кг. Для того, щоб впевнено з ними працювати, пожежні повинні були мати добру фізичну силу.

Незручними в користуванні були важкі і громіздкі бочки на колесах, які вмщали до 40 відер води. Наповнювалися вони із колодязів спеціальними черпаками (на це витрачалося від 10 до 15 хвилин), або ж за допомогою ручних насосів.

Для зберігання пожежного інвентарю за рахунок міських бюджетів будувалися депо. За даними Харківської губернської управи, найкращі депо мали пожежні частини Харкова, Сум і

Охтирки. Але через брак коштів у місцевих бюджетах пожежні команди містилися у найнятих пристосованих приміщеннях, де розміщували ще й громадські установи, як це було в Сумах.

Для міської скарбниці оплата праці пожежних обходилася в середньому по 84 крб. на рік. У перші роки діяльності нових пожежних частин характерною була велика плинність кадрів через виснажливу ручну працю, небезпеку каліцтва і, навіть, смерті.

При низькій заробітній платі склад команди поновлювався через кожні два-три роки. Щоб виправити становище та укомплектувати пожежні частини висококваліфікованими спеціалістами, думи підвищували платню, враховуючи стаж роботи: за перші п'ять років безперервної служби річний оклад збільшувався на 6 крб., за 10 років - на 24 крб.

Проте і цих коштів не завжди вистачало для утримання сім'ї. У невеликих містах поширювалася практика, коли пожежники працювали за сумісництвом на інших роботах, що негативно позначалося на їхній кваліфікації і стані протипожежної охорони в цілому.

У 1879 р. у Харкові з'явилося Вільне пожежне товариство. Особовий склад формувався з 35 ремісників і міщан. Добровольці за свою службу платні не отримували, зате мали пільги з деяких міських повинностей і звільнялися від служби в армії.

У 1884 р. подібне товариство з'явилося у Сумах, у 1889 р. – у Охтирці, у 1896 р. – в Лебедині.

У 1888 році у нашому місті функціонували дві пожежні частини, які пізніше, об'єднавшись у громадську пожежну команду нараховували 33 службовці. Їх технічний арсенал налічував 31 коня, яких спеціально вирощували на кінних заводах, 8 ручних пожежних труб, механічну драбину тощо.

Крім безпосереднього утримання пожежних команд, органи міського громадського управління відраховували

щорічні внески на страхування пожежних у товариство „Блакитний хрест“, яке було створене у червні 1897 р. з метою забезпечення пожежним та їхнім сім'ям певної винагороди за наслідки від нещасних випадків у робочий час. Крім цього, у разі каліцтва службовців під час виконання своїх обов'язків, міські думи могли призначати їм прижиттєве утримання. В разі загибелі пожежних ці гроші отримували їхні родини.

Також у містах, які мали водогони та трамвайний транспорт, пожежні мали змогу користуватися ними безкоштовно після відповідних дозволів дум.

Після жовтневого перевороту в Петрограді ситуація з пожежами в країні була настільки складною, що 17 квітня 1918 р. на засіданні РНК був прийнятий Декрет “Про організацію державних заходів боротьби з вогнем”. Декрет заклав основи діяльності державної пожежної охорони, визначив основні принципи її побудови та головні шляхи розвитку.

Однією із болючих проблем, була проблема кваліфікованих кадрів, оскільки революція та громадянська війна розкидали спеціалістів пожежної охорони по різні боки фронтів.

Перші зусилля державної пожежної охорони були направлені також на ремонт та перерозподіл пожежного інвентаря і техніки

Наприкінці 1917 р. у великій Російській державі нараховувалось лише 10 пожежних автомобілей. З них в Києві – тільки один.

Поштовхом до активного переходу у 1920-ті роки міських пожежних команд на автотягу став голод, який забрав значну частину коней, що призвело до зменшення кінних обозів.

Пожежні команди поповнювалися здебільшого автомобілями, списаними військовими відомствами. З кількох несправних доводилося збирати один діючий. Але, не дивлячись на існуючі труднощі, міські пожежні команди до кінця 1930-х

років були укомплектовані автомобілями, які не тільки прискорили виїзд на пожежі, але й завдяки народним умільцям, були пристосовані для подачі води навіть через ручні труби.

Під час встановлення радянської влади пожежну команду в Сумах було розформовано, і тільки в 1920 р. вдалося знову відновити пожежний обоз з 12 кіньми.

11 липня 1924 р. було затверджено перший устав добровільного пожежного товариства. Це надало потужний імпульс до відродження волонтерства. Вже на початок 1929 р. в країні налічувалося 35 000 добровільних дружин чисельністю 1 млн. чоловік.

У 1932 р. в Сумах було створено пожежно-технічну школу молодших техніків. А у 1965 р. міська пожежна команда налічувала три частини і була перейменована в професійну.

Помер Пантелеймон Савич у 1959 р. у віці 73 роки, за три роки до мого народження. Похований на Засумському кладовищі.

-
1. ДАСО. Фонд 744: опис 5, справа 9, аркуш 43 (зворот).
 2. ДАСО. Фонд 744, опис 5, справа 11, аркуш 31 (зворот).
 3. ДАСО. Фонд 744, опис 5, справа 20, аркуш 569 (зворот).
 4. ДАСО. Фонд 744, опис 5, справа 21, аркуш 62 (зворот).
 5. ДАСО. Фонд 744, опис 5, справа 24, аркуш 350 (зворот).
 6. ДАСО. Фонд 744, опис 5, справа 30, аркуш 79 (зворот), 198.
 7. Кантарович Я. А. Законы о состояниях [Електронний ресурс] / Свод законов. С.-Петербург, 1911. – С. 279-281, 363-365. – Режим доступу: https://books.google.com.ua/books?id=_TpsBgAAQBAJ&printsec=frontcover&hl=uk#v=onepage&q&f=false
 8. Шандра В. С. Цехова і реміснична управа як міщанські органи станового самоврядування українських міст ХІХ – початку ХХ ст. [Електронний ресурс] // Сторінки вітчизняної соціально-економічної історії. – Випуск ХХ. – С. 143–147. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/124859/11-Shandra.pdf?sequence=1>

9. Святитель Филарет (Д. Г. Гумилевский). Историко-статистическое описание Харьковской епархии: в 2-х томах [Электронний ресурс]. – Х.: Издательство «Харьковский частный музей городской усадьбы», 2011 г. [Репринт издания: Историко-статистическое описание Харьковской епархии. Отделение I. Москва: в Тип. В. Готье, 1852; отделения II, III, IV, V. Москва: в Тип. В. Готье, 1857]. – Т.1. С.359-360, 369 – Режим доступу: http://www.otkudarodom.ua/sites/default/files/pdfs/filaret_pervyy.pdf

10. Рудик О. В. Організація та стан пожежної охорони в Харківській губернії у другій половині - початку ХХ ст./ О. В. Рудик // Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць. - 2010. - Випуск 33. - С. 32-40.

11. Седляр А. Заходи органів мівського громадського управління Волині та Поділля у сфері пожежної охорони наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. [Електронний ресурс] / Житомирський державний університет імені Івана Франка – Режим доступу: <http://eprints.zu.edu.ua/6465/2/%D0%A1%D0%B5%D0%B4%D0%BB%D1%8F%D1%80-%203.pdf>

12. Томіленко А. Г. Історія пожежної охорони України [Електронний ресурс]/ методичні матеріали на допомогу курсантам та слухачам ФЗН з курсу “Історії України”. – Нікополь: міська друкарня, 1998. – Режим доступу: http://kyrator.com.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=1153:metodichni-materiali-dlya-kursantiv-ta-sluhachiv-zaochного-viddillennya-z-kursu-istoriji-ukrajini-istoriya-pozhezhoji-okhoroni-ukrajini&catid=16&Itemid=121

13. Архівні документи музею пожежної справи, м. Суми, вул. Горького, 51.

КУДІНОВ Д. В.
д-р іст. наук, доцент

АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ПАРТІЙ НА ТЕРИТОРІЇ КУРСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ В ПЕРІОД ПЕРШОЇ РОСІЙСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Маловідомою сторінкою політичної історії початку ХХ ст. є діяльність українських партій на території Курської губернії. Завісу таємного дещо відкривають фонди архівних установ Російської Федерації. Зокрема, документи Державного архіву Курської області.

Агітаційна діяльність українських політичних сил на території великоросійських губерній була цілком закономірним явищем, оскільки вона охоплювала широкі смуги чи великі анклавні української етнічної території. Українці Курщини компактно проживали на території Суджанського, Рильського, Путивльського, Грайворонського та Ново-Оскольського повітів. В окремих районах вони склали переважну більшість населення. Наприклад, у 1904 р. в м. Миропілля Суджанського повіту нараховувалося 90%, у Суджі – 80% українців від усього населення, а по селах цей показник міг складати ще вищий відсоток [1, с. 95–99; 2, арк. 102]. Звісно, ці території не сприймалися національними політичними організаціями як щось окреме від решти тіла народу й природно розглядалися як сфера їхньої діяльності. II з'їзд Револуційної української партії загалом підкреслив, що він визнає Україну «тільки в етнографічних межах».

Припустимо, в 1905 р. агітацію серед селянського українського населення Суджанського, Грайворонського та Рильського повітів здійснювала Сумська група РУП–УСДРП, організаційно підпорядкована харківському комітетові партії й очолювана Антоном Короткевичем. Також агітацією в Курській

губернії могла займатися й Охтирська група РУП–УСДРП під проводом Володимира Фоменка [7, арк. 32]. Незважаючи на короткий термін активності – лише кілька місяців у 1905-му році (після видалення керівників осередки припинили діяльність, а її рядові члени кооптувалися до організацій ПСР) – вони, за повідомленням поліції, мали значний успіх серед селян, а їхні резиденти вдало інтегрувалися в місцеві відділки Селянського союзу, що зміцнювало зв'язки партії із селянством. А. Короткевич у листі до своїх харківських товаришів писав: «Наші усі як один їздять по селах, наполегливо агітують (й навіть пішки ходять). Зустрічають усюди добре» [7, арк. 40]. Вочевидь, діяльність сум'ян була дотичною іншим осередкам РУП: створення агітаційних груп для роботи на селі, поширення прокламацій та іншої партійної друкованої продукції, влаштування мітингів, відрядження на сходи агітаторів, організація груп свідомих селян, через яких далі поширювалася пропаганда на користь влаштування страйків, бойкоту уряду й ухвалення резолюцій із політичними гаслами.

У документах поліції немає жодного повідомлення про реальних агітаторів, що несли українське політичне слово. Тож питання про джерела надходження пропагандистських матеріалів і конкретні організації, що їх поширювали, залишається відкритим. Змішаний характер винайдених поліцією хованок літератури, російських та українських партій, свідчить на користь взаємодії опозиційних сил у регіоні. Тому можна допустити, що українські агітки на Курщину потрапляли не обов'язково завдяки власним партійним агентам, а разом із агітаторами, що могли належати й до російських організацій. Так, у грудні 1905 р. до сіл Кобилки та Глушково Рильського повіту з Сум приїжджали есерівські агітатори для обговорення співробітництва з місцевими селянами та залучення їх до Селянського союзу. Серед сельчан вони поширювали привезені з собою прокламації ПСР та ВСС. У свою чергу, рильські

активісти Селянського союзу відвідували Суми й поверталися назад, навантаженими різною партійною літературою, не обов'язково виключно есерівською. Про це непрямо вказує винайдення в жовтні 1905 р. листівки УДП «Браття селяни» в с. Кориж, а у с. Званне – закликів РУП (Рильський повіт). Крім того, відомо, що у Сумському повіті до поширення агітки УДП був причетний очільник місцевого осередку КДП П. Линтварьов. Тож «Браття селяни» на Курщину могли потрапляти по лінії зв'язків Партії народної свободи або привозилися з Сум самими селянами, заготованими сумськими лібералами [3, арк. 865; 4, арк. 13; 5, арк. 23; 8, арк. 36; 11, с. 87]. Розповсюдження на початковому етапі революції видань УСДС теж, скоріше за все, було не справою спілчан, а груп російських соціал-демократів, які відчували брак власної друкованої продукції.

Загалом, за даними поліції, географія української агітації влітку–восени 1905 року виглядала наступним чином: Грайворонський повіт: сл. Борисівка, сл. Красна Яруга; Суджанський повіт: с. Сінне; Рильський повіт: с. Кориж, с. Званне. Здебільшого поліцією вилучалися нечисленні екземпляри листівок та іншої друкованої продукції, окрім сл. Борисівки, де червня 1905 р. було вилучено 106 прокламацій «До народу» українською мовою. Однак, це зовсім не свідчить на користь їхньої випадковості на селі, а скоріше вказує на брак роботи самої поліції по винайденню заборонених матеріалів. Серед них – оповідання В. Вінниченка «Салдатики» й «Роботи», брошури «Страйк чи бойкот», «Доля працюючого люду», примірник часопису «Селянин» (усе – видання РУП), «Національний марш галичан-українців», «Український національний марш» (матеріали Закордонного комітету РУП), «Селяни-хлібороби» (полтавська громада УСДС), «Браття селяни» (УДП) тощо.

Факторами сприяння поширенню пропаганди як в Сумському повіті, так і в сусідніх з ним районах були: 1) протекція опозиційним силам з боку земських установ Сумського та Суджанського повітів; 2) міцний організаційний центр ВСС у Сумах, дії якого виходили за межі Сумського повіту й охоплювали прикордонні райони Путивльського, Суджанського й Рильського повітів; 3) революційні симпатії сумських залізничників, які погоджувалися на перевезення агітаторів та агітаційних матеріалів [10, с. 51].

Цілком природним є те, що на агітації українські політичні сили не збиралися зупинятися й розглядали ймовірність організаційного закріплення в Курській губернії. На разі маємо лише одне свідчення існування осередку українських партій в її межах – у січні 1907 р. органи МВС ліквідували в Путивлі групу УСДС. У переписці начальників департаменту поліції та Курського губернського жандармського управління наводяться адреси місць зустрічей спілчан та пов'язаних із ними осіб – книжкова крамниця Є. П. Сапунової, квартири І. І. Сидоренко й І. І. Карницького. При цьому останні двоє підозрювалися в належності до Спілки. На жаль, яких-небудь інших свідчень (про час заснування організації, її особовий склад, характер діяльності, зв'язки з іншими групами) подібати з цього документу неможливо. Вочевидь, існування в Путивлі осередку партії в 1906–1907 рр. пов'язане із впливом глухівського осередку (району) УСДС, який вважався одним з найкраще організованих у Чернігівській губернії: в Глухівському повіті діяло 15 селянських комітетів, які об'єднували кілька сотень членів партії; тут було налагоджено їхнє навчання та систематична агітація населення; нарешті, приборкано стихійні виступи селян та спрямовано їхню активність у організоване річище [6, арк. 2–6; 9, с. 115; 12, с. 290].

У цілому, архівні документи підтверджують активність українських політичних організацій на теренах Курської губернії. Насамперед це стосується розрізнених (і надто далеких від реальної картини агітації) фактів виявлення партійної літератури поліцією. Її поширенням, вочевидь, займалися Охтирська та Сумська групи РУП. Наявність осередку УСДС в Путивлі засвідчує реальні можливості партійної експансії українських лівих за межі власне «малоросійських» губерній, що, нарешті, дозволяє краще уявити справжній простір української пропаганди в 1905–1907 рр. Натомість усі ці дані не відтворюють у повній мірі зміст політичної активності національних партій, оскільки вони фіксують саме їхні «провали». Слабкість агентури в провінції не дозволяла МВС зібрати більш-менш повну інформацію про діяльність партійних партисипантів, а останні, в свою чергу, не залишили відомих на разі дослідникам епістолярних чи мемуарних джерел. Невідомий допоки що й сам механізм проведення пропаганди серед українського населення регіону. Неясним залишається й питання про організацію партійних осередків – чи спромоглися українські соціалісти утворити їх десь окрім Путивля. Збереження питань без відповідей зумовлює актуальність та перспективність дослідницької теми діяльності українських політичних партій на території Курської та інших губерній Центрального чорноземного району.

1. Денисевич Г. В. К истории образования говором с украинской основой на Курско-Белгородской территории / Г. В. Денисевич // Ученые записки Курского государственного педагогического института. Курск: КГПИ, 1959. С. 92–112.

2. Державний архів Курської області. Ф. 4. Оп. 1. Спр. 144. 120 арк.

3. Державний архів Курської області (ДАКО). Ф. 1642. Оп. 1. Спр. 288. 975 арк.
4. ДАКО. Ф. 1642. Оп. 1. Спр. 329. 16 арк.
5. ДАКО. Ф. 1642. Оп. 1. Спр. 359. 60 арк.
6. ДАКО. Ф. 1663. Оп. 2. Д. 13. 26 арк.
7. Державний архів Російської Федерації. Ф. 102. Оп. 235. Спр. 25. Ч. 41. 63 арк.
8. Державний архів Сумської області (ДАСО). Ф. Р-2362. Оп. 1. Спр. 4. 147 арк.
9. Кривобок О. П. Діяльність політичних партій та організацій на півночі Лівобережної України в кінці XIX – на початку XX ст.: дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / О. П. Кривобок. – К., 2009. – 242 с.
10. Кудінов Д. В. Свідчення пропаганди українських партій серед селян Курщини в 1905 році (за документами Державного архіву Курської області) / Д. В. Кудінов // Сумська старовина: Всеукраїнський науковий історичний журнал. – 2017. – № L. – С. 46–56.
11. Салтык Г. А. Сумщина и Курский край: из опыта политического сотрудничества в начале XX века / Г. А. Салтык // Матеріали восьмої Сумської наукової історико-краєзнавчої конференції (29-30 жовтня 2009 р.). – Суми: Вид-во СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. – С. 86–92.
12. Федьков О. М. Українська соціал-демократична спілка у суспільному житті Наддніпрянської України початку XX ст.: дис. ... докт. іст. наук: 07.00.01 / О. М. Федьков. – К., 2017. – 581 с.

ЛОБКО Н. В.
канд. іст. наук, доцент

ФІКСАЦІЯ ЗМІНИ ВІРОСПОВІДАННЯ В МЕТРИЧНИХ КНИГАХ ЦЕРКОВ

Для успішної реконструкції родоводу необхідно знати віросповідання предків. Факт зміни предками віросповідання ускладнює проведення генеалогічного дослідження. У багатьох випадках обряд приєднання до православної церкви (через хрещення євреї, магометанці чи через миропомазання (римокатолики, лютерани, розкольники)) відбувався не в тому населеному пункті де, мешкали представники роду.

Аналіз метричних книг як православних церков, так и равинатів показує, що більшість переходів було в православ'я.

Порядок хрещення іновірців і здійснення міжконфесійних шлюбів православним духівництвом передбачав взяття священиками письмових свідчень в особи, яка бажає хреститися, про добровільність хрещення, у разі реєстрації шлюбу православного з іновірцем останній давав письмове зобов'язання виховувати дітей у православній вірі. Потім священик подавав рапорт в консисторію, звідки приходив дозвіл на хрещення іновірця або вінчання [1]. Цю процедуру необхідно було проходити з метою попередити примусове прийняття християнства, а також для того, щоб захистити священика від нарікань у насильницькому навернення будь-кого у православ'я [2, с. 43].

В записах православних метрик про хрещення іновірців зазначалися: 1) спосіб приєднання до православ'я; 2) зміна імені, або залишення попереднього, із посиланням на святці; 3) добровільність та бажання прийняти православ'я; 4) записи осіб, які були присутні при приєднанні.

Якщо приєднувалася до церкви єврейське подружжя, то разом з ними хрестили і дітей молодших семи років. У випадку приєднання одного з батьків, з чоловіком одночасно хрестили всіх синів, а з дружиною – усіх дочок. Дорослі для зміни віросповідання повинні були надати відомості про батьків, місце і дату їх народження, від одруженого чоловіка вимагалася інформація про місцезнаходження дружини, дітей та їх віросповідання.

У записах про зміну віросповідання потрібно було вказувати ім'я (до і після хрещення), прізвище, по батькові, вік або дату народження, місце проживання, стан «новопосвященного», на честь якого святого він отримав нове ім'я.

Необхідно зауважити, що в метричній книзі зазначалася тільки дата хрещення чи приєднання, а не дата народження.

Наприклад, у частині «О родившихся» метричної книги Свято - Преображенського собору м. Суми 10 лютого 1902 р. зроблено запис: «Во исполнение резолюции Его Высокопреосвященства Флавиана, архиепископа Харьковского и Ахтырского, от 14 января 1902 г. за № 344, просвещен святым крещением города Чернигова мещанин Борис Михелев сын Шпеер, еврейского закона, 19 лет 1-го месяца и 23-х дней (родился 18 декабря 1882 года, и наречен при Святом крещении Борисом в честь святого мученика князя Бориса, празднуемого церковью 24 июля. Восприемники – Херсонской губернии Елисаветградский мещанин Александр Генрихов сын Кисяч и саратовская мещанка Анна Алексеевна дочь Нельдеген».

Слід зазначити, що факт зміни віросповідання також зазначався і в записах про шлюб. Так, у вищезазначеній метричній книзі в частині «О бракосочетавшихся» в записі від 11 лютого 1902 р. про нареченого було записано: «Жених, города Чернигова мещанин Борис Михайлов (Михелев), а по крестному отцу Александров, сын Шпеер, православного

вероисповедания новокрещенный еврей, первым браком, девятнадцати лет» [3].

Зустрічаються і дещо скорочені записи про хрещення іновірців. Так, священник Іоано – Предтеченської церкви с. Лука 11 липня 1916 р. записав: «По резолюции Его Высокопреосвященства от 1916 года июня 7 дня просвящен святым крещением сын свенщанского мещанина Абраама Янкеловича Копеловича, иудейского вероисповедания, 37 лет, с сохранением его имени Давид» [4].

Записи про приєднання розкольників (старообрядців) до православної церкви мали такий вигляд.

22 березня 1873 року «Присоедина к православной вере старообрядка сумская купеческая дочь, девица Елена Никифорова Гущина» [5].

2 листопада 1914 року «Нижегородской губернии Васильского уезда села Спаского крестьянин Симеон Васильев Сюгин, состоявший в расколе поморского согласия, 20 лет от рождения, присоединен к православной греко – российской церкви через помазание святым миром с сохранением прежнего имени» [6].

26 липня 1895 року «Турецкий подданный, проживающий в г. Ромны Агапет Киркор – Оглу, состоявший в армяно – григорианском вероисповдании, 54 лет, впоследствии изъявленного им решительного желания во время опасной болезни, миропомазаный, присоединен к православной греко – российской церкви через исповедь и возложением священнической руки с сохранением его прежнего имени «Агапит» [7].

Зустрічаються в метричних книгах, особливо в записах про народження, примітки про відмову від православ'я і перехід до іншої конфесії. Поява цих приміток була спричинена прийняттям 17 квітня 1905 року указу «Об укреплении начал веротерпимости». Цим Указом значно були розширені права

старобрядницьких і сектантських громад. Майже у всіх відносинах, зокрема, у володінні майном від імені релігійних суспільств, у праві на спорудження молитовень, на устрій скитів, обителей, у праві друкувати богослужбові книги, викладати своїм дітям Закон Божий, вести метричні книги, вони були зрівняні з раніше визнаними державою християнськими Церквами. Зняті були колишні заборони й обмеження на перехід з одного визнаного державою християнського сповідання в інше [8, С. 237-238].

Згідно указів консисторії у православних метриках робилися позначки про зміну віросповідання. Ці позначки здійснювалися як священником у парафіяльному екземплярі від руки, так і консисторськими чиновниками за допомогою чорнильних штампів. Як правило, в метричних книгах поряд з записом про хрещення робилася примітка, в якій зазначалися дата і номер указу духовної консисторії про зміну сповідання та назва конфесії, до якої перейшла особа («в секту євангельських християн», «в секту баптистов», «в секту адвентистов»).

Причину появи приміток про зміну віросповідання можна пояснити тим, що прийняття нової віри відбувалося через здійснення певних культових дій (обряду), що фіксувалися у метриці. Обряд заносився до книги іншої конфесії, і саме ця книга ставала основним для особи актом стану. Отже, для уникнення подвійної реєстрації у православних книгах робилися відповідні примітки.

Подібні примітки робилися і в книгах запису про народження євреїв. Так, в метричній книзі запису про народження євреїв Роменського повіту за 1880 рік зазначено, що «Иосиф Азиков Черняк 14 января 1912 года причтом Успенской церкви города Екатеринослава присоединен к православию с именем Иосиф» [9].

А в метричній книзі за 1880 рік зроблено запис під номером 75а такого змісту: «Анатолий Соломонович Гейндельман,

лютеранського ісповедання, по своєму убеждению принял иудейскую веру. Документами послужили копия решения мирового судьи 8 участка Роменского суда от 30 августа 1918 года и паспортная книжка выданная Одесским полицмейстером 24 мая 1902 года» [10].

Звертають на себе увагу й окремі випадки поховання іновірців. Законодавство забороняло здійснювати поховання без участі духовних осіб. Православний священник не міг відмовитись здійснити поховання особи навіть іновірного християнина, у випадку крайньої потреби, - відсутності пастора ні того сповідання, до якого належав померлий, ні будь-якого іншого. Також православний священник мав здійснювати поховання осіб невідомого віросповідання, якщо не було видимих приводів сумніватися в належності померлого до християнства [2, с. 48].

Таким чином у православних метричних книгах зустрічаються акти, що засвідчують: 1) прийняття православ'я у дорослому віці шляхом хрещення чи миропомазання; 2) хрещення дітей від змішаних шлюбів; 3) участь іновірців у хрещення в якості одного з восприємців чи поручителів; 4) шлюби православних з іновірцями; 5) поховання іновірців. У ряді актів зафіксовані факти переходу православних в інші сповідання як за власним бажанням дорослої особи, так і за бажанням батьків дитини.

Також слід зазначити, що факт зміни віросповідання також фіксувався в ревізьких казках. Так, в ревізькій казці за 1858 рік по місту Ромни в записах про родини євреїв зустрічаємо записи такого змісту: «1850 г. принял христианскую веру» [11].

Отже, якщо стало відомо про зміну віросповідання представником роду, реконструкцію родоводу потрібно проводити за допомогою метричних книг інших конфесій.

1. ДАСО. – Ф. 960, оп. 1, спр. 157, арк. 8 – 8 зв.

2. Певцов В. Г. Лекции по церковному праву – СПб.: Типолиитография. – 1914.

3. ДАСО. – Ф. 744, оп. 3, спр. 31, арк. 165зв., 195 зв.
4. ДАСО. – Ф. 744, оп. 1, спр. 505, арк. 244 – 245.
5. ДАСО. – Ф. 744, оп. 3, спр. 4, арк. 248 зв.
6. ДАСО – Ф. 744, оп. 1, спр. 486, арк. 326 зв.
7. ДАСО, – Ф. 1188, оп. 5, спр. 18, арк. 138 зв.
8. Именной высочайший указ, данный сенату: «Об укреплении начал веротерпимости» Текст. // Полное собрание законов Российской империи: Собр. 3-е. СПб. : [б. и.], 1908. - Т. XXV.
9. ДАСО. – Ф. 1188, оп. 5, спр. 6, арк. 282.
10. ДАСО. – Ф. 1188, оп. 5, спр. 6, арк. 381 зв.
11. ДАСО, Ф. 993, оп. 1, спр. 158, арк. 305.

МАЛИЙ Б. А.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к. і. н., доц. В. М. Власенко)

ДО ІСТОРІЇ ДЕРЖАВНОГО ЦЕНТРУ УНР В ЕМІГРАЦІЇ У МІЖВОЄННИЙ ПЕРІОД

У складних зовнішньополітичних умовах розбудови сучасної України, коли вона у 2014-2018 рр. стикнулася із порушенням свого суверенітету (анексія Криму та військово-політичні події у Донецькій та Луганській областях) з боку сусідньої держави, варто використати досвід державотворення попередніх поколінь українців. Серед них – діяльність Державного Центру Української Народної Республіки (ДЦ УНР) в еміграції (екзилі). Сам факт діяльності такого центру в еміграції свідчить про існування паралельного (альтернативного радянському) процесу українського державотворення, який не припинився з виходом Уряду, Армії і державних інституцій УНР на еміграцію. Діяльність ДЦ УНР в еміграції засвідчила продовження боротьби українців за свою національну

незалежну державу. Символічно, що 22 серпня 1992 р. Президент УНР в еміграції Микола Плав'юк передав грамоту ДЦ УНР Президенту України Леоніду Кравчуку. Це означало, що проголошена 24 серпня 1991 р. незалежна Україна є правонаступницею УНР. Автор ставить собі за мету висловити низку тез із окресленої наукової проблеми.

1. Стан вивчення історії Державного Центру УНР в еміграції взагалі та його правового статусу, складу, структури й основних напрямків діяльності зокрема є низьким. Окремі аспекти досліджуваної проблеми розкриті у працях В. Власенка, І. Панової, В. Парандій, В. Піскун, І. Срібняка, В. Трощинського та В. Яблонського. Джерельна поки що невелика й обмежується спогадами тогочасних учасників подій, зокрема секретаря Братства української державності Миколи Лівіцького.

2. Нормативними актами, на основі яких був створений і реорганізований ДЦ УНР в еміграції, були закони *«Про тимчасове верховне управління та порядок законодавства в УНР»*, *«Про Державну Народну Раду»* (1920) та *«Про Раду Республіки»* (1921). Вони не мали юридичної сили та відігравали роль документів установчо-організаційного характеру. Правове становище ДЦ УНР в еміграції еволюціонувало від легального, визнаного на міжнародній арені державно-політичного інституту до статусу громадського об'єднання політичного характеру частини української еміграції.

3. В історії ДЦ УНР в еміграції міжвоєнного періоду можна виділити такі етапи: 1920-1921 рр. – період легальної діяльності, визнання міжнародною спільнотою Уряду УНР в еміграції; 1921-1923 рр. – період напівлегальної діяльності, коли ДЦ УНР втратив статус суб'єкта міжнародного права, і перестав визнаватися як еміграційний уряд та діяв як політичне угруповання частини еміграції; 1923-1939 рр. – період легальної діяльності як громадської організації (об'єднання). Його діяльність не заборонялася не лише в країнах-реципієнтах, але і

дозволялася участь у роботі міжнародних організацій. З 1923 р. нормативні акти ДЦ УНР в еміграції мали переважно декларативний і корпоративний характер, оскільки не було механізмів їх реалізації. Вони встановлювали правила поведінки всередині ДЦ УНР та регулювали відносини щодо реалізації його цілей і завдань.

4. Організаційна структура ДЦ УНР зазнала змін у своєму розвитку. У листопаді 1920 – лютому 1921 рр. у його структурі були Голова Директорії та Рада Народних Міністрів УНР, з лютого по серпень 1921 р. до них додалася ще Рада Республіки – передпарламент. В її складі діяли Президія, комісії та канцелярія РР. З кінця 1921 р. і до 1948 р. (з перервою у 1940-1945 рр.) Уряд УНР в еміграції підпорядковувався Братству української державності.

5. Упродовж всього міжвоєнного періоду змінювалися ціль і завдання ДЦ УНР в еміграції. Спочатку головна ціль – повернення в Україну, згодом – надання допомоги українському народу в боротьбі за незалежність України. Основними напрямками діяльності ДЦ УНР в еміграції були нормативна, міжнародна, науково-освітня, пропагандистська, інформаційно-видавнича та інша діяльність.

6. ДЦ УНР в еміграції – громадсько-політична організація частини української еміграції, яка вважала себе правонаступницею УНР та законним представником українського народу. ДЦ УНР доклав багато зусиль для визнання міжнародним співтовариством незалежності України.

НЕСТЕРЕНКО В. А.
канд. іст. наук, доцент

ПРИЧИНИ ЗБЕРЕЖЕННЯ НІМЕЦЬКОЮ ОКУПАЦІЙНОЮ АДМІНІСТРАЦІЄЮ РАДЯНСЬКОЇ КОЛГОСПНО-РАДГОСПНОЇ СИСТЕМИ

Питання політики в галузі сільського господарства на території СРСР розглядалося керівництвом Німеччини напередодні війни і на самому її початку. Як і в інших справах тут думки сходилися відносно стратегії, але розходилися щодо тактики. Виникло дві позиції.

Першу виробило і відстоювало міністерство у справах окупованих східних областей. Його співробітник Бройтігам окреслив її так: “У зв’язку з надзвичайно важливим значенням аграрного питання у Радянському Союзі головний політичний відділ ще до початку східного походу вимагав, щоб колгоспи були розпущені і було б знову введене індивідуальне сільське господарство.” Потяг селян до самостійного господарювання на своїй землі, які складала левову частку населення СРСР, в тому числі й України, передбачалося використати з метою завоювання їх симпатій до окупаційного режиму.

Другу висунуло відомство по чотирирічному плану на чолі з рейхсмаршалом Герінгом. Вона полягала в збереженні колгоспної системи. Обгрунтовувалося це неможливістю організаційних змін під час війни. Адже реформи потребували не лише зусиль, але й часу. До того ж необхідне було й певне матеріальне підкріплення, на відсутність якого вказувалося у “Зеленій папці” і висувалося як аргумент на користь збереження колгоспно-радгоспної системи: “Через відсутність інструментів й машин для відновлення дрібних селянських господарств повинні бути збережені великі сільськогосподарські підприємства”. Не останню роль у цьому питанні можливо відіграла

позиція Гітлера. Адже відомі певні симпатії фюрера щодо диктаторських “талантів” Сталіна. Тому він був зовсім не проти використати сталінський досвід господарювання в сільському господарстві, як найефективнішу форму експлуатації селян. Остання точка зору перемогла і залишалася домінуючою протягом всієї окупації, адже військово-господарська адміністрація підпорядковувалась Герінгу.

Першими до населених пунктів входили фронтові частини вермахту. Інтендантські частини підрозділів відразу починали пошук продуктів харчування. Брالی їх частково в бувших колгоспах і радгоспах, а частково у населення, залишаючи спеціальні розписки, по яких потім можна було отримати грошову компенсацію. Не обходилося, звичайно, і без грабунку – явища, що супроводжує всі війни і всі армії. Фронтові частини рухалися далі, а за ними йшли ті, хто повинні були відновити порядок і господарську діяльність в окупованих районах.

У “Особливому розпорядженні №59” йшлося про необхідність відновлення роботи великих сільськогосподарських підприємств (колгоспів) під німецьким наглядом для збирання врожаю 1941 р. і для проведення осінньої посівної кампанії, і що сама армія повинна змусити населення працювати. Тому населенню відразу ж оголошувалося, що колгоспи і радгоспи німецька армія бере під свою опіку. При цьому призначалися тимчасові голови колгоспів. Інколи працівникам цих установ дозволялося самим призначати нового керівника, який відповідав перед командуванням німецьких військ за правильне проведення сільськогосподарських робіт.

Далі почалося наведення порядку: вводилася комендантська година; будь-який грабіж приміщень мешканців, кооперативів, державних установ, колгоспів, радгоспів заборонявся під страхом розстрілу; всі, хто що-небудь вкрав,

мали повернути назад; у господарствах проводилася інвентаризація майна; праця в колгоспах і радгоспах негайно відновлювалася. За невиконання розпоряджень голови колгоспу – невихід на роботу без поважних причин – передбачалося покарання. Так, у Роменській окрузі на Сумщині, з винних стягалися штрафи: перший раз – 25 крб., другий – 50крб., третій – 100 крб. Голови колгоспів і радгоспів щомісяця звітували перед сільськогосподарськими бюро про стан справ у господарствах.

В результаті цих заходів колгоспно-радгоспна система була відновлена і запрацювала. У звіті №6 айнзацгрупи поліції безпеки і СД за період з 1 по 31 жовтня 1941 р. говориться, що готовність селян до збирання врожаю була досить задовільною і, не дивлячись на недостатність машин і реманенту, врожай в більшості випадків було зібрано на 3-5 днів раніше за попередні роки. Навпаки, осінній сів наштовхнувся на великі труднощі через ті ж проблеми з сільськогосподарськими машинами.

За 1941 р. сільське господарство окупованих регіонів було відновлене і запрацювало. Вермахт і Німеччина отримали перше продовольство з України. Сталінські методи господарювання на селі довели своє право на існування в нових умовах.

Отже, економічна доцільність у розумінні Герінга переважила політичну – Розенберга. Боротьба цих двох точок зору і визначила ту нерівномірність і суперечливість політики окупаційних властей в цій важливій для них галузі.

ТЕСЛЕНКО Є. Є.
слухачка наукового товариства Білопільського ЦДЮТ
КОРОЛЬ В. М.
канд. іст. наук

**ВОЄННО-ПОЛІТИЧНА АКЦІЯ ГЕТЬМАНА
ПЕТРА (ПЕТРИКА) ІВАНЕНКА 1692-1693 рр.**

Актуальність дослідження сьогодні обумовлена загостренням україно-російських відносин та посиленням уваги до кримськотатарської проблеми після анексії Російською Федерацією Кримського півострова. Союз гетьмана Петрика з Кримським ханством, спрямований проти імперського тиску Москви та її ставлеників в Україні, є цінним досвідом україно-кримськотатарської співпраці. Водночас зазначимо, що персона Петра Іваненка завжди залишалася у тіні значно відоміших його сучасників (наприклад, Івана Мазепи, Семена Палія, Пилипа Орлика). Склалася невідповідність між масштабом, історичним значенням постаті Петрика та рівнем уваги, який приділяється йому в історіографії. Тому існує потреба в додатковому висвітленні відповідної тематики та переосмисленні інформації з цього питання, відомої раніше.

Метою даної роботи є висвітлення воєнно-політичної діяльності гетьмана Петра Іваненка, його особистої ролі у антимосковському виступі козаків та кримсько-українських стосунках, а також обставин, за яких вони відбувалися.

Гетьман Петрик – справжнє ім'я Петро Іванович Іваненко, походив з Нових Санжар на Полтавщині. Був старшим канцеляристом Генеральної військової канцелярії, чоловік племінниці генерального писаря Василя Кочубея.

У 1691 р. він покидає державну службу і подається на Запоріжжя, маючи на меті відірвати Україну від Москви. Свої

заклики до козацтва він аргументував, посилаючись на зрадницьку промосковську політику гетьмана Івана Мазепи, яка не відповідала національним інтересам українського народу і викликала невдоволення народних мас. Невдовзі кошовий Іван Гусак зробив його писарем Війська Запорозького. Петрик почав налагоджувати з Кримом стосунки, аналогічні тим, які були за Богдана Хмельницького, і спонукав татар до антимосковської коаліції.

На підставі історичних джерел та наукової літератури нами визначено 5 версій мотивації Петра Іваненка до організації виступу проти Москви. Так, до активних дій його ймовірно спонукали крайній патріотизм і болюче відчуття соціальної несправедливості, а також авантюризм і особисті амбіції. Не можна відкидати можливість початкової ініціативи таємного покровителя Петрика, яким міг бути лідер старшинської опозиції Василь Кочубей або, що менш ймовірно, сам гетьман Мазепа. Водночас версія про Петрика як агента Криму і Туреччини нами визначена хибною.

Так чи інакше, навесні 1692 р. Петрик з власної ініціативи їде вести переговори з татарами. А 26 травня 1692 р. було укладено українсько-кримський договір, підписаний, з одного боку, Петром Іваненком та з другого боку беєм Газі-Керменським, який представляв інтереси Криму. Як видно з тексту угоди, Петрик подає себе за представника всієї України, зауважуючи, що договір укладається від імені «князівства Київського, Чернігівського та всього війська Запорізького Городового і Народу Малоруського». Договір «з Панством Кримським» 1692 р. – це дієва спроба створення антимосковської коаліції, зроблена у напрямку набуття Україною реальної незалежності. Сам текст договору незаперечно свідчить про рівноправність сторін, що домовляються. Принаймні за Україною збережено усі суверенні права, а союзні зобов'язання України і Криму

торкаються насамперед спільних військових дій. Реакція Запоріжжя на угоду була неоднозначною. Якщо козацькі низи Січі (голота) симпатизували Петрику, то верхівка запорожців вирішила залишитися осторонь союзу з Кримом і утримати козаків від активних дій проти Мазепи і Москви.

Щоб прихилити до себе українське населення, Петрик розсилав листи-універсали, найбільш відомий з яких влітку 1692 р. був направлений жителям Орільщини. Цей документ – яскраве свідчення високої самосвідомості та прагнення незалежності українського козацтва. У ньому Петрик обґрунтовує тезу, що саме союз з Кримською державою може стати потужною опорою визвольним змаганням українців. Як пророцтво звучать і його слова: «Якщо ж тепер ви не станете за свої вольності, то самі знаєте, що втратите; ви зостанетеся вічними московськими невольниками й ніхто за вас більше не заступиться».

У червні 1692 р. неподалік Перекопу була влаштована рада, на якій брали участь нечисленні запорожці, а також сам кримський хан, калга-султан – спадкоємець ханського престолу, багато беїв і мурз. На раді Петрика було проголошено гетьманом усієї України з врученням йому булави, хоругви, бунчука та інших клейнод владі. Новообраний гетьман відразу почав лаштувати похід і домігся, щоб до невеличкої групи його прихильників приєдналися 30 тисяч татарської орди.

Однак бойові дії проти військ Мазепи влітку 1692 р. склалися невдало. Обложеному Новобородицьку фортецю взяти Петрику не пощастило, а з орільських сотень на його бік перейшли лише дві.

На початку 1693 р. Петрик розпочав підготовку до нового походу. Напередодні у Криму змінився правитель. Однак гетьману вдалося схилити на свій бік і нового хана Селім-Гірея та його найближче оточення. До походу

готувалося потужне 40-тисячне військо татар. В контексті цих подій з'явився ще один відомий документ Петрика, відомий під назвою «Відозва», яким він звернувся до Січі й переконував запорожців приєднатися до боротьби проти Івана Мазепи як головного провідника московської політики і помічника царя в Україні. До своєї відозви автор долучив ще дві записки, в яких продовжує своє обґрунтування позиції Москви. З'ясовано, що у «Відозві» гетьман іменує українську землю «Русь» на противагу назві «Московщина», якою позначає володіння царя. Цим підкреслюється тотожність поняття «Русь» виключно Україні. Знаючи ставлення козаків до татар як до своїх споконвічних ворогів і віддаючи належне минулим зрадам ординців, Петрик все ж запевняє запорожців, що у ситуації, яка тоді складалася, татари вже виступають як менше зло у порівнянні з московською тиранією. На жаль, ця відозва не переконала січовиків, і Петрик у 1693 р. змушений був вести бойові дії, покладаючись лише на власні нечисленні загони та на татарську допомогу. Тому похід на землі Полтавського полку, де він намагався отримати підтримку простого люду, став невдалим. Кримчаки спустилися до грабівництва та людоловства на території свого формального союзника, чим остаточно налаштували проти себе місцеве населення.

Невгамовний гетьман ходив з татарами у походи на Лівобережжя ще двічі: у 1694 і 1696 роках, але і тоді успіху не мав. Фактично ж Петрик залишався гетьманом лише так званої Ханської України (території між Південним Бугом і Дністром), яка на васальних правах була утворена на підконтрольних Кримському ханству землях і була відкрита для українських переселенців. За одними даними, які транслюються «Історією Русів», Петрик під час свого останнього походу 1696 р. був убитий козаком Якимом Вечоркою. Але з іншого боку, достеменно відомо лише про

загибель самого Вечорки. До того ж існують згадки про гетьмана Петрика у Придністров'ї, датовані першим десятиліттям XVIII ст. Втім, так чи інакше після невдач 1696 р. Петро Іваненко сходить з авансцени політичної арени.

Отже, Петро Іваненко представляв демократичну опозицію аристократичному режимові Івана Мазепи. Метою військово-політичної акції Петрика була побудова незалежної козацької демократичної держави, що охоплювала б обидва береги Дніпра. Серед головних заходів, спрямованих ним задля досягнення мети, було схилення запорожців до повстання і союз з кримським ханом. Але спроба підняти повстання була невдалою через пасивність запорізької козацької еліти і непопулярність серед християнського населення турецько-татарського вектору зовнішньої політики. До того ж Іваненко виявився вправним дипломатом, але на жаль, не проявив себе як воєначальник, що було важливо для тогочасного козацтва.

Цінність військово-політичної акції 1692–1693 рр. і проєктів, викладених у програмових документах Петрика, полягає в тому, що вони на 18 років раніше за «Бендерську конституцію» Пилипа Орлика, відстоювали ідею створення незалежної української держави, випробовуючи на практиці «право народу на опір тирану».

ШВАЧИЧ Л.
студентка Медичного інституту СумДУ
(наук. керівник: к. і. н., доц. Н. В. Лобко)

СЕЛО МАРКІВКА В РОКИ ВІЙНИ 1941–1945 рр.

22 червня 1941 року мирне життя радянських людей було перервано віроломним нападом фашистської Німеччини. Почалась радянсько–німецька війна, яка тривала 1418 днів і ночей, її разом з усіма радянськими людьми проти фашистів боролась і наша область.

Тяжких страждань зазнали жителі села Марківка під час війни. У серпні була евакуація великої колони тракторів, племінної худоби. Через село сотні людей ішли на схід, а хто не встиг - знайшов притулок у домівках селян.

У кінці вересня 1941 року Марківка та навколишні села стали театром воєнних дій. Відступаючи радянські війська часто переходили до контратак і завдавали ворогу великих втрат.

На початку вересня танки Гудеріана прорвали нашу оборону, захопили районний центр Штепівку і посунули на обласний центр, звідки їм був відкритий шлях на Харків. Білопілья стало прифронтовим містом. Машинобудівний завод перебазувався до міста Бійська Алтайського краю. Залізничне училище переїхало до міста Барабинська Новосибірської області. 400 учнів другого року навчання робили для нашої армії легкі міномети.

У напрямку Ворожба–Білопілья вели бої 2 дивізії, стрілецький корпус та загін Харківського військового кола під командуванням генерал-майора Чеснова. В рядах цього загону бились курсанти Сумського артилерійського училища. Білопілья піддавалось варварським бомбардуванням, над містом палили заграви. Люди показували приклади мужності і героїзму. Так, 11 вересня на ст. Білопілья запалили 2 вагони з боєприпасами.

Вогонь загрожував всьому ешелону. Та люди не розгубились. Військовий інженер Видаєов, ст. інженер Земляничин, інженер Вальянський, ревізор Жилінський та машиніст Вашенко відчепили палаючі вагони від ешелону і тим самим врятували боеприпаси.

Тим часом, після прориву нашої оборони 22 вересня танкові і моторизовані дивізії 48-го німецького танкового корпусу, який входив до складу 2 танкової групи Гудеріана, стали наступати в напрямку на Суми і в тил 40-ї армії генерал-майора Подлаза Кузьми Петровича, яка базувалась у Конотопі. Щоб захистити Білопілля, полковник Родімцев кинув у бій артилерійський дивізіон, посилений 25 бійцями і 76-міліметровою гарматою. Він був атакований 20 танками. У цьому бою відзначився навідник 76-мм гармати О.Г.Цибульов. Будучи пораненим, він продовжував вести бій і підбив 3 танки, цим самим затримавши прохід німців. Указом Президії Верховної Ради від 20 листопада 1941 року йому було присвоєно звання Радянського Союзу. З метою захопити с. Миколаївка (тепер смт. Жовтневе) німці провели по вулицях Марківки 20 танків і САУ. Під Миколаївкою артилеристи 23 артполку проти них застосували дивізійні гаубиці і розбили цю техніку прямою наводкою.

28 вересня 9 німецьких танків, 13 протитанкових гармат, 60 піхотинців із Штепівки прорвались до Марківки й рухались до Миколаївки. Зав'язався бій. Танкова рота 5-ї танкової бригади Московської дивізії підбила 5 ворожих танків. Ціною 9 танків і десятків автоматників німцям тільки під вечір вдалося захопити Миколаївку. У цьому бою особливо відзначилась батарея ст. лейтенанта Шипкіна і навідник гармати Комаровський.

Та не довго німці справляли перемогу. Радянські танки і мотопіхота, що поспішали на допомогу, оточили і знищили вороже угруповання. В той час Перша Московська пролетарська дивізія одержала наказ перейти в наступ і визволити важливий

стратегічний пункт – Штепівку. Відповідальне завдання стояло перед полком, яким командував П.Новиков. Його бійці мали наступати на північну околицю села і лобовим ударом розгромити гітлерівців. 1042 стрілецький полк повинен був зайняти оборону між Штепівкою та Ополонівкою і відрізати ворогу шляхи наступу на захід. Зі сходу наступали солдати шостого мотострілецького полку під командуванням майора Єлисеєва, а з півдня - бійці 9-ї кавалерійської дивізії.

30 вересня 1941 року війська перейшли в рішучий наступ. «Бити ворога по-гвардійському» - під таким девізом воювали бійці. Радянські війська захопили плацдарм на обох берегах Сули. До кінця дня вони визволили Луциківку, Марківку, Благодатне. Наша артилерія відкривала вогонь, вдарили «катюші», яких ворог ще не бачив. Пішли в атаку наші «тридцятичетвірки», за ними піхота. Ворог чинив відчайдушний опір. Небо почорніло від диму, здригалась від вибухів земля, горіла броня. Автоматна стрілянина потонула у гуркоті танків. На одній з ділянок наступу ворогу вдалося на якийсь час затримати гвардійців Лизюкова. Тоді генерал Белов наказав кинути у бій 5-у кавалерійську дивізію. Спішені кіннотники підтримали гвардійців і наступ відновився. Все ближче селища. Вже вийшли на північно-східну околицю. З південного боку поспішали танки, з південного сходу мчали вершники, врізаючись у ворожі лави і знищуючи їх. Фашисти були затиснуті у лещата. Радянські війська розбили під Штепівкою 25-у німецьку моторизовану дивізію і завдали значних втрат 9-й танковій дивізії гітлерівців. Залишилось на полі бою 60 фашистських танків, 150 гармат, сотні автомашин, тисячі фашистів.

В бою під Штепівкою радянські воїни виявили безприкладну мужність і героїзм. Танкіст Р.Шашло замінив убитого командира і повів піхоту у наступ. За мужній вчинок ст. сержантові було присвоєно звання Героя Радянського Союзу.

Золота Зірка засяяла і на грудях його бойового побратима М.П.Криворотова.

На згадку про цей бій 24 листопада 1968 року в цих місцях було відкрито пам'ятник. Завмер на постаменті танк Т-34. На чавунній плиті напис: «Ніхто не забутий, ніщо не забуто. Пам'ятайте про це, нащадки!» А нижче: «Відважним воїнам першого гвардійського кавалерійського корпусу генерала П.А.Белова, 1-ї гвардійської орденена Леніна стрілецької дивізії генерала Г.М.Русіянова, 9-ї гвардійської Московської мотострілецької дивізії полковника О.Дизжова, 1-ї ганкової бригади полковника А.М.Хасіна на честь героїчного бою 1-2 жовтня 1941 року.

Після припинення наступальних боїв під Штепівкою радянське командування з метою вирівнювання фронту віддало наказ 7 жовтня 1941 року залишити м. Білопілля, 9 жовтня наші війська залишили Миколаївку, 10 жовтня – Суми, Краснопілля, 19 – Велику Писарівку. Для трудящих нашої області почалось довга ніч окупації.

На окупованій території німці встановили *«новий порядок»*. Вони заарештували працівників установ та колгоспу. Насильно вивезли 25 молодих людей на каторжні роботи до Німеччини. Фашисти зруйнували тваринницькі ферми, відправляли до Німеччини велику рогату худобу, грабували селян, відбирали в них корів, свиней. Дехто зберіг корів ховаючи їх у важко доступній заболоченій місцевості, де протікає Сула. В селі бешкетували головорізи-поліцаї. Всі установи і колгосп були пограбовані.

Звільнили село 3 вересня 1943 року війська 340-ї стрілецької дивізії Першого Українського Фронту. З 15 вересня по 1 жовтня в селі був розміщений хірургічний польовий пересувний шпиталь. Воїнів які померли від ран поховали в одиночних могилах на кладовищі.

Війна продовжувалась. Чоловіче населення було

мобілізоване в Радянську Армію. В селі залишилися жінки, діти та літні люди. Не вистачало техніки та спеціалістів. Але трудівники села взялися за відновлення своїх колгоспів. Після розгрому німецько-фашистської армії в село не повернулось 84 чоловіка, вони загинули на фронтах Великої Вітчизняної війни. На їх честь установлений меморіальний комплекс. При Будинку культури відкрита «Кімната бойової слави».

На даний час в живих залишилося лише двоє. Це Піскун Федір Парфілович та Олексенко Петро Антонович. А всіх інших уже немає.

1. Корогод Б.Л. Сумська область у роки Великої Вітчизняної Війни / Б. Л. Корогод, Г. І. Корогод, М. І. Логвиненко. – Суми : «Козацький вал», 2003. – 178 с.

2. Книга Пам'яті України. Сумська область. Т.1. – Суми: Слобожанщина, 1995. – 670 с.

3. Сумская область в период Великой Отечественной войны 1941 – 1945: Сборник документов и материалов. – 2-е изд., доп. – К. : Наук. думка, 1988. – 437 с.

4. Книга Скорботи України. Сумська область. Т.1. – Суми: «Мрія-1» ЛТД, 2003. – 688 с.

5. Спогади жителів с. Марківка.

ПЕРСОНАЛІЇ

БОНДАРЕНКО М. О.
студент ННІ права СумДУ
(*наук. керівник: к. і. н., доц. В. М. Власенко*)

ДО БІОГРАФІЇ АМЕТА ОЗЕНБАШЛИ

Нині Україна переживає важкий період своєї історії. До затьяжної економічної кризи додалися політичні проблеми – втрата суверенітету над частиною своєї території – Автономною Республікою Крим. Саме тому варто звернутися до досвіду столітньої давнини, коли кримські татари виборювали право вільно жити на своїй Батьківщині. Близько 100 років тому кримськотатарська партія Міллі-Фірка виступила за створення в Криму національної державності. Одним із її лідерів був громадсько-політичний діяч, письменник, лікар Амет Озенбашли. Чимало сторінок його біографії і нині залишається маловідомими не тільки широкому загалу, але і науковцям. Тому мета автора – окреслити деякі з них.

Амет Озенбашли народився 11 лютого 1893 р. в сім'ї простих міщан Сеїт Абдули та Бегіс. Із срібною медаллю закінчив Сімферопольську гімназію М. А. Волошенка. Під час навчання у Новоросійському університеті в Одесі активно займався громадською діяльністю.

Події, що розпочалися в 1917 р., сколихнули всю Російську імперію та надихнули пригноблені народи до відродження. Одними з них були кримські татари, які незважаючи на постійні міграції й утиски з боку російської влади все ще залишалися міцною політичною силою, яку пробудила революція.

У цей період до політичної діяльності долучаються різні прошарки населення, які відчували громадянські свободи після повалення влади імператора Миколи II. Це зумовило появу

великої кількості політичних партій та ідеологій. 25 березня 1917 р. відбулося засідання всіх мусульман Криму, на якому був сформований Тимчасовий кримсько-мусульманський виконавчий комітет (Мусвиконком). До його складу увійшов і молодий лікар, член ЦК Міллі-Фірка Амет Озенбашли. Тактична мета організації – автономія у складі демократичної федеративної Росії, стратегічна – незалежна Кримська держава. Зі згоди Тимчасового Уряду Міллі-Фірка починає створювати національні військові формування. Але не тільки з російським Тимчасовим Урядом у Міллі-Фірки були тісні зв'язки. Делегація кримських татар у складі 10 осіб, в тому числі й Амет Озенбашли як представник Мусвиконкому, взяла участь у З'їзді поневолених народів, що відбувся 8-15 (21-28 ст. ст.) вересня 1917 р. в Києві з ініціативи Української Центральної Ради [1, с. 43]. На другий день роботи форуму у своїй промові А. Озенбашли зазначив: «...*Аж тепер, з революцією, народ татарський взявся до сильної організації всіх верств і свідомість національна надзвичайно поширилася. Татари обстоюватимуть свободу всіх народів, але не дозволяють теж, щоб хто-небудь другий верховодив у Криму. Всі свободні народи Росії повинні внести свою частину в загальнолюдську культуру*» [1, с. 51].

У липні 1917 року делегація мусульман відвідала Київ, яка намагалася знайти в особі Української Центральної Ради (УЦР) союзника для реалізації свої стратегічної мети. Але тоді український уряд відмовив, оскільки сам очікував Всеросійських Установчих зборів для вирішення питання автономії України.

Міллі-Фірка не підтримала жовтневий переворот 1917 р. в Москві і не визнала владу більшовиків. Не сподіваючись тепер на автономію в складі УНР, партія поставила за мету проголошення незалежності Криму та створення суверенної держави. Для її реалізації в Бахчисараї розпочали свою роботу Установчі збори кримськотатарського народу – І Курултай. Курултай виконував роль національного парламенту, а вищим виконавчим органом

влади була Директорія у складі 5 осіб. Директором народної освіти обрали Амета Озенбашли [2, с. 50].

Після остаточної перемоги більшовиків у 1920 р. в Криму почалися репресії, в тому числі і проти кримських татар. Згодом нова влада намагалася заручитися підтримкою корінного населення півострова. У жовтні 1921 р., після створення Кримської Автономної Радянської Соціалістичної Республіки, Амета Озенбашли призначили директором Кримського (Тотайкойського) педагогічного технікуму. У 1924-1927 рр. він обіймав посаду заступника наркома фінансів, а з лютого 1927 р. по квітень 1928 р. працював лікарем-невропатологом 3-ї поліклініки в Сімферополі. Паралельно займався і літературною діяльністю.

У 1928 р. почався новий період життя Амета Озенбашли. У ніч з 12 на 13 квітня його заарештували у справі «*контрреволюційної націоналістичної партії Міллі-Фірка*», у вересні перевели до Бутирської в'язниці. Згодом кримськотатарського діяча засудили до розстрілу, який замінили 10 роками заслання.

У березні 1934 р. Амета Озенбашли достроково звільнили без права повертатися до Криму. До 1943 р. він жив у Павлограді на Дніпропетровщині, де займався лікарською практикою. Ще влітку 1942 р. до нього навідалися представники Мусульманського комітету з пропозицією повернутися до окупованого Криму. Окупанти та представники комітету переслідували різні цілі. Перші сподівалися на те, що авторитет А. Озенбашли допоможе отримати підтримку серед кримських татар, другі сподівалися здобути більше політичних прав і свобод. Після довгих вагань А. Озенбашли повернувся на Батьківщину у серпні 1943 р. Не сподіваючись на підтримку кримських татар з боку Німеччини, А. Озенбашли виступив перед народом, що зібрався відзначати Курбан-байрам. Він закликав співвітчизників дбати перш за все про свої національні інтереси. Ця ідея суттєво відрізнялася від позиції крайніх колабораціоністів. Після своєї промови А.

Озенбашли додому вже не повернувся. Він таємно виїхав з Криму. Врешті-решт опинився в Одесі, що перебувала під владою Румунії.

Ще перебуваючи в Криму, А. Озенбашли налагодив зв'язок із представником Спеціальної служби інформації Румунії Іонеску (Василь Паліус). Завдяки цьому румунському діячу чимало кримських татар, які втікали з Криму від репресій, переселилося до Добруджі. Саме цей факт дозволяє вважати, що А. Озенбашли, вступивши в контакт з Іонеску, збирався емігрувати до Румунії, а звідти до Туреччини, де перебувала кримськотатарська політична еміграція на чолі із Д. Сейдаметом. Згодом він опинився в Румунії. Допомагав біженцям з Криму оселитися в цій балканській країні. А. Озенбашли листувався із послом Туреччини в Румунії щодо переїзду до Туреччини. Але швидке просування Червоної армії завадило цим планам. З приходом радянських військ в Румунію почалася хвиля арештів кримських татар. Біженці опинилися в руках СМЕРШ. Навесні 1945 р. А. Озенбашли був заарештований і відправлений до Бутирської в'язниці. У вересні 1947 р. особлива нарада при МДБ СРСР засудили його до 25 років позбавлення волі. Невдовзі після смерті Й. Сталіна був амністований. Жив у Таджикистані. Там же помер у 1958 р. У 1993 р. його останки перепоховали у Бахчисараї.

Перспективними, на думку автора, є дослідження перебування А. Озенбашли в Румунії, його листування з Д. Сейдаметом та його архівно-слідчої справи, що зберігається в одному з архівів Росії.

1. Реєнт О. П., Андрусин Б. І. З'їзд поневолених народів (8–15 вересня 1917 р.) (21–28 вересня н. ст.). К.: Ін-т історії України НАН України, 1994.

2. Зарубин А. Г., Зарубин В. Г. Без победителей. Из истории гражданской войны в Крыму. Симферополь: Антиква, 2008.

ГОНЧАРЕНКО Я. Ю.
студентка ННІ права СумДУ
(наук. керівник: к. і. н., доц. В. М. Власенко)

ЧИ БУВ ОЛЕКСАНДР ОЛЕСЬ АПОЛІТИЧНОЮ ЛЮДИНОЮ?

Олександр Олесь – знакова постать в українській культурі першої половини ХХ ст. Його поезія справила великий вплив на творчість багатьох вітчизняних авторів красного письменства. Незаперечним був авторитет поета серед мистецької еліти української еміграції міжвоєнного періоду. Проте через вимушену еміграцію його життєвий і творчий шлях за межами Батьківщини тривалий час залишався маловідомим і недостатньо дослідженим. Інформація про нього, що наводилася радянськими дослідниками довоєнного періоду часто була тенденційною та упередженою. Тому вивчення життя поета періоду еміграції є актуальним, оскільки дає змогу відкрити незнані сторінки його біографії. Досліджувана робота є актуальною ще й у зв'язку із прикритим інцидентом, що стався у січні 2017 р. на Ольшанському кладовищі у Празі – ексгумацією тіла поета, оскільки вкотре привертає увагу дослідників до постаті українського лірика і громадського діяча еміграції. У переважній більшості праць про О. Олесю йдеться про його творчу спадщину і не згадуються його політичні вподобання. Саме тому автор ставить собі за мету відповісти на питання: чи був О. Олесь аполітичною людиною?

1. Ні, оскільки на початку 1919 р. був дивізійним ветеринарним лікарем Першої дивізії Українських січових стрільців, тобто перебував у складі Армії УНР.

2. Ні, бо у березні 1919 р. був членом (аташе з культури) Надзвичайної дипломатичної місії УНР в Угорщині, згодом – Посольства УНР у Відні.

3. Ні, оскільки був серед засновників альтернативних радянським професійних організацій та освітніх закладів – Союзу українських журналістів і письменників на чужині (Відень, Прага) та Українського вільного університету у Відні (1921), а потім у Празі (1921-1945). Віддав у заставу весь наклад своєї 7-ої книжки, щоб отримані гроші передати університету. У 1931 р. філософський факультет університету за це визнав його своїм почесним доктором (*honoris causa*).

4. Ні, бо у 1921-1923 рр. був членом Комітету допомоги голодуючим в Україні. Тоді його очолював М. Грушевський. Написав вірш «Голод», який під час Голодомору 1932-1933 рр. в Україні неодноразово публікувався в емігрантській пресі, зокрема у тижневику «Тризуб». Цим засвідчував антигуманний характер більшовицького режиму.

5. Ні, оскільки разом із сином Олегом Ольжичем написав книгу, присвячену вбитому у 1938 р. більшовицьким агентом лідеру Організації українських націоналістів Євгену Коновальцю.

6. Ні, адже співпрацював із редакцією друкованого органу Уряду УНР в еміграції паризьким тижневиком «Тризуб» (Le Trident), листувався з головою Уряду і головним редактором журналу В'ячеславом Прокоповичем та відповідальним секретарем й адміністратором журналу, колишнім міністром пошт і телеграфу УНР Іларіоном Косенком, а також із Степаном Сірополком. Листування О. Олеся датується 1927-1936 рр. У ньому йшлося про співпрацю, коректуру текстів, оплату праці, умови життя, поета, його відносини з видавцями, репресії в Україні, давалася оцінка О. Олесем діяльності політичних партій та реакція окремих емігрантів на його фейлетони тощо.

7. Поет відзначився і на ниві політичної сатири. На сторінках тижневика «Тризуб» публікувалися його прозові і поетичні фейлетони, в яких без прикрас зображувалися перипетії емігрантського життя, амбіції окремих представників

української політичної еміграції, ставлення до українців з боку російської еміграції та міжнародних інституцій, життя в радянській Україні тощо.

Наведені вище факти дають підстави стверджувати, що Олександр Олесь не був аполітичною людиною.

ЗЯКУН А. І.
канд. іст. наук, доцент

**О. Я. ЄФІМЕНКО – АВТОР ПЕРШИХ
ПОПУЛЯРНИХ КНИГ З ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
(ДО 170-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)**

Наприкінці ХІХ століття гостра необхідність в популярних книгах з історії України, доступних як дітям, так і дорослим з низьким рівнем освіти, навела на думку журнал «Киевская старина» оголосити в 1896 році конкурс на кращу популярну книгу з історії України. Журнал пропонував писати книги за схемою, розробленою редакцією журналу за участю В. Антоновича. Схема передбачала поділ історії України на шість періодів: доісторична доба, Велике князівство Київське, Удїли Південної Русі, Південна Русь в складі Великого князівства Литовського, Польське панування і козацтво до 1648 року, Україна в ХVІІІ столітті, Україна в складі Російської та Австрійської імперій. З 90-х років ХІХ ст. і до 1917 року за цією схемою було написано шість популярних книг з історії України – це «Очерк истории украинского народа», «Ілюстрована історія України» та «Про старі часи на Україні» М. Грушевського, «История украинского народа» О. Єфіменко, «Історія України-Русі» М. Аркаса, «Оповідання з історії українського народу: з найдавніших до нових часів» Г. Коваленка. Ці книги були різними, але об'єднувало їх прагнення авторів донести до

широких верств населення історію України, яка суперечила офіційним схемам. Сьогодні найвними, спрощеними, а то й недостовірними здаються нам деякі сторінки цих книг, однак це були перші популяризаторські праці і їх роль в поширенні української національної ідеї важко переоцінити.

Першим, хто відгукнувся на заклик «Київської старини» була Олександра Яківна Єфіменко. Відомий український історик, етнограф, педагог, перша в історії не лише України, а й всієї Російської імперії жінка, яка, не отримавши систематичної вищої освіти, стала доктором історичних наук і професором. Вона народилася 30 квітня 1848 р. у рибацькому селі Ворзуга Кольського повіту Архангельської губернії (тепер Мурманська область) в багатодітній сім'ї колезького асесора Я. І. Ставровського. В 1850 р. її сім'я переїздить до Архангельська, де в 1857 р. Олександра вступає до Архангельського училища для навчання дівчат, яке закінчує в 1863 р., отримавши атестат з відзнакою та диплом домашньої вчительки. На цей час помирає батько, залишивши без засобів до існування дружину Єлизавету Петрівну та шестеро дітей, тому Олександра Ставровська йде працювати в Холмогорське двокласне церковно-приходське училище для дівчат. В 1864 р. в «Архангельських відомостях» український етнограф П. С. Єфіменко надрукував статтю у формі звернення до населення про допомогу в зборі історичних та етнографічних матеріалів [1, с. 13]. Завдяки цьому оголошенню Петро Савович та Олександра Яківна познайомилися. В 1865 р. розпочалася їх спільна наукова діяльність. За порадою Єфіменка Олександра почала відвідувати Архангельський архів і за короткий час зібрала багатий матеріал по економіці, праву та історії північного краю.

В 1870 році П. Єфіменко та О. Старовська одружуються. Сім'я живе бідно, на руках хвора мати, страждає на серцеві напади чоловік, ще навчаються молодші брати й сестри, а Олександрю Яківну звільняють з посади вчителя як дружину

засланого на поселення (П. С. Єфіменко (1835-1903 рр.) учасник Харківського таємного студентського гуртка, за що в 1858 р. був виключений з університету. Навчався рік в Московському університеті. За «ходіння у народ» засланий в Холмогори). Незважаючи на несприятливі умови Олександра не припиняє дослідницької роботи і в 1873-1874 рр. друкує в журналах «Знание», «Дело» та газеті «Архангельские ведомости» статті «Крестьянская женщина» й «Артели Архангельской губернии». В цей же час сім'я Єфіменків отримує дозвіл переїхати спочатку в Воронеж, а потім в Самару та Чернігів [2, с. 11].

Після переїзду в Україну наукова діяльність О. Єфіменко набула розквіту її ім'я стає широко відомим. В 1879 р. сім'я О. Єфіменко переїжджає на 18 років в Харків. В цей час тут працювали А. Потебня, А. Ляпунов, Д. Багалій, С. Русова та ін. Олександра Яківна стала одним із активних членів історико-філологічного товариства Харківського університету, в цей період вона багато друкується, в основному в журналі «Киевская старина». З'являються перші її публікації в журналі «Детское чтение». Велика сім'я (5 дітей) жила за рахунок її гонорарів. Як згадувала С. Русова, Петро Савович в цей час був хворий на епілепсію. Страшні напади повторювались так часто, що впливали на його розумові здібності. Номінально він працював в якомусь банку, але всі папери забирала додому і обробляла за чоловіка Олександра Яківна [3]. Сім'ю спіткало ще одне нещастя – захопившись ідеями Толстого, збожеволіла і невдовзі померла старша донька Ася.

Олександра Єфіменко була відома як чудовий лектор, наприклад, її доповідь на археологічному з'їзді у Вільно в 1893 році (з 1884 р. її запрошували на всі археологічні з'їзди) «Про копні суди Лівобережної України» була прийнята членами з'їзду з захопленням і супроводжувалась тривалими аплодисментами [1, с. 23]. Вона не лише багато писала і брала участь в громадській роботі, а й допомагала іншим. В 1905 р. за

двотомну збірку праць «Южная Русь», незважаючи на власні матеріальні труднощі, О. Єфіменко відмовилась від гонорару на користь українських студентів. В 1907 р. на запрошення Вищих Бестужевських курсів О.Єфіменко разом з сім'єю покидає Харків і переїжджає до Петербурга. На курсах Олександра Яківна читала лекції з історії України (Південно-Західної Русі), історії землеробства та вела семінари з "читання пам'ятників" [1, с. 28]. Її лекції і заняття були настільки цікавими, що бажаючих потрапити на них було так багато, тому адміністрація була змушена прийняти заходи по обмеженню доступу. В 1910 р. О. Єфіменко видає підручник з історії Росії «Учебник русской истории. Для старших классов среднеучебных заведений», а через два роки він виходить повторно в переробленому вигляді. Тоді ж вона починає готувати матеріали для підручника з історії України, яка виходить в 1906 р. під назвою «История украинского народа».

В 1910 р. Харківський університет присвоює Олександрі Єфіменко ступінь доктора історії, прийнявши її «Историю украинского народа» за докторську дисертацію, а за рішенням ради факультету Вищих жіночих курсів вона отримує звання професора. В кінці цього ж року в Петербурзі був організований урочистий вечір, присвячений 40-річному ювілею наукової діяльності Олександри Яківни. На вечорі виступив російський історик С. Платонов, який відзначив її заслуги перед наукою словами: «В ряду замечательных русских женщин прошлого столетия вы занимаете, конечно, одно из самых почетных мест, среди ученых русских женщин Вам принадлежит первенство» [4].

В Петрограді О. Єфіменко працювала до закриття Жіночих курсів в 1917 році. Потім вона з донькою Тетяною переїжджає в село Писарівку Харківської губернії де працює над підручником «Українсько-московська історія для шкіл українських». Життя Олександри Яківни обірвалося в ніч з 17 на 18 грудня 1919 р., разом з донькою її було вбито бандитами.

Невичерпна енергія, глибока потреба в поширенні і поглибленні наукового знання у власній, оригінальній переробці так можна охарактеризувати наукову діяльність автора однієї з перших книг про історію України.

1. Марков П. Г. А. Я. Ефименко – историк Украины. – К.: Изд-во Киевского ун-та, 1966. – 122 с.

2. Пироженко Л. Автори перших популярних книг з історії України та їх творчий доробок (кінець XIX ст. – 20-ті рр. XX ст. –. Част. I: О. Я. Єфіменко // Історія в школі, – 1998. – №4, – С.10–14.

3. Русова С. Мої спомини. – К.: Україна – Віта, 1996. – 207 с.

4. Юбилей А. Я. Ефименко // Исторический Вестник – 1910. – Т. 122.

КУСТ В.

*студентка Медичного інституту СумДУ
(наук. керівник: к. і. н., доц. Н. В. Лобко)*

ЄВГЕН КОНОВАЛЕЦЬ ОЧИМА СУЧАСНИКІВ

Важко уявити історію України ХХ століття без Євгена Коновальця. Імовірність того, що без його активної діяльності український визвольний рух і далі живився би спогадами про героїчне минуле та був би нездатним відповідати на виклики сучасності, дуже висока. Коновальцю і його прибічникам вдалося зібрати сили для боротьби. Саме він став лідером у найважчий для визвольного руху перехідний період [1, с. 15].

Шлях двадцятилітньої боротьби за українську державність, що його пройшов Євген Коновалець, – це шлях одного із духовно-політичних українських велетнів. Його роль в історії української нації можна порівнювати тільки з роллю найвизначніших українських князів і гетьманів. Євген

Коновалець працював не в часи демократії, як це було на Заході, а в період післявоєнної розрухи, як культурної, так і моральної.

Проїшли роки. Майже забуте ім'я славного борця-українофіла. Із плином часів перебування України у складі СРСР, з історії нашої держави було практично викреслене прізвище цієї постаті. Але змінилася влада, Україна стала незалежною і вже сьогодні особа Євгена Коновальця стала однією із ключових. На превеликий жаль, сьогоднішня нашої Батьківщини характеризується наявністю таких же проблем, як і в часи ОУН. Саме тому ім'я Провідника (як і Степана Бандери та Романа Шухевича) на даний момент є дуже актуальним.

Євген Коновалець народився 14 квітня 1891 року в селі Зашкові на Львівщині (у той час Австро-Угорщина) в сім'ї вчителів: Михайла (українець) та Катажини (полька). Мав братів Мирона та Степана.

Після закінчення школи вчився в Академічній гімназії у Львові. У 1909 році вступив до Львівського університету на факультет права. За часи навчання вирізнявся здібністю до наук, був талановитим оратором. Саме в ці часи його зацікавили військова та політична науки. Як син українського села, він з дитячих років відрізнявся твердістю, стійкістю характеру, непохитністю і шляхетною впертістю в своїх спрямуваннях та глибокою, щирою любов'ю до свого народу.

Ще у гімназії (а згодом в університеті) Євген виступав із рефератами на селянських зібраннях, налагоджував діяльність читалень. У рідному селі ініціював будівництво «Народного дому», де розмістилися просвітницька установа, крамниця, було закладено кредитний кооператив.

У 1910 брав участь у боротьбі студентства за український університет у Львові. Пізніше, у 1912 році став секретарем львівської філії «Просвіти», тісно співпрацював з друкованим органом організації – місячником «Письмо з Просвіти», був членом «Академічної громади». Із 1913 року, як один з лідерів

українського студентського руху, був обраний до складу головної управи Українського Студентського Союзу, яка об'єднувала студентів націонал-демократичних переконань [4, с. 68]. В тому ж 1913 році він вступив до Української націонал-демократичної партії (УНДП).

Незабаром був членом «Тіснішого народного комітету» УНДП, на засіданнях якого провідні галицькі політики обговорювали і приймали рішення з найактуальніших питань українського політичного життя в Австро-Угорщині.

Студентський період життя був одним із найцікавіших. Саме з цього часу походять перші свідчення очевидців про характер, манеру і стиль поведінки, зовнішність майбутнього революціонера. Свідчень сучасників тих часів залишилося дуже мало. Але їх замість є дуже важливим для розгляду особистості Євгена Коновальця.

«Струнка постать, продовгувате обличчя й задумливі очі, що завжди дивилися в далеч, і незнана усмішка в кутку губів, що дуже часто скидалася на іронічну. Все ходив гарно одягнутий, але його елегантність не мала в собі нічого силуваного та крикливого...» [3, с. 23]. Деяко ширшими є свідчення про внутрішній світ Євгена Коновальця. Колеги відзначали його небагатослівність, вміння «триматися в тіні, внутрішній аристократизм. Не шукав він симпатій у товаришів підхліблюванням чи демагогічними промовами. Не носили ми його на руках, як свого трибуна. Однак ми завжди вибирали його в склад репрезентації, що мала нас заступити. Ми знали, що він не над уживе нашого довіря і зможе успішно і достойно нас заступити» [3, с. 23]. За свідченням сучасника, «Євген Коновалець був енергійної вдачі, але опанований, добре товарисько наставлений, ввічливо усміхався в часі розмов, тому умів здобувати в ровесників повагу, а у старших признання...» [4, с. 58].

З доступних документів вимальовується образ Полковника як одного з активних членів української студентської спільноти. Університет став для Євгена школою громадянської зрілості, саме тут він здобув досвід організації людей. Коновалець звертає увагу на те, що сучасне політичне положення українського народу зобов'язує кожного бути активним працівником на народній ниві; суспільно – політичні ж українські діячі не сміють бути дилетантами і неуками [5].

Отже, проблематика діяльності цієї людини є дуже значущою. Не зважаючи ні на що, цей чоловік боровся за свої права, права кожного українця та нашої Батьківщини в цілому. Його життєвий шлях був непротим та тернистим. Ламаючи усі стереотипи про спокійний норов українців, Євген Коновалець показав увесь характер, волю та незламний дух нашого народу. Щирий патріот у душі, він згуртував люд задля боротьби. Військова хватка і талант оратора забезпечили довіру населення до його особи.

1. Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. – 320 с.

2. Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1974. – 1021 с.

3. Грицай О. Життя і діяльність Є.Коновальця до революції 1917р. // Є.Коновалець та його доба – Мюнхен, 1958. – С. 17 – 44.

4. Шах С. Молодість Євгена Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1958. – С. 45 – 88.

5. Зінкевич О. Студентські роки Е. Коновальця // Євген Коновалець та його доба. – Мюнхен, 1958. – С. 88 – 113.

6. Вятрович В. Прецедент Коновальця // Український визвольний рух. – Львів: Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України, Центр досліджень визвольного руху, 2011. – Збірник 16: До 120-ліття з дня народження Євгена Коновальця. – С. 14 – 16.

ЛИСЕНКО А. А.
слухачка наукового товариства Білопільського ЦДЮТ
КОРОЛЬ В. М.
канд. іст. наук

ФІЛОСОФСЬКІ ПОГЛЯДИ АРНОЛЬДА ТОЙНБІ НА ІСТОРІЮ

Арнольд Тойнбі – один з найвпливовіших мислителів сучасності. Серед його величезної творчої спадщини найбільшу цінність становить робота «Дослідження історії» (*«A Study of History»*), 12 томів якої виходили протягом 1934–1961 років. Роботи привертають до себе увагу багатством історичного матеріалу, оригінальністю його трактування, сміливими поворотами думки, несподіваними аналогіями і паралелями. Вивчення кола питань, пов'язаних з цивілізаційним підходом до усвідомлення історичних процесів, запропонованим Тойнбі, є дуже важливим у наш час. Зважаючи на сучасні процеси глобалізації і зіткнення різних культур світу, дана проблематика потребує критичної наукової оцінки, а обрана тема є надзвичайно актуальною.

Метою даної роботи є з'ясування основних ідей цього вченого, розкриття ключових положень його цивілізаційної концепції історії.

Для цього ми звернулися до першої частини фундаментальної праці Арнольда Тойнбі «Дослідження історії».

Зважаючи на очевидний вплив соціального середовища на історичне мислення, Арнольд Тойнбі ставить два важливих питання, на які далі шукає відповіді:

1. Чи можливе розумоосяжне поле історичного дослідження?

2. Яким є це розумоосяжне поле історичного дослідження?

Під розумоосяжним полем історичного дослідження в цивілізаційній концепції Тойнбі розуміється суспільство, не співвідносне з конкретними історичними і соціальними обставинами та незалежне від історика, яке сприймається виключно розумом або інтелектуальною інтуїцією.

В якості таких полів Арнольд Тойнбі виділяє 21 цивілізацію, яка виникла внаслідок мутацій примітивних спільнот або зросла на базі батьківськи споріднених цивілізацій. В даний час живі лише сім з них: західна, православна християнська (основна), православна християнська (руська), ісламська (є об'єднанням арабської та іранської), індуїстська, далекосхідна (основна), далекосхідна (японо-корейська).

Концепція «*єдності цивілізації*», якої, наприклад, дотримується марксистське вчення та «*індустріальні*» теорії, визнається помилковою з точки зору Тойнбі, тому що вона базується лише на факті сучасної поширеності політичних і економічних форм однієї західної цивілізації, ігноруючи аспекти культури, які є найбільш глибокими і фундаментальними.

Тойнбі також вважає неадекватним періодизацію історії формулою «*давня – середньовічна – нова*», адже такий розподіл в першому випадку фіксує перехід від еллінської історії до західної, а в другому – від одного розділу західної історії до іншої.

За Тойнбі, суспільства отримують стимул до розвитку тільки під впливом несприятливих умов з боку природи або людського оточення. На такий виклик мобілізується життєва енергія, яка веде суспільство в динамічний стан, що призводить його до швидкого розвитку. Виділяються стимули суворих земель, нових земель, заморської міграції, удару, тиску і обмеження.

Максимальний стимул виникає при певному оптимумі інтенсивності виклику («золота середина»). Вивчаючи співвідношення стимулів обох сфер (природного середовища і людського оточення), Арнольд Тойнбі вивів закономірність, згідно з якою суворість викликів однієї сфери компенсується сприятливою відсутністю викликів іншої. Науковець пояснює, що *«місцевість з суворими природними умовами малоприваблива для людини і часто погано доступна, що само собою гарантує відсутність суперників»*.

Вивчивши роботу Арнольда Тойнбі, було відзначено, що автор часом свідомо відмовляється від традиційних засобів логічного доведення і вдається до обґрунтування своїх припущень шляхом вказівки на схожість їх з тим, що розповідається в стародавніх міфах. Крім того, детально викладаючи рясну кількість історичних фактів з життя суспільств, автор досить розпливчасто характеризує критерії, за якими ці цивілізації виділяються.

Це спровокувало Люсьєна Февра писати про роботу Тойнбі: *«Нам не піднесли ніякого нового ключа. Жодної відмички, за допомогою якої ми могли б відкрити двадцять одні двері, що ведуть в двадцять одну цивілізацію»*.

Однак тут необхідно відзначити, що Тойнбі у властивій йому манері намагається поступово підвести читача до сприйняття тієї концепції, яку він представляє, не тільки за допомогою логіки, а й значною мірою через інтуїтивне пізнання.

До того ж використання і зіставлення відмінних концепцій поглядів на історію допомагають по-різному поглянути і оцінити одні й ті ж факти і події. З одного боку, це необхідно для об'єктивності процесу пізнання історії, а з іншого – дає можливість виявити слабкі місця того чи іншого вчення, що дає поштовх подальшому розвитку науки в цій галузі.

Таким чином, за поглядами Арнольда Тойнбі:

1) розумосяжні поля історичного дослідження існують у формі локальних цивілізацій;

2) локальні цивілізації є великими спільнотами людей зі своїм специфічним способом життя, зараз їх у світі 7;

3) цивілізації виникають тільки внаслідок творчого акту відповіді людини на отриманий стимулюючий виклик несприятливих умов з боку природи або людського оточення;

4) найвищої інтенсивності стимул досягає за оптимального співвідношення викликів природи та людського оточення («золотої середини виклику»).

САДОВНИЧИЙ Д. А.

студент ННІ права СумДУ

(наук. керівник: к. і. н., доц. В. М. Власенко)

ДО БІОГРАФІЇ ПАВЛА ЗАЙЦЕВА

Павло Іванович Зайцев – автор багатотомних наукових праць та публіцистичних досліджень. Його науковим доробком і нині користується багато учених, письменників і діячів української культури. Він відомий у багатьох країнах, але залишається маловідомим серед широкого загалу на Батьківщині.

Народився Павло Іванович Зайцев 10 вересня 1886 р. в м. Суми. Його батько – Іван Арсенович – був помічником класних наставників Сумської Олександрівської гімназії, яку Павло Іванович закінчив у 1904 р. За свідченнями учня цієї гімназії Дмитра Солов'я, в ній існував підпільний український гурток, членом якого був і П. Зайцев. Гуртківці вивчали твори українських авторів та поширювали серед мешканців Сум й

околиць листівки українською мовою, які ще називалися «метеликами» [1].

Після закінчення гімназії П. Зайцев переїхав до Петербургу, де існувала Українська громада. Серед її членів – С. Єфремов, Д. Донцов, Д. Дорошенко, О. Лотоцький та інші. 1909 р. закінчив юридичний факультет, але згодом продовжив навчання на історико-філософському факультеті столичного університету. У Петербурзі брав активну участь у політичному житті місцевих українців. Вступив до Революційної української партії, був членом Товариства українських поступовців (ТУП). У столиці викладав російську, польську, латинську, грецьку мови в середніх школах й українську на нелегальних університетських курсах. Там же розпочав свою наукову діяльність – досліджував життя і творчість Тараса Григоровича Шевченка.

У 1912-1914 рр. П. Зайцев опублікував низку творів, листів та документів до біографії Т. Шевченка, працю «*Первая любовь Шевченко*». Завдяки йому побачив світ рукопис українською мовою «Книги буття українського народу» М. Костомарова, яку Павло Іванович скопіював та привіз до Києва, де на сторінках журналу «*Наше минуле*» опублікував статтю під назвою «*Книга буття Костомарова як документ і твір*».

Навесні 1917 року в Києві П. Зайцева обрали членом ЦК Української партії соціалістів-федералістів. За пропозицією Д. Дорошенка його призначили комісаром Косівського повіту на окупованих російською армією землях Східної Галичини. Потім повернувся до Києва. Був членом Української Центральної Ради (УЦР), очолював канцелярію Генерального секретаріату освіти й редакції низки журналів. За часів гетьманату він – директор департаменту загальних справ Міністерства народної освіти Української Держави, згодом – начальник культурно-освітнього відділу армії УНР.

Напередодні виходу на еміграцію наприкінці 1920 р. П. Зайцев – в. о. керуючого справами Міністерства преси та інформації. Перебуваючи у Польщі, був секретарем Українського центрального комітету та співробітником Українського наукового інституту (УНІ) у Варшаві. Викладав українську мову й історію мови у Варшавському університеті, друкувався в еміграційному журналі *«Воля»*, який виходив у Відні. У 1932 р. під егідою УНІ розпочав роботу над 16-томним виданням творів Шевченка, але вийшло тільки 13 томів, оскільки у 1939 р. Радянський Союз окупував українські землі, які входили до складу Другої Речі Посполитої Польської. У Польщі написав кілька монографій. Серед них – *«Шевченко і поляки»*, *«Життя Тараса Шевченка»* й інші. Під час захоплення Радянським Союзом Східної Галичини змушений був емігрувати [2].

З 1941 р. П. Зайцев жив у Берліні, де брав участь у випуску часописів *«Український вісник»* та *«Українець»*. У травні 1946 р. став членом Українського національного державного союзу (УНДС) – політичної партії українських емігрантів. Того ж року обирається членом Української вільної Академії наук (УВАН). З 1948 р. був директором шевченкознавства УВАН у Європі, 1958 р. – професором, 1963 р. – деканом філософського факультету Українського вільного університету в Мюнхені.

Останні роки життя були тяжкими для Павла Зайцева. Був самотнім і незадовго до смерті отримав декілька серйозних травм. Помер відомий шевченкознавець 2 вересня 1965 р. в Мюнхені.

1. Соловей Д. Розгром Полтави. Спогади з часів визвольних змагань українського народу. 1914–1921. Полтава: Криниця, 1994. 192 с.

2. Іванущенко Г. Сумчани в боротьбі за волю. К.: УВС ім. Липи, 2015. С. 43-45.

ІСТОРИЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БОНДАРЕНКО М. О.
студент ННІ права СумДУ
(*наук. керівник: д.ю. н., проф. В. В. Сухонос*)

ПЕРВИННА ДЕРЖАВА В ПОЛІНЕЗІЇ: ДОСВІД ТОНГА, ТАЇТІ ТА ГАВАЙСЬКИХ ОСТРОВІВ (ІСТОРИКО-ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ)

Полінезія – близько тисячі островів в Тихому океані, унікальний регіон Землі не тільки за своєю райською красою, яка привернула увагу перших французьких та англійських колонізаторів, а й за історією.

Саме тут соціальний розвиток свого часу призвів до формування первинних держав [1]. Але можна з упевненістю сказати, що найбільш високого рівня означений розвиток досяг на Тонга, Таїті та Гавайських островах. На цих трьох архіпелагах зароджуються справжні суспільні класи. Паралельно з переходом до класового суспільства тут складаються і ранні полінезійські держави, що були розміром з острів чи навіть архіпелаг.

Так, на Гавайях склалася система, що нагадувала кріпацтво. М. Стінгл з цього приводу зазначав: «Місіонер Елліс свідчить, що гавайці зобов'язані були два дні на тиждень працювати на правителя. Той особисто встановлював повинності підданих і загальний розмір внесеної ними «данини». На цьому архіпелазі вона складалася, насамперед, із землеробської продукції, луб'яної матерії тапи, собачого м'яса і свинини, рибного улову, а також часто з пір'я рідкісних птахів (з останніх для представників аристократії робилися красиві плащі і головні убори)» [2, с. 52].

На Гавайях склався ранньокласовий тип правління на чолі з королем, який отримував свою владу від батька. Слід згадати династію Помаре, особливо Помаре I, батьком якого був вождь Теу, а його син вже коронував себе. На місцях владу короля представляли вожді й представники знаті, які збирали податки на свою користь.

Між різними соціальними верствами, у тому числі й провідними, існували певні відмінності. В якості прикладу можна навести представників вищого щабля полінезійських суспільних сходів – знаті, аристократії, яку в Полінезії називали «Аріка», на Таїті – «арії», а на Гавайських островах – «алії». Межі між кожним із суспільних класів визначалися досить чітко і не існувало жодного засобу, за допомогою якого можна було б перескочити бар'єр, який розділяв простих трудящих та знать. Тобто можна було стверджувати про існування квазікастрової системи. Але, водночас, і група, яка складалася з арії, мала внутрішні кордони. Зокрема, гавайці розрізняли в ній підгрупи – від найнижчих до найвищих.

Відмінності в стратах вождів проходилися за ступенями сакральності і виражалися в термінах рангу і табу. Приватне табу вождя було прерогативою його народження. Ранг, табу та тип одруження впливали на статус аріки в суспільстві. Дитина, народжена від шлюбу брата і сестри найвищих рангів, отримував ранг пі'о. Вона згодом могла відправляти найвищу посаду верховного вождя цілого острова. З цим рангом було пов'язано «капу мое» – «табу, що валить ниць». В присутності такої людини-бога або його речей, всі повинні були падати на коліна.

Трохи нижче стояв вождь рангу «ніаупі'о», народжений від шлюбу батька і доньки, племінника і тітки або племінниці і дядька того ж або наступного за важливістю ранга. Пости правителів районів «алії-ай-ахупуаа» займали, як правило,

вожді рангів «Наха» або «Вохі». Вони ж займали почесні «придворні» посади, були зберігачами сакрального знання.

Вождь рангу «Наха» був сином зведених брата і сестри, але від одного з батьків перших двох рангів. Ранг «Вохі» отримувала дитина від шлюбу знатної жінки, що володіла одним з перших трьох рангів, зі свої двоюрідним братом. З цими рангами було пов'язано капу-о-Нохо – «Сидяче табу». Згідно гавайського етикету, менш знатна людина в присутності більш знатного повинна була сидіти, але для вождів Наха і Вохі робився свого роду виняток – вони могли стояти в присутності володарів вищих рангів. Але ранг не означав, що людина стовідсотково займе цю посаду. Важливими були також особисті якості претендента на посаду. Найвідоміший вождь Камеамеа мав ранг Вохі, що не давало йому можливості займати посаду верховного вождя, але на практиці дуже часто в ході міжусобних війн пости займали узурпатори.

Найвищу ж ступінь займав монарх, що визнавався таким, хто спілкується з богами. Ці вожді, потім верховні вожді і, нарешті, королі, невпинно поглиблювали і зміцнювали свою владу в полінезійському суспільстві, точніше – над ним. У конкретній ситуації Гавайських островів посилення влади місцевих вождів, вочевидь, сприяла їхня роль організаторів будівництва зрошувальних систем. Здійснення цих складних гідротехнічних проєктів, відповідно до яких воду вели штучними каналами, нерідко на великі відстані, вимагало досить сильної централізованої влади, що дозволяє зосередити на будівництві безліч робочих рук, організувати їх працю і кваліфіковано керувати ними.

Процеси, схожі на ті, що відбувалися на Гавайських островах, були характерними й для Таїті. Тут дуже довго незалежними «міні-державами», що виникли в різних частинах цього великого острова, правило декілька вождів, про що згадує в своїй повісті «Тайпі» Г. Мелвилл. «Поблизу від того

місця, де ми лежали, сиділи навпочіпки чоловік десять великих старців, вочевидь, вождів – як згодом і виявилось, – і, будучи набагато стриманішими за інших, розглядали нас уважно і суворо. Від їх рівних пильних поглядів нам було дуже ніяково. Один з них, судячи з усього верховний вождь, сів прямо віч-на-віч зі мною» [4, с. 58]. Поступово одна з династій вождів взяла верх над іншими і зуміла об'єднати під своєю владою всі Таїті і навіть деякі сусідні острови.

На архіпелазі Тонга, подібна централізована влада, яка призвела до політичного об'єднання країни, виникла дуже давно – раніше за всі інші острови «трикутника» заселеному полінезійцями. Королі Тонга, як і на Гавайських островах, спочатку були для своїх підданих «богами». Перший король Тонга вважався навіть прямим сином бога, що забезпечувало йому необмежену владу.

На островах Океанії склалась доволі цікава система, яку деякі науковці називають «табу-мана». Це пов'язано з тим, що традиційно табу було покликаним, щоб захистити речі, місця та людей наділених манною. В нашому розумінні слово «табу» (заборона) має негативний відтінок, але в полінезійському суспільстві все було дещо складніше, адже в багатьох неєвропейських країнах не можна провести чіткого розмежування «священне – нечисте», або «релігійне – магічне». В результаті була запропонована категорія «ритуальної значимості», тобто відношення, що виникає між об'єктом і суб'єктом, що відображається в поведінці останнього і виражається через неї. У зв'язку з цим об'єкт ненависті, наприклад, є так само важливим, як і об'єкт обожнювання.

Це можна проілюструвати на прикладі розуміння полінезійцями «святості» та «нечистоти». Простолюдін який вчинив інцест визнавався «нечистим», на нього накладали табу і він переходив до стану каува (рабів). У той же час, дитина від

шлюбу сестри та брата, що належали до страти вождів, отримувала найвищий статус, та могла правити островом на правах верховного вождя.

1. Гринин Л. Е. Раннее государство и его аналоги / Леонид Ефимович Гринин // Раннее государство, его альтернативы и аналоги : сб. статей / [под ред. Л. Е. Гринина, Д. М. Бондаренко, Н. Н. Крадина и А. В. Коротаева]. – Волгоград : Учитель, 2006. – С. 85–103.

2. Стингл М. Таинственная Полинезия / Милослав Стингл ; послесл. и примеч. П. И. Пучкова ; [пер. с чешск. В. А. Каменской и О. М. Малевича]. – М. : Наука. Главная редакция восточной литературы, 1991. – 224 с.

3. Даниельссон Б. Полинезия – земля в океане / Бенгт Даниельссон ; послесл. С. А. Токарева ; [пер. со швед. Л. Л. Жданова]. – М. : Знание, 1970. – 48 с. – (Серия «Наука о Земле»; № 12).

4. Мелвилл Г. Тайпи. Ому : романы / Герман Мелвилл ; сост. А. Санченко ; [пер. с англ. Е. Лесовиковой]. – Харьков, Белгород : Клуб семейного досуга, 2015. – 414 с.

ВОЛОЧАЙ Ю. В.
студентка ННІ права СумДУ
(*наук. керівник: д.ю. н., проф. В. В. Сухонос*)

ТОТАЛІТАРНИЙ РЕЖИМ У КОНТЕКСТІ ЗАГАЛЬНОТЕОРЕТИЧНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ ТА ІСТОРИКО-ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ

Ототожнення теорії держави і права із загальнотеоретичною юриспруденцією [1, с. 55]. ставить на порядок денний питання статусу державознавства та його базових категорій, однією з яких є форма держави, яка втілюється в трьох елементах: формі правління, формі державного (територіального) устрою та в політичному режимі. Саме останній, як сукупність способів здійснення державної влади, виражає реальний зміст державності. При цьому, загалом можна виділити два типи політичних режимів, що протистояють один одному – демократичний (народовладдя) та авторитарний (влада здійснюється за мінімальною участю народу).

Специфічним різновидом авторитарного режиму є тоталітарний.

Загалом тоталітарною визнавалася форма авторитарних держав періоду імперіалізму, що характеризується повним (тотальним) контролем держави над всіма сферами життя суспільства [2, с. 23].

Однією з яскравих відмінних рис тоталітаризму є вимога загальної рівності. Так, Гракх Бабеф закликав назавжди відняти у кожного надію стати багатшим, впливовішим, або таким, хто перевершує своїми знаннями будь-кого із своїх співгромадян [3, с. 349].

Тоталітарна влада поширює контроль на всі сторони життя людини, включаючи сімейні відносини і сферу відпочинку. Як відзначила, досліджуючи нацизм, Х. Арендт, при тоталітаризмі був реалізований принцип: «Того єдиного, хто ще залишився індивідуумом в Німеччині, слід шукати серед тих, хто спить» [4, с. 449]. Таким чином, для тоталітаризму характерна загальна етатизація – держава-партія здійснює тотальний контроль над всіма сферами життєдіяльності суспільства в цілому і окремого індивіда в тому числі. Тому серед дослідників утвердилося і більш коротке визначення тоталітаризму: це замкнута система, в якій все – від виховання дітей до випуску продукції – контролюється з єдиного центру [2, с. 24].

Тоталітаризм являє собою специфічно нову форму диктатури, що розвилася у ХХ ст. Одне з його найважливіших принципових відмінностей полягає в тому, що в колишніх формах диктаторського режиму влада ґрунтувалася на традиційних структурах і знаходилася по відношенню до них у становищі підданого. Кожен індивід був замкнений на традиційні громадські структури: общину, сім'ю, церкву і знаходив у них опору і підтримку. Тоталітаризм розриває традиційну соціальну тканину суспільства, вибиваючи індивіда з традиційної соціальної сфери, позбавляючи його звичного соціального зв'язку і замінюючи громадські структури і зв'язки новими.

Зміст тоталітаризму обґрунтував ідеолог італійського фашизму Дж. Дженгіле, який закликав до тотального підпорядкування людини державі і розчиненню індивіда в політичній історії, оскільки все людське і духовне втрачає цінність поза державою, яка є великою волею нації [5, с. 36]. У політичну ж лексику термін «тоталітаризм» увійшов після промови Б. Муссоліні 1925 р., в якій він використовує саме поняття «тоталітарна держава» [6, с. 237]. В подальшому

опоненти фашизму вживають цей термін в негативному розумінні – як протилежність демократії. Спочатку під тоталітаризмом розумівся фашистський режим в Італії і націонал-соціалістичний рух у Німеччині, але після публікації в газеті «Таймс» (1929 р.), де давалася характеристика радянського ладу, цей термін почали застосовувати і до політичного режиму СРСР.

Зокрема зазначалося, що в СРСР, Німеччині та Італії встановилися репресивні однопартійні режими на чолі із сильними лідерами (Й. Сталіним, А. Гітлером та Б. Муссоліні), які прагнуть до всеосяжного контролю і закликають порвати з усіма традиціями в ім'я якоїсь вищої мети. Серед перших, хто звернув на це увагу, були анархісти А. Боргі (1925 р.) і В. Волін (1934 р.) [7], священник Л. Стурцо (1926 р.), історик Ч. Бірд (1930 р.), письменник А. Маклая (1932 р.), філософ Х. Каллен (1934 р.) [8]. Статус наукової концепції за терміном «тоталітаризм» затвердив зібраний в 1952 р. у США політологічний симпозиум, де він був визначений як «закрита і нерухома соціокультурна та політична структура, в якій будь-яка дія – від виховання дітей до виробництва і розподілу товарів – спрямовується і контролюється з єдиного центру» [2, с. 24].

Тоталітарні режими традиційно поділяються на «ліві» і «праві» форми. Ліворадикальний (комуністичний) тоталітаризм утвердився в СРСР (класична модель – період сталінізму з середини 1920-х до середини 1950-х років), в країнах Східної Європи, Азії і на Кубі. Найбільш яскравий приклад тоталітаризму в Азії – Китай періоду політики «великого стрибка» і «культурної революції» (1950-і – середина 1970-х років), коли на чолі керівництва країни стояв Мао Цзедун.

Крім того, деякі дослідники виділяють теократичну форму тоталітаризму, вбачаючи приклад останнього в Ірані

періоду правління ісламського лідера аятоли Р. М. Хомейні (1979–1989), і в режимі, встановленому (тепер вже в минулому) талібами в Афганістані [9, с. 11].

Щодо правого або право-радикального, то цей режим отримав розвиток в Італії з 1922 р. під час прем'єрства Б. Муссоліні і в Німеччині з 1933 р. після приходу до влади А. Гітлера.

1. Оборотов Ю. Н. Общетеоретическая юриспруденция – теория государства и права нового времени / Ю. Н. Оборотов // Наукові праці Одеської національної юридичної академії. – 2009. – Т. 8. – С. 54–62.

2. Волочай Ю. В Монархічна форма правління і тоталітарний політичний режим: дихотомія антиномії та симбіозу / Ю. В. Волочай, О. П. Соколенко, В. В. Сухонос // Правові горизонти / Legal horizons. – 2017. – Вип. 4 (17). – С. 22–29.

3. Бабеф Г. Общая защитительная речь перед Верховным Судом в Вандоме / Гракх Бабеф; [пер. с фр. В. К. Покровского и Е. В. Рубинина] // Бабеф Г. Сочинения : в 4 т. – М. : Наука, 1975–1982. – Т. IV. – 1982. – С. 322–537.

4. Арндт Х. Истоки тоталитаризма / Ханна Арндт; [пер. с нем. И. В. Борисовой, Ю. А. Кимелева, А. Д. Ковалева и др.; под ред. М. С. Ковалевой и Д. М. Носова] – М. : ЦентрКом, 1996. – 672 с.

5. Gentile G. Che cosa e il fascismo : discorsi e polemiche / Giovanni Gentile. – Firenze : Vallecchi, 1925. – 258 p.

6. Муссолини Б. Доктрина фашизма/ Бенито Муссолини; [пер. с англ. О. Л. Безручкин] // Антология мировой политической мысли : в 5 т. / [рук. проекта Г. Ю. Семигин и др.; ред.-науч. совет: Г. Ю. Семигин (председатель) и др.]. – М. : Мысль, 1997–1997. – Т. 2: Зарубежная политическая мысль XX в. – 1997. – С. 235–252. – (Национальный общественно-научный фонд).

7. Дамье В. Леворадикальная критика тоталитаризма / В. Дамье // Изучение диктатур: опыт России и Германии: материалы конференции «Диктатуры: дискуссии в России и Германии (Москва, 23–25 сентября 2004 г.) / [Отв. ред. М. Б. Корчагина]. – М. : Памятники

исторической мысли, 2007. – С. 67–75. – (Серия «Россия–Германия–Европа»; Вып. 6).

8. Adler L. K. Red Fascism: The Merger of Nazi Germany and Soviet Russia in the American Image of Totalitarianism, 1930's-1950's / Les K. Adler, Thomas G. Paterson // The American Historical Review. – 1970. – Vol. 75. – № 4. – P. 1046–1064.

9. Сухонос В. В. Аналіз державного режиму: термінологія, класифікація та характеристика в постіндустріальну епоху / Володимир Вікторович Сухонос // Підприємництво, господарство і право. – 2002. – № 12. – С. 10–13.

*ДЕГТЯРЬОВ С. І.
д-р іст. наук, професор
ШАПОВАЛОВ О. І.
студент фак-ту ЕліТ СумДУ*

**СТАРОСТИ У СИСТЕМІ МІСЦЕВОГО
УПРАВЛІННЯ УКРАЇНСЬКОЇ ДЕРЖАВИ
(ДО 100-РІЧЧЯ УКРАЇНСЬКОЇ РЕВОЛЮЦІЇ 1917-1921 рр.)**

29 квітня 1918 р. до влади в Україні приходять гетьман П. Скоропадський. Проголошується створення Української Держави. Форму правління, що була встановлена, можна вважати наближеною до монархічної. Досить швидко була створена система органів вищого, центрального і місцевого управління.

Місцеву адміністрацію очолювали губернські та повітові старости (замість комісарів Центральної Ради). Їхня компетенція була широкою, а самі вони входили до складу різних управлінських, контролюючих та інших органів, як постійних, так і тимчасових.

Губернські старости за своєю компетенцією нагадували губернаторів часів Російської імперії. Київським губернським старостою був призначений І. Чорторизький – колишній губернатор Тернопільщини (у роки I Світової війни), Волинським – Д. Андро, Херсонським – С. Піщевич, Харківським – П. Заліський, Чернігівським – М. Савицький, Подільським – С. Кисильов, Таврійським – О. Десницький (одночасно був уповноваженим Міністерства внутрішніх справ при 52-му німецькому корпусі).

Згодом Чернігівський та Волинський губернські старости М. Савицький і Д. Андро були призначені товаришами міністра внутрішніх справ, а І. Чорторизький – членом ради Міністерства внутрішніх справ. Вакансія ж Чернігівського

старости була заміщена на початку липня М.В. Висоцьким, який до цього обіймав посаду Ніжинського повітового старости [15, с. 104, 129]. Київським губернським старостою у різні періоди були також П. Андріанов і В. Федоренко, Полтавським – Д. Яновський, Поліським – П. Патон [7, с. 326].

Багато проблем виникало під час пошуку і призначень повітових старост. Дуже важко було знайти кандидатів на ці посади. Надзвичайно масштабною була плинність цих кадрів. Наприклад, 8 травня Миргородським повітовим старостою був призначений Ю. Лапо-Данилевський, у цей же день він був звільнений з цієї посади, а замість нього призначено було І. Ляховича. Протягом 9-11 травня 1918 р. змінилися старости Борзенського, Харківського, Волочанського, Ізюмського, Круп'янського, Сумського, Рівненського, Могилів-Подільського, Проскурівського та інших повітів [7, с. 326].

На час своєї відсутності старости призначали осіб, які будуть виконувати їхні обов'язки, про що видавали відповідні накази й інформували населення через засоби масової інформації. Наприклад, Сумський повітовий староста Гребенщиков через місцеву газету «Луч» повідомляв, що від'їжджаючи 22 червня у справах служби до Харкова, покладає свої обов'язки на помічника Є. Дихова [11, с. 1]. Подібні ситуації були абсолютно типовими для всієї України.

У підпорядкуванні старост були відповідні управління. Законом від 10.08.1918 р. на утримання чиновників управлінь губернських старост було виділено 879,6 тис. крб., а на утримання службовців 30-ти управлінь повітових старост 1-го розряду – 873 тис. крб. та службовців 75-ти управлінь повітових старост 2-го розряду – 1 млн. 687,5 тис. крб. [16, с. 227]. Всього управлінь налічувалося вісім. У кожному з них служили близько 50 урядовців.

Наприкінці листопада в Українській Державі відбулися деякі адміністративно-територіальні зміни, внаслідок яких були

створені управління Поліського і Таврійського окружних старост. До складу кожної з цих установ увійшли: окружний староста, його помічник, інспектор Державної варти, чиновники з особливих доручень та канцелярія з визначеним штатом службовців. За компетенцією окружні старости прирівнювалися до губернських [16, с. 388].

Повітовий староста, його помічник з адміністративних справ, голова повітової земської управи, усі мирові посередники повіту, один мировий суддя і неодмінний член повітової ради утворювали повітову раду. Цей орган вів справи колишніх адміністраційних присутствій, повітових з'їздів і з'їздів мирових посередників.

На губернському рівні існувала губернська (окружна) рада, яка складалася з губернського старости і його заступника з адміністративних справ, управителя фінансової палати, голови губернської земської управи (або його заступника), прокурора окружного суду і неодмінного члена цієї ради. До компетенції губернської ради відносилися усі справи губернських у селянських справах присутствій [16, с. 384-385].

Поміж різних питань великого значення старостами надавалося протипожежній безпеці у населених пунктах. Питання це було на контролі у кожного старости. Старости видавали відповідні розпорядження, зокрема Державній варті. Вартові зокрема здійснювали облік усіх будівель, особливо тих, де відбувалися різноманітні масові заходи. Про всі будівлі, де була небезпека пожежі, слід було повідомляти старостам, а у деяких випадках навіть дозволялося запечатувати такі будинки. Аби уникнути випадкової пожежі або її підпалу, вартові були зобов'язані оглядати приміщення перед кожним масовим заходом: театральною виставою, вечіркою чи іншими зібраннями.

Наглядаючи за громадським спокоєм, старости навіть вирішували, до котрої години мали працювати розважальні заклади. Так, Сумський повітовий староста С. Гребенщиков

своїм наказом від 29 червня, спираючись на подібне ж розпорядження Харківського губернського старости, дозволяв «все зрелища и публичные увеления оканчивать не в 11, а в 12 часов ночи, а торговлю в ресторанах и ресторанах-садах I разряда не до 1 часу, а до 2-х часов ночи» [13, с. 1].

Інколи старости намагалися застосувати свої повноваження й у сфері культурного життя підвідомчих їм регіонів. Коли це робилося з метою цензурування заходів у складних політичних умовах, що склалися, або з метою контролю коштів, що мали надходити до місцевого бюджету (від оренд, продажів квитків тощо), це виглядало логічним і необхідним. Але траплялися випадки, коли це виглядало як безпідставне втручання (й часто ним і було). У цьому сенсі показовим є наказ сумського повітового старости від 31 серпня 1918 р. (наводимо повний текст): «В виду того, что некоторые гастролирующие труппы и отдельные артисты и общества устраивают спектакли и концерты без разрешения, предлагаю [слід розуміти – «наказую» – авт.] предварительно постановки спектакля, концерта или другого какого-либо театрального представления, всякий раз испрашивать на то разрешения Старосты и представлять афишу» [12, с. 1].

Старости могли накладати адміністративні стягнення, зокрема за порушення розпоряджень владних інституцій. Наприклад, відомо, що за короткий термін часу (приблизно з кінця липня до 1-2 серпня) лише Сумський повітовий староста С. Гребенщиков за такі порушення наклав штрафи на 16 осіб [1, с. 4]. Відомі наступні приклади адміністративних стягнень, призначених сумським повітовим старостою ще на початку липня 1918 р.:

- селянин Н. Зайцев за продаж спирту оштрафований на 150 крб.;

- Є. Шипильова за торгівлю самогоном оштрафована на 1000 крб.;

- селянин хут. Степний за куріння самогону оштрафований на 1500 крб., а Г. Хоменко за такий же злочин – на 2000 крб.;

- за зберігання зброї В. Павловський оштрафований на 1500 крб., а Н. Бас взятий під арешт на два тижні;

- Ф. Авраменко «за буйство» (ймовірно, за хуліганство) заарештований на 6 тижнів [2, с. 3].

Старост, які б виконували свої функції професійно, ймовірно, не вистачало. Про це згадує і дехто з сучасників. Так, Н. Могилянський позитивно відгукувався у своїх спогадах про Мелітопольського губернського старосту А. Десницького та Херсонського – Пищевича, які виділялися своїм діловим хистом. Але при цьому він вказував, що такі адміністратори були великою рідкістю [8, с. 127]. Старости, намагаючись контролювати діяльність місцевого самоврядування, часто перевищували межі своїх повноважень. Наприклад, коли 15 червня Харківське губернське земське зібрання прийняло резолюцію протесту «против творящихся в некоторых уездах губернии, уездными старостами беззаконий» і вирішило вимагати від уряду відповідних розслідувань, це викликало обурення губернського старости П. Залеського. Він вимагав пояснень від губернської земської управи, чому проводилося таке зібрання без дозволу і «как могло собрание принять такую резолюцию». Пояснення були надані – все було зроблено у межах, дозволених законом. Чим закінчився даний конфлікт, на жаль, невідомо, але, безперечно, подібні ситуації були непоодинокими [5, с. 3].

І губернські, і повітові старости могли не погоджуватися з рішеннями органів місцевого самоврядування і блокувати їх виконання. Типовим є приклад опротестування 16 червня губернським старостою кошторису на 1918 р., затвердженого Житомирською міською думою [10, с. 2].

Взагалі органи державної адміністрації часто конфліктували з органами місцевого самоврядування. Непоодинокими були випадки, коли губернські старости своєю владою розпускали земські зібрання, міські думи та їхні виконавчі органи, навіть інколи заарештовуючи їхніх членів. Частіше це відбувалося (причому без узгодження з урядом) у регіонах, що знаходилися на військовому положенні.

Наприкінці липня у газеті «Земське діло» повідомлялося про арешт усього складу Нікопольської міської управи разом з міським головою Головком. Заарештовані були також члени волосної управи села Канське [4, с. 2]. Щоправда у газеті не вказувалося, чи арешти проводилися за наказами представників державних адміністративних органів, чи австро-німецького командування, з яким відносини українських органів місцевого самоврядування були також напруженими. На Житомирщині за наказом губернського старости наприкінці серпня були розпущені відразу дві міські управи – Новоградволинська та Луцька. Мотивом такого рішення стала «бездеятельность и нанесение серьезного ущерба городскому хозяйству» [14, с. 3].

Але центральна влада розуміла важливу роль органів місцевого самоврядування. У зв'язку з цим 7 червня міністр внутрішніх справ Ф. Лизогуб видав розпорядження до губернських старост, де зазначав, що органи самоврядування «виконують серйозні державні завдання і несуть відповідальні обов'язки по місцевому господарству, а через це треба до них мати відносини по змозі обережні». Розпускати ці установи дозволялося тільки у виключних випадках. При цьому старости повинні були повідомляти міністра про причини таких рішень.

Наприкінці червня міністром внутрішніх справ було видано розпорядження, згідно з яким губернським старостам заборонялося розпускати органи міського і земського самоврядування. Лише у явних випадках, коли органами самоврядування ведеться діяльність, що шкодить існуючому

державному ладу, губернським старостам дозволялося тимчасово припиняти діяльність цих інституцій, повідомляючи про це міністра внутрішніх справ [16, с. 130]. Пізніше, 29 червня з'явиться закон, що дозволить губернським старостам розпускати волосні земські зібрання і управи. Відомі приклади розпуску Катеринославської та Одеської міських дум. Спроби уряду підтримати органи самоврядування здебільшого звелися до певних декларативних заяв, що не покращило становища цих інституцій [6, с. 95-96].

Заважали старости інколи й іншим інституціям. Зокрема міністр народної освіти у червні 1918 р. скаржився, що деякі повітові старости «втручаються в справу організації курсів [для вчителів – авт.] та роблять перешкоди» [16, с. 108, 130].

Тема не завжди добрих відносин між місцевими адміністраціями й органами самоврядування час від часу піднімалася в різних періодичних виданнях. Органи місцевого самоврядування та їхні представники намагалися показати себе стороною постраждалою, що потерпає від свавілля державних адміністраторів (як місцевого, так і вищого державного рівня). Державні урядовці, перш за все старости, намагалися показати, що проблем у зносинах з самоврядними інституціями у них немає або їхні рішення щодо цих інституцій і їх членів мають цілком об'єктивні причини. Як би там не було, але ці відносини залишалися доволі напруженими або й відверто конфліктними, що шкодило налагодженню внутрішнього життя у державі. Одним з пояснень такого стану речей може бути той факт, що саме в органах самоврядування концентрувалася велика кількість політичних противників гетьманату, зокрема соціалістів тощо. Таким чином, неможливість знайти спільну мову представників адміністрації та самоврядування у площині професійної діяльності насправді могла бути завуальованим політичним протистоянням. В одному в інтерв'ю харківський губернський староста Залеський, розповідаючи про свої зносини

з земськими органами, вказував, що метою його діяльності є забезпечити належні умови життя населення. При цьому «город и земство каждый отдельный пункт чисто делового характера [маються на увазі заходи по забезпеченню нормальних умов життя населення з боку старости] переводили в плоскость политической борьбы» [підкреслення наше – авт.] [3, с. 3].

Вірогідно, що відносини між органами місцевого самоуправління та представниками державної адміністрації на місцях все ж набули досить загрозливих форм. На початку серпня у газеті «Земське діло» було опубліковане звернення Всеукраїнської земської управи до губернських і повітових земств. У ньому зазначалося, що до цієї управи надходить велика кількість прохань щодо скасування незаконних розпоряджень представників державної влади на місцях. Управа Всеукраїнського союзу земств самостійно вирішити ці конфлікти не могла, але у зверненні була висловлена велика надія на закон про суди з адміністративних справ. Артикул II цього акту дозволяв представникам влади, товариствам, установам, чії інтереси були порушені незаконними постановами, розпорядженнями, вчинками, у тому числі службовими злочинами, висувати відповідні звинувачення. Управа також пропонувала у зверненні подавати звинувачення проти незаконних дій повітових старост на розгляд до відповідних адміністративних та окружних судів, а проти губернських – до адміністративного департаменту Генерального суду [9, с. 4].

Коли 9 серпня було ухвалено статут Державної варті, нагляд за діяльністю цього органу у губернії покладался на губернського старосту, якому допомагав у цьому спеціальний помічник (інспектор Державної варті у губернії). Для цього ще наприкінці червня Рада Міністрів ухвалила рішення про виділення 9-ти губернським старостам по 1 млн. крб. на утримання Державної варті [15, с. 105].

Таким чином, з вищенаведеного можна побачити, що роль старост в управлінській системі Української Держави гетьмана П. Скоропадського була надзвичайно важливою. Мали місце різноманітні проблеми: часто низький професійний рівень старост, непоодинокі конфлікти з іншими установами чи представниками влади тощо. Але, у той же час, старости, маючи широку компетенцію і реальні важелі впливу на становище у регіонах, у складній військово-політичній ситуації 1918 р. робили велику справу у збереженні державної цілісності України, співпрацюючи з правоохоронними органами, представниками тимчасової австро-німецької військової влади; намагалися налагодити належним чином повсякденне життя на підвладних їм територіях тощо.

-
1. Административные взыскания // Сумской вестник. – №80. – 1918. – 3 августа.
 2. Административные наказания // Луч. – 1918. – №37. – 6 июля.
 3. Беседа с губернским старостой // Луч. – 1918. – №33. – 2 июля.
 4. Гонения на органы местного самоуправления // Земське діло. – №319. – 1918. – 27 липня.
 5. Губернский староста и губернское земское собрание // Луч. – 1918. – №24. – 20 июня.
 6. Копиленко О.Л., Копиленко М.Л. Держава і право України. 1917-1920: Навч. посібник. – К.: Либідь, 1997. – 208 с.
 7. Мироненко О. Національне владування у губерніях, повітах, містах і волостях Української держави // Мала енциклопедія етнодержавознавства / Редкол.: Ю.І. Римаренко (відп. ред.) та ін. – К.: Довіра: Генеза, 1996. – С. 326-328.
 8. Могилянський Н.М. Трагедия Украины (Из пережитого в Киеве в 1918 г.) // Революция на Украине по мемуарам белых. [Репринтное воспроизведение издания 1930 г. – М.-Л., 1930]. – К.: Изд-во политической литературы Украины, 1990. – С. 115-135.
 9. Обращение Всеукраинской земской управы к губ. и уездн. земствам // Земське діло. – №327. – 1918. – 6 серпня.
 10. Опротестование сметы городской думы // Луч. – 1918. – №24. – 20 июня.

11. Приказ Сумського Уездного Старости // Луч. – 1918. – №26. – 22 июня.
12. Приказ Сумського уездного Старости №70 // Луч. – 1918. – №67. – 3 сентября.
13. Приказ №28 // Луч. – 1918. – №32. – 30 июня.
14. Роспуск городских дум // Луч. – 1918. – №66. – 1 сентября.
15. Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.1 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – XVIII+790 с.
16. Українська держава (квітень-грудень 1918 року). Документи і матеріали. У двох томах, трьох частинах. Т.2 / Упоряд.: Р. Пиріг (керівник) та ін. – К.: Темпора, 2015. – XX+412 с.

ЛИСЕНКО М. С.
канд. іст. наук, доцент

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАСНУВАННЯ ТА ДІЯЛЬНОСТІ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ ТОВАРИСТВ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ ст.

В умовах реформування сільськогосподарської галузі в сучасній Україні варто звернутися до досвіду державної регламентації процесу заснування та діяльності сільськогосподарських товариств (СГТ) в українських губерніях Російської імперії впродовж другої половини ХІХ – початку ХХ ст.

Основним юридичним актом, що регулював правовий статус СГТ, порядок їх утворення і діяльності, принципи взаємовідносин з органами влади, був статут. Статути аграрних товариств ХІХ ст. поділялися на дві групи: статути, що були затверджені найвищою владою до 1866 р., та статути пізнішого походження, затверджені міністрами внутрішніх справ і державного майна. До періоду Ліберальних реформ Комітет міністрів лише спорадично розглядав нормативні документи подібних організацій через їх нечисленність. Після 1866 р. статути різнилися більш детальним визначенням функцій товариств, їх прав та обов'язків. Так, у статутах більш детально регламентувалися права й обов'язки почесних і дійсних членів та співробітників громадських організацій.

Порівняльний аналіз статутів перших СГТ українських губерній Російської імперії – Імператорського товариства сільського господарства Півдня Росії (Одеса, 1828 р.) та Полтавського товариства сільського господарства (1866 р.) – показав, що суттєвих змін у правовому статусі СГТ не відбулося. Але процедура їх заснування спростилася,

скоротилися терміни затвердження статутів, що сприяло зростанню кількості товариств.

Імператорське товариство сільського господарства Півдня Росії проходило досить непросту процедуру реєстрації. Розроблений засновниками статут розглядався Комітетом міністрів, а затверджувався імператором.

Процедура відкриття СГТ українських губерній у 1860-1890-ті рр. також була дуже складною. У 1866 р. з метою зменшення навантаження у цій справі Комітету міністрів та зважаючи на збільшення кількості СГТ право затвердження їхніх статутів було передано до юрисдикції двох міністерств: державного майна і внутрішніх справ.

У другій половині ХІХ ст. поступово склався порядок заснування місцевих СГТ, який проіснував до початку ХХ ст. Особи, які бажали відкрити аграрне товариство, подавали прохання на ім'я губернатора. У ньому були визначені причини, що спонукали до утворення нової організації. Як правило, використовувалося типове формулювання. Засновники висловлювали побажання *«посильними способами поліпшити землеробство і сільське господарство не тільки у власних маєтках, а й взагалі в окрузі свого місця проживання»* [1, с. 238]. До прохання додавався проект статуту майбутнього товариства, підписаний засновниками. Крім цього, необхідно було подати список осіб, які порушували клопотання про створення організації із зазначенням їх імені, по-батькові, прізвища, звання та точної адреси. Якщо статут майбутнього громадського об'єднання та склад його засновників не викликав у губернатора сумнівів, тоді він направляв відповідні документи міністру державного майна. Після офіційного схвалення в міністерстві статут повертався губернатору. Він передавав його засновникам товариства. Для відкриття філій українських СГТ порядок був спрощений.

Як доводила практика, між поданням заяви про утворення товариства і першим його засіданням проходило не менше року. В цей період були засновані Київське, Харківське, Катеринославське й інші губернські СГТ. Дещо краще були справи із загальноросійськими товариствами. Ця процедура проводилася швидше. Для українських губерній, де тривалий час не було «своїх» (місцевих) СГТ, робота здійснювалася через мережу філій загальноросійських організацій.

На межі XIX-XX ст. реформування правових основ діяльності СГТ продовжувалося. Важливою віхою стало видання у 1898 р. Нормального (типового) статуту СГТ. Він узагальнив і модернізував діючу практику заснування громадських аграрних організацій, спростив процедуру їх відкриття. Зі складного ланцюга інстанцій, які необхідно було пройти засновникам, вилучалася одна з найбільш проблемних ланок – міністерська. СГТ, що брали за основу Нормальний статут, відкривалися з дозволу губернатора. За таких умов процедура відкриття товариств спрощувалася.

Політизація, що охопила країну під час революції 1905-1907 рр., позначилася і на діяльності регіональних СГТ. На їхніх засіданнях обговорювалися проблеми економічної політики уряду. Особливо нагальним виявилось питання про співвідношення сільськогосподарської і промислової політики. Поміщики дорікали чиновникам надмірне заохочення промисловості та недостатню увагу до аграрної сфери.

У Російському державному історичному архіві (Санкт-Петербург) збереглися цікаві документи, пов'язані із «крамольною» діяльністю СГТ Полтавської губернії. У доповідній записці прокурору Харківської судової палати прокурор Полтавського окружного суду писав про «заворушення» у Полтавській губернії. Повідомлялося, що на засіданнях загальних зборів СГТ Миргородського та Диканського повітів розглядалися питання, що не були

зазначені у порядку денному. На цих засіданнях поряд із членами СГТ брали участь земські діячі та сільська інтелігенція. Вони активно обговорювали поточні революційні події, пропонували проекти аграрних і політичних реформ в країні [2, арк. 1-5]. Але в більшості випадків ці дискусії не виходили за межі лояльності існуючому ладу.

Наступним кроком на шляху реформування законодавства стало видання 4 березня 1906 р. *«Тимчасових правил про товариства і спілки»*, чим і завершився процес передачі повноважень щодо затвердження статутів товариств з центру на місце – губернським присутствіям у справах про товариства. Важливим етапом регламентації діяльності СГТ стало прийняття 7 травня 1911 р. нової редакції Нормального статуту СГТ.

Чинне законодавство зобов'язувало місцеву владу контролювати практично всі починання СГТ. Дуже багато залежало і від особистості губернатора, його поглядів і вподобань. Контроль за діяльністю місцевих СГТ здійснювали поліцмейстери, міські пристави й їхні помічники, у повітових містах – повітові справники та станові пристави. Вони на першу вимогу губернатора надавали всю наявну інформацію про товариства, що діяли на території їхньої відповідальності. Незважаючи на це, ефективного механізму контролю за місцевими СГТ так і не було створено. Департамент землеробства, у віданні якого перебували всі СГТ, спрямовував і координував їхню діяльність передусім як фахових організацій із сільського господарства. На відносини між центральною владою і СГТ впливали і непоодинокі реформування Міністерства державного майна (з 1884 р. – Міністерство землеробства). На заваді інтенсивному розвитку СГТ були управлінські здібності міністрів та їхній фаховий рівень. Так, з усіх міністрів вищезгаданого відомства тільки О. С. Єрмолов мав вищу освіту у галузі сільського

господарства. Але він поступався своїм колегам здібностями управління.

Отже, впродовж XIX ст. правове регулювання процесу створення та діяльності сільськогосподарських товариств здійснювалося повільно, на початку XX ст. зміни у цій справі зводилися до деякого спрощення процедури організації товариств.

1. *Агрономическая помощь в России* / Под ред. В. В. Морачевского. СПб, 1914.

2. Російський державний історичний архів Ф. 1571 Кривошеїн Олександр Васильович, оп. 1, спр. 33.

САДОВНИЧИЙ Д. А.
студент ННІ права СумДУ
(наук. керівник: д. ю. н., проф. В. В. Сухонос)

**БОЛІВАРІАНСЬКА РЕСПУБЛІКА ВЕНЕСУЕЛА:
АВТОРИТАРНИЙ РЕЖИМ УГО ЧАВЕСА
(КОНСТИТУЦІЙНИЙ ТА ІСТОРИКО-ПОЛІТИЧНИЙ КОНТЕКСТИ)**

Авторитаризм – державний режим, коли влада в країні здійснюється групою осіб (класом, однією особою тощо), участь народу в управлінні державою є мінімальною.

Проявом авторитарного режиму був період становлення Боліварианської Республіки в Венесуелі, коли президентом країни став Уго Чавес.

Уго Чавес – був одним із неординарних та загадкових особистостей в історії. Навіть відомий латиноамериканський письменник Г. Г. Маркес після інтерв'ю з Чавесом не зміг

вирішити, є його співрозмовник диктатором, чи революціонером.

Після того, як Уго Чавес прийшов до влади він заявив, що Конституція Четвертої республіки “мертва”, і тому для розробки нової Конституції була створена Конституційна асамблея, головним завданням якої і була розробка нового Основного закону держави та зміни правової бази країни. Наслідком цього стало те, що Рада по виборам була поставлена під контроль президента, а Сенат був розпущений. Таким чином влада була зосереджена в руках Уго Чавеса та його соратників. Назва країни була перейменована на Боліваріанську республіку Венесуела, в честь лідера антиколоніальної боротьби XIX ст. Симона Болівара.

Верхня палата парламенту була скасована, що призвело до посилення виконавчої влади. В основі реформ Чавеса були соціалістичні ідеї, погляди його кумира Симона Болівара, і як відмічає Лансом теорія “політичного цезаризму”, згідно якої країні потрібен був цезар, жандарм, яким і повинен був стати Уго Чавес. Це передбачало те, що в Венесуелі повинна бути жорстка вертикаль влади, яка буде завжди допомагати народу. В цих умовах держава і народ ставали по суті одним цілим, тобто прямі відносини між лідером країни та народом. Для того, щоб зробити образ “батька нації” була створена щотижнева програма “Алло президент”, де кожний громадянин міг звернутися до глави держави та поставити будь-яке питання. Також глава держави постійно розповідав про те, як він любить та піклується про свій народ, допомагаючи кожному громадянину жити краще. Він також ділився своєю зарплатнею, для того, щоб платити студентам стипендію та організував школу у своїй резиденції. Ці кроки безперечно підвищували рівень довіри населення до уряду Чавеса, але це давало підстави для опозиції в тому, що Чавес це популіст та диктатор. Дослідники Чавесології кажуть про той факт, що влада для Чавеса була тим

механізмом, завдяки якому всі громадяни будуть жити в достатку. Він хотів створити демократичну державу в умовах соціалізму.

Після того, як Уго Чавес став президентом та почав робити реформи, проти нього почала формуватися опозиція, яка вважала його диктатором. В опозиції до нового режиму було 30-35 % населення. В опозицію входила заможна верства населення, яка збагатилася завдяки США та правителям IV республіки. Це підкреслює недосконалу політику Чавеса в цих напрямках.

Спочатку основними методами боротьби опозиції були акції протесту, спроби антиурядової змови. “Країну лихоманило”, – так характеризує цей період Е. Дабагян. Одним із найактивніших учасників опозиції виявився венесуельський олігарх Г. Синсерос, який був активним учасником змови проти Чавеса в квітні та грудні 2002 року, але ці спроби виявилися невдалими. Після цього олігарх зрозумів, що шляхом змови чи фізичного усунення не вдасться перемогти Чавеса, через те що це могло дестабілізувати ситуацію в країні. Тому Синсерос вирішив підняти свою популярність і почав видавати автобіографічну книгу “Глобальний підприємець”, але реакція була неоднозначною не тільки серед прихильників Чавеса, але й в колах опозиції.

Чавес зі свого боку використовував свою головну зброю – армію, яка була йому вірна, що доводить той факт, що в січні 2004 року військові, які були вірні Чавесу, врятували йому життя і стабілізували ситуацію в державі, зупинивши початок громадянської війни.

Конституція Боліваріанської республіки Венесуела передбачала те, що президент повинен піти у відставку, якщо за це більшість виборців. Було декілька спроб організувати референдум, але влада не давала цього зробити, а маніфестації закінчувалися кровопролиттям. 15 серпня 2004 року відбувся

референдум, який довів те, що Чавес має широку підтримку серед населення і те, що він максимально ефективно використав свій адміністративний ресурс.

Уго Чавес хотів побудувати “соціалізм XXI століття”, тому він провів ряд реформ “лівого спрямування”. Країна повинна була зробити диверсифікацію економіки, тобто розвинути не тільки нафто добувну та нафто переробну промисловості, але і інші сектори економіки.

Перше, що зробив Чавес було реформування нафтової промисловості. Держава викупила одну з найбільших нафтових компаній в державі “Петролерос Венесоланс”.

В 2002 році був прийнятий закон, який посилював роль держави в контролі у нафтовій сфері, тобто держава повинна була мати не ніж 51 % акцій у всіх нафтових компаніях та збільшила податки.

Другим кроком венесуельського лідера було те, що він підняв ціни на бензин, які були найнижчими у світі, від 0,03 долара США до 0,05 долара США. Також держава націоналізувала найбільші енергетичні підприємства та телекомунікації, банки, які майже втратили свою автономію.

Доволі суттєво та важливо розкрити соціальну політику венесуельського лідера, яка, звичайно, проводилася для того, щоб збільшити популярність Уго Чавеса.

Уго Чавес зробив 40-годинний робочий тиждень(замість 48-годинний) із двома вихідними, встановив компенсацію у розмірі двомісячного заробітку особі, яка втратила роботу, термін декретної відпуски становив 26 тижнів. Під час свого другого строку президент розпочав дві важливі програми, такі як: “Діти Венесуели” та “Велика місія житла”, які проводилися у 2012-2013 рр. Перша програма передбачала матеріальну допомогу малозабезпеченим сім’ям, які не можуть прогодувати себе та своїх дітей. Вони отримували 430 боліварів за кожну дитину (до 3 дітей), 600 боліварів отримували сім’ї, члени яких

не могли подбати про себе. Також програмою було передбачено, те, що ці жінки будуть задіяні в соціально-виробничих програмах.

“Велика місія житла” була дуже схожа на ту, яку проводив М. Хрущов в СРСР. Вона відрізнялось лише тим, що житло будувала не держава, а народні організації та закордонні партнери під контролем Венесуели. Контролером від держави був Ф. Сесто, який сказав, що 62 % квартир були побудовані народними організаціями. 1000 квартир побудовані іноземними партнерами, але деякі дослідники кажуть про те, що це лише просто пропаганда.

1. Сухонос В. В. Теорія держави і права: підручник / Володимир Вікторович Сухонос. – Суми: Університетська книга, 2013. – 544 с.

2. Рябов С. Г. Політологічна теорія держави: [навч. посібник] / Рябов Г. С. – К.: Тандем, 1996. – 240 с.

3. Конституция Боливарианской Республики Венесуэла от 15 декабря 1999 г.: состоянием на 15 февраля 2009 г. // Конституции стран мира: Хрестоматия: в 7 ч. / [сост. Д. В. Кузнецов]. – Благовещенск: Благовещенский государственный педагогический университет, 2014–2014. – Ч. 3: Америка. – 2014. – С. 461–498.

4. Дабагян Э. С. Венесуэла: траектория политического процесса / Эмиль Суменович Дабагян. – М.: Аванглион-принт, 2011. – 265 с.

5. Дабагян Э. С. Уго Чавес: политический портрет / Эмиль Суменович Дабагян. – М.: РАН ИНИОН – 119 с.

6. Дабагян Э. С. Венесуэла: Кризис власти и феномен Уго Чавеса (Генезис, Эволюция, Перспективы) / Эмиль Суменович Дабагян. – М.: ИЛАРАН, 2000. – 122 с.

СУХОНОС Віктор
д-р юрид. наук, професор

ПРОКУРАТУРА В УКРАЇНІ XVIII ст.: ФОРМАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС

Традиційно історію прокуратури починають висвітлювати з часів Петра I, коли Україна була складовою частиною Російської імперії.

Прагнення царату уніфікувати систему державної влади в країні тягнуло за собою бюрократизацію державного механізму і, як наслідок, поширення російського імперського законодавства на території автономних утворень, одним з яких була й Україна [1].

Взагалі ж, сам період кінця XVII ст. – початку XVIII ст. характеризувався звичним ростом посадових зловживань, незнанням справи і хабарництвом, що викликало нагальну потребу створення державної служби для боротьби з цими негативними явищами з одночасним реформуванням державного управління. В процесі організації нового державного інституту Петро I надав перевагу прикладу французької прокуратури. Мета, що стояла перед російською прокуратурою, передбачала втілення в життя економічних, соціальних і політичних реформ, що було всупереч прихованому, а часто навіть відкритому опору місцевих органів влади. Прокуратура була затверджена трьома петровськими указами: від 12 січня 1722 року «Быть при Сенате генерал-прокурору и обер-прокурору, также во всякой коллегии по прокурору, которые должны будут рапортовать генерал-прокурору»; від 18 січня 1722 року «Об установлении должности прокуроров в надворных судах и о пределах компетенции надворных судов в делах по доносам фискальных

и прочих людей» та від 27 квітня 1722 року «О должности генерал-прокурора» [2, с. 9]. Указ «О должности генерал-прокурора» був основним законодавчим актом про прокуратуру протягом усього XVIII ст. Домінуюча функція прокурорів на початковому етапі становлення прокурорської системи полягала у нагляді за діяльністю тих організацій, при яких вони перебувала. Наприклад, генерал-прокурор здійснював нагляд за Сенатом, обер-прокурор Синоду наглядав за діяльністю Синоду і т. ін. Першим генерал-прокурором був призначений улюбленець Петра I П. Ягужинський. За відгуками сучасників він був дуже працьовитим, наполегливим і безкомпромісним щодо порушників закону, з загостреним почуттям справедливості в усьому.

П. Ягужинський швидко посів ключове місце у державних справах і практично став другою, після Петра I, особою в Російській імперії. Правові засоби нагляду спочатку були досить незначними і полягали лише у нагадуванні про необхідність виконання посадовими особами законів і своїх службових обов'язків та доносів про бездіяльність і безлад. Проте пізніше Петро I, переслідуючи сановників за хабарництво і розкрадання, неодноразово доручав генерал-прокурору П. Ягужинському проведення розшуку, тобто попереднього слідства, що свідчить про зародження другої, в майбутньому однієї з основних, функції прокурорської діяльності [2, с. 10].

Цікавим є й той факт, що саме у 1722 р. вперше офіційно запроваджується посада прокурора в органах управління Україною в її торішньому вигляді. Іменним указом від 16 травня 1722 р. «Об учреждении в Глухове малороссийской коллегии и о назначении в оную присутствующим бригадира Вельяминова» одночасно Петро I вказав: «...да при той же коллегии быть прокурорам погодно с переменою из гвардии капитаном или капитан-поручиком. И оная учинена ...только

для того, дабы малороссийский народ ни от кого налогами утесняем не был» [3, с. 509]. Звісно, «добрі наміри» царя не були реалізовані унаслідок історичної ситуації, що склалася у ті часи.

Сам же прокурорський нагляд в період правління Петра I не виходив за межі діяльності владних структур, про що свідчить і його організація, тобто те, що прокурори перебували при Сенаті, колегіях і надвірних судах. До певної міри така модель прокурорського нагляду зумовлювалась існуючою тоді правовою системою і системою організації влади.

Юридична техніка того часу була ще недосконалою, не існувало юридичної освіти, а юриспруденція не сформувалась як сфера професійної діяльності. Для прокурора найбільш важливим було не знання законодавства як такого, а розуміння монаршої волі та особиста відданість. Як зазначав В. Ключевський, за часів Петра I генерал-прокурор також набув ключового значення і в державному управлінні: саме він, а не Сенат, став маховим колесом всього управління» [4, с. 180].

Після смерті Петра I значення нагляду і престиж прокурорів помітно знизилися. Склалася парадоксальна ситуація: *de jure* прокуратура продовжувала існувати у відповідності з прийнятим Петром I Указом від 12 січня 1722 р., а *de facto* її вплив був суттєво обмежений.

Відродження прокуратури відбулося лише після видання 12 грудня 1740 р. імператрицею Єлизаветою указу, яким поновлювалися усі права генерал-прокурора [2, с. 15]. Підпорядковані йому прокурори повинні були здійснювати контроль над усіма рішеннями як в Сенаті, так і на місцях, а також доповідати генерал-прокурору про всі вирішені і невирішені справи, про осіб, що були затримані з кримінальних і цивільних справ, з питань виконання указів імператриці тощо. Разом з тим, слід мати на увазі, що

суттєвого розвитку прокурорська система у той час не отримала. Це сталося за часів правління Катерини II, яка, прагнучи до абсолютної влади, у 1764 р. не лише остаточно ліквідувала автономію України, а й провела реформу Сенату, значно підвищивши статус генерал-прокурора відносно інших посад. Генерал-прокурор міг опротестувати або призупинити виконання будь-якого рішення сенаторів, передавши всю справу зі своїм висновком імператриці. Він керував і Таємною експедицією, що працювала під пильним наглядом імператриці, котра особисто могла затвердити будь-який вирок [5, с. 64–65].

Зусилля Катерини II, спрямовані на відновлення державного управління і судової системи петровського зразка, відобразилися у прийнятому 7 листопада 1775 р. правовому акті «Учреждения для управления губерний», в якому передбачався спеціальний розділ «О прокурорской и стряпческой должности», нормами якого встановлювались широкі повноваження прокурорів щодо загального і судового нагляду, нагляду за місцями позбавлення волі, конкретизувались посадові обов'язки. Ці повноваження поширювались і на губернських прокурорів Київської, Чернігівської, Подільської, Волинської, Катеринославської, Полтавської, Таврійської, Херсонської і Харківської губерній.

Губернська реформа, яка відбулася в той період, була важливим етапом розвитку прокурорської системи. Завдання і повноваження місцевих прокурорів отримали нормативне закінчення у визначеному вище законі, який передбачав і створення прокурорських посад при судах.

1. Усенко І. Б. Автономія України 17–18 ст. / І. Б. Усенко // Юридична енциклопедія: у 6 т. / [редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін.]. – К.: Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998–2004. – Т. 1: А–Г. – 1998. – С. 24–27.

2. Сухонос В. В. Організація і діяльність прокуратури в Україні: історія і сучасність : [монографія] / Віктор Володимирович Сухонос ; [наук. ред. Ю. С. Шемшученко]. – Суми : ВТД «Університетська книга», 2004. – 348 с.

3. Законодательство Петра I [отв. ред. А. А. Преображенский, Т. Е. Новицкая]. – М. : Юридическая литература, 1997. – 880 с.

4. Ключевский В. О. Курс русской истории / В. О. Ключевский // Ключевский В. О. Сочинения : в 9 т. / В. О. Ключевский; ред. В. Л. Янин. – М. : Мысль, 1987–1990. – Т. IV: Курс русской истории. Ч. IV. – 1989. – 398 с.

5. Орлов Ю. Г. Российские прокуроры / Ю. Г. Орлов, А. Г. Звягинцев. – М. : Молодая гвардия, 1999. – 570 с. – (Жизнь замечат. людей. Серия биогр.; вып. 763).

СУХОНОС Володимир
д-р юрид. наук, професор

**«СЕЛЯНСЬКА РАДЯНСЬКА РЕСПУБЛІКА»
НЕСТОРА МАХНА ЯК ВТІЛЕННЯ АНАРХІЧНОЇ МОДЕЛІ
ОРГАНІЗАЦІЇ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В УКРАЇНІ**

За загальним правилом, громадянське суспільство – це продукт взаємодії особисто вільних індивідів, що утворився без державного втручання.

При цьому не слід відкидати можливість взаємодії між ним та державою. Загалом існує п'ять основних моделей такої взаємодії в рамках суспільства взагалі: тоталітарна, авторитарна, ліберальна, демократична і анархічна [1, с. 84].

За анархістської або анархічної моделі є відсутньою держава, а суспільна сфера повністю поглинається громадянським суспільством [1, с. 88].

У даному випадку мова йде не про анархію як таку, що здебільшого є синонімом хаосу і безладдя. Класики «наукового анархізму» (М. Бакунін, П. Кропоткін, М. Штирнер та ін.) розглядали анархію як синонім свободи від державного втручання. Зокрема, основоположник анархо-комунізму князь П. Кропоткін наголошував, що анархізм є представником «...творчої сили самого народу, який прагне виробити установи звичаєвого права, які вберегли б його від охочої панувати меншини. Силою ж народної творчості та творчої діяльності народу, що спирається на сучасне знання і техніку, анархізм прагне й тепер створити установи, які б забезпечили вільний розвиток суспільства» [2, с. 191]. Таким чином, філософія анархізму передбачала розвиток громадського самоврядування всупереч розвитку держави, а тому віддавала перевагу громадянському суспільству.

Анархічна модель історично є досить близькою для України, про що свідчить історія нашої країни. Зокрема, можна загадати, що

вона була реалізована на теренах України у ХХ ст. в рамках «Селянської Радянської Республіки» з центром у Гуляйполі, лідером якої був Нестор Махно. Ця суперечлива постать оцінювалася по-різному ще з часів громадянської війни. Сучасні ж українські мислителі, навіть визнаючи таланти та здібності Н. Махна, утім відносять його на периферію боротьби, відмовляючи йому у праві вважатися однією із сторін громадянської війни: «Периферія дала цілий ряд низових провідників – свого роду феноменальних людей. Нестор Махно, наприклад, був надзвичайно здібний керівник, але при досить низькому інтелекті й повній відсутності будь-якого конструктивного суспільного ідеалу» [3, с. 211].

Проте, сам Н. Махно у своїх спогадах чітко висловлюється щодо свого ідеалу радянської влади: «Влада Рад на місцях – це, за селянським світоглядом, означає, що уся влада і в усьому повинна ототожнюватись безпосередньо із свідомістю та волею трудящих; що сільські, волосні або районні Ради робоче-селянських депутатів є не більше й не менше, як одиниці революційного поєднання та господарського самоврядування» [4, с. 164].

Отже, у Н. Махна був свій суспільний ідеал.

У 1918 р. Н. Махно розпочинає боротьбу як із білими, так і з націоналістичними силами України. В той час махновці формально входили до складу Задніпрянської радянської дивізії Українського фронту, хоча й зберігали права повної автономії (виборність командирів, анархістська ідеологія та боротьба під чорними знаменами анархії). А найголовніше – на території махновців накази більшовиків не виконувались, і створення адміністративно-карних структур (НК, ревкомів, продзагонів) Н. Махно на своїй території не дозволяв. Його «Селянська Радянська Республіка» була державою у державі. Тут відбувався черговий експеримент побудови анархістського суспільства [5, с. 82].

У 1919 р. розпочалися й активні дії, які були пов'язані із практичною реалізацією ідей Гуляйпольського союзу анархістів,

який, як відомо, своїм завданням бачив пропаганду анархізму, організацію вільних селянських комун і економічних робочих спілок, а також встановлення зв'язку між містом і селом з прицілом на створення в майбутньому безвладної трудової комуні робітників і селян.

Так, зокрема, 26 жовтня 1919 р. у № 4 «Вільного Бердянську» – друкованого органу махновців Бердянського району, з'явилося оголошення ініціативної групи бердянських вчителів: «Внаслідок від'їзду багатьох викладачів з кадетською армією, навчання в окремих школах міста та повіту не проводяться. Водночас у місті є маса безробітних учителів, яка могла б продовжити перервані заняття. На підставі викладеного ініціативна група безробітних учителів та вчительок запрошує товарищів на збори, які відбудуться 26 жовтня у неділю об 11 годині дня у приміщенні культурно-просвітницького відділу (Біржевий проспект, 9). Внаслідок того, що збори скликаються удруге, вони будуть вважатися дійсними за будь-якої кількості присутніх» [6, с. 217]. Масова самоорганізація охопила всі вікові групи. Навіть юнацькі організації Вільного району (так іноді називалася територія, що контролювалася Н. Махно) об'єднувалися в Будинок юнацтва, який був покликаний давати робітничо-селянській молоді знання, розвивати у неї самостійність і індивідуальну творчість. На думку анархістів, це дозволить у подальшому забезпечити їй «природний розвиток вільного суспільно-соціального життя» [7, с. 58].

Наприкінці 1919 р. бригада «імені батьки Махно» розрослася до армії. Сам Н. Махно та усі його організації формально підкорялися революційній військовій раді армії (РВРА), яку очолював анархіст В. Волін. І хоча насправді усім керував Н. Махно, який у раді лише затверджував свої рішення, однак і вона мала самостійний статус. Так, зокрема РВРА самостійно проводила культурно-масові заходи серед населення, мітинги, селянські з'їзди, розподіляла серед сіл награване [8, с. 7].

Армія «імені батьки Махно» була ліквідована протягом 1920-1921 рр., коли виступила проти заходів більшовицької влади щодо продрозкладки.

1. Сухонос В. В. Держава: питання теорії (загальний і конституційно-правовий аспекти): [монографія] / Володимир Вікторович Сухонос; [наук. ред. і автор передм. О. В. Скрипнюк]. – Суми: Університетська книга, 2015. – 343 с.

2. Кропоткин П. А. Современная наука и анархизм / Петр Алексеевич Кропоткин // Антология мировой политической мысли: в 5 т. / [рук. проекта Г. Ю. Семигин и др.; ред.-науч. совет: Г. Ю. Семигин (председатель) и др.]. – М.: Мысль, 1997–1997. – Т. IV: Политическая мысль в России: вторая половина XIX–XX в. – 1997. – С. 191–196.

3. Кремень В. Г. Україна: альтернативи поступу (критика історичного досвіду) / Кремень В. Г., Табачник Д. В., Ткаченко В. М. – К.: ARC-UKRAINE, 1996. – 793 с.

4. Махно Н. И. Воспоминания / Нестор Иванович Махно; [под ред. С. С. Волка]. – М.: Республика, 1992. – 334 с.

5. Савченко В. А. Авантюристы гражданской войны: Историческое расследование / В. А. Савченко. – Харьков: Фолио, М.: АСТ, 2000. – 368 с. – (Жизнь знаменитых людей).

6. Нестор Махно. Крестьянское движение на Украине 1918 – 1921: Документы и материалы // Крестьянская революция в России. 1902 – 1922 гг.: Документы и материалы / Под ред. В. Данилова и Т. Шанина. – М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2006. – 1000 с.

7. Азаров В. В. Старобельское соглашение / Вячеслав Валентинович Азаров. – Одесса: ДП «Набат», 2011. – 228 с.

8. Мороз И. Предводитель неизвестной войны / И. Мороз // Аргументы и факты. – 1990. – № 37. – С. 6–7.

ПОЛІТИКА І СУСПІЛЬСТВО

БОЖКО М. І.
студентка ННІ бізнес-технологій «УАБС» СумДУ
(наук. керівник: к. пол. н., доц. О. В. Стогова)

ЧИННИКИ СТАБІЛЬНОСТІ ПОЛІТИЧНОЇ СИСТЕМИ

Стабільність політичної системи є одним із основних об'єктів політологічного аналізу, оскільки від її забезпечення залежить ефективність запланованих змін у країні.

Сам термін «політична стабільність» означає стан політичного життя суспільства, який характеризується стійким функціонуванням всіх політичних інститутів, та пов'язаний із збереженням та вдосконаленням структур, відповідно до зовнішніх та внутрішніх впливів, а також постійним, і достатньо високим рівнем підтримки владних структур з боку суспільства [1].

Значний вплив на стабільність політичної системи спричиняють:

1. темпи соціально-економічного розвитку.
2. діяльність владних структур.
3. рівень масової підтримки.

Соціально-економічний розвиток є одним із головних чинників забезпечення стабільності політичної системи. Протидія та не проведення соціально-економічних реформ діючою владою є причиною відсторонення владних сил від обов'язків, що в свою чергу спричиняє дестабілізацію політичної системи. Стабільною буде та політична система, в якій діюча влада зможе мобілізувати та інтегрувати суспільство, стаючи на шлях соціально-економічних реформ.

Розглядаючи політичну стабільність крізь призму функціонування політичної системи, варто зазначити, що

головним є забезпечення порядку. Що в свою чергу залежить від ефективності діяльності владних структур, їх легітимності та постійності норм і цінностей політичної культури. Відомо, що найбільших успіхів досягли ті суспільства, які традиційно орієнтувались на цінність порядку.

Політичний порядок досягається, як правило, двома основними способами: диктатурою, або розвитком демократії й відповідно примусом або узгодженням інтересів та компромісами як механізмами стабілізації. Стабільність, що досягається шляхом насилля та репресіями, історично недовговічна, оскільки досягається без участі народних мас і опозиції та утримується примусом [2].

Легітимність системи влади можна досягти за рахунок наступності або ефективності. Наступність полягає у сприйнятті владою існуючих, один раз встановлених норм, а ефективність – знаходження нових норм для вирішення назрілих проблем, навіть відмовившись від традиційних норм.

Німецький політолог Е. Зіммерман описав декілька закономірностей, що тісно пов'язані із досягненням стабільності влади і уряду, і як наслідок політичної системи в цілому:

- більше можливостей затриматись при владі має однопартійний уряд, ніж коаліційні;
- наявність фракцій в складі уряду зменшує його шанси на затримання при владі;
- чим сильніша роздробленість сил в парламенті (включаючи опозицію), тим вірогідніша недоторканість складу урядової коаліції;
- чим більше мандатів в парламенті мають опозиційні сили і антисистемні коаліції, тим менша вірогідність довгого існування уряду [1].

При цьому влада повинна вносити зміни, які базуються на реальному підґрунті та враховують специфіку суспільних інтересів. Стабільність виявляється також у дотриманні законів

та інших регулятивних нормативних актів, використанні ненасильницьких форм політичної боротьби.

Не менш важливим фактором впливу на політичну стабільність є масова підтримка політичної влади з боку суспільства. Така підтримка залежить від стійкості позитивних думок та оцінок, які свідчать про схвалення суспільством діяльності владних структур, що проводяться державою у сфері зовнішньої та внутрішньої політики.

При цьому на рівень масової підтримки існуючого політичного режиму впливає: рівень матеріальної забезпеченості та соціальної захищеності громадян, наявність демократичних інститутів і механізмів, що забезпечують участь населення в політичному процесі, безпека і правові гарантії особистості.

Підтримка та схвалення з боку населення дій держави запобігає конфліктам, свідчить про консолідованість населення та є показником ефективності функціонування політичної системи [2, с. 3].

Отже, можна зробити висновок, що стабільність політичної системи спричинена багатьма факторами. При цьому головними чинниками є ефективність прийняття управлінських рішень та наявність політичного порядку.

1. Панарін А.С. Фактори формування політичної стабільності [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://fip.dp.ua/index.php/FIP/article/view/214>

2. Крап А. Сутність політичної стабільності: індикатори та функції [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ena.lp.edu.ua:8080/bitstream/ntb/11737/1/24_18Ukr_nac_ideya.pdf

3. Яворський М. Політична стабільність: сутність та основні підходи до класифікації [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://science.lpnu.ua/sites/default/files/journal/paper/2017/nov/6679/yavorskiy.pdf>

ЗИМОГЛЯД А. В.
студентка ННІ бізнес-технологій «УАБС» СумДУ
(наук. керівник: к. пол. н., доц. О. В. Стогова)

ПРОБЛЕМА ТИПОЛОГІЗАЦІЇ ФУНКЦІЙ ДЕРЖАВИ

Поняття «функції держави» є складною категорією і тісно пов'язане з такими поняттями як «завдання держави», «мета держави». Сам термін «функція» означає «здійснити, виконати», тому категорію «функції держави» можемо розглядати, як головні напрямки і види діяльності держави, обумовлені її завданнями і цілями.

Функції держави реалізуються передусім в процесі впливу на суспільні відносини і тому їх не слід ототожнювати з функціями окремих гілок державної влади (законодавчої, виконавчої, судової) та функціями окремих державних органів.

Типологізація державних функцій може будуватися на підставі таких критеріїв, як соціальна значущість, тривалість дії, сфера діяльності, форма закріплення та інші. Отже, розглянемо ці класифікаційні критерії.

У вітчизняній юридичній літературі подано класифікації, що відображають найзагальніші, найістотніші їх ознаки [1]. За тривалістю дії функції держави поділяють на постійні і тимчасові. За соціальним призначенням виділяють головні та похідні функції, головним принципом поділу яких стає соціальна відповідальність держави як перед суспільством в цілому, так і перед окремими соціальними групами та окремими індивідами.

У теорії держави найрозповсюдженішою є класифікація функцій держави на внутрішні та зовнішні.

Внутрішні функції – такі напрями діяльності держави, в яких конкретизується внутрішня політика стосовно економічних, ідеологічних, екологічних, культурних та інших

аспектів життя суспільства. До таких відносять функції: регулювання економіки, підтримання та розвиток культури, охорону та захист усіх форм власності, соціальний захист населення, забезпечення екологічної безпеки, охорону правопорядку. Захист суспільства від нападу ззовні, мирне співробітництво з іншими державами, забезпечення геополітичних інтересів – все це відноситься до зовнішніх функцій [2].

Ще одна поширена система класифікації функцій держави базується на принципі поділу влади. Тому функції поділяють на законодавчі, управлінські та судові. Деякі вчені додають до поданої класифікації окремо таку функцію як державний нагляд [3, с. 144].

На думку багатьох вчених, найбільш обґрунтованою в сучасних умовах класифікацією функцій держави є класифікація за об'єктами державного впливу. Дана типологія є близькою до попередньої, а головний її критерій це сфера діяльності держави.

Отже, залежно від того в якій сфері життєдіяльності суспільства держава здійснює свої функції – економіці, політиці, соціальній сфері можна виділити функції економічного, політичного, соціального, культурного характеру:

1) у сфері економіки – це прогнозування економічного розвитку країни, встановлення системи оподаткування, формування державного бюджету та інше;

2) у соціальній сфері – розвиток системи охорони здоров'я, соціальних захист населення;

3) у політичній сфері – захист прав і свобод людини, забезпечення правопорядку;

4) у культурній сфері – державна підтримка з приводу фінансування освіти, мистецтва та інше [4, с. 294].

В умовах науково-технічної революції, яка сьогодні набула глобальних масштабів, значення функцій усіх сучасних

держав піддаються істотному впливу: з одного боку, з'являються нові життєво важливі напрями діяльності, з іншого – набуває значення діяльність, спрямована на обмеження небезпеки, пов'язаної з неконтрольованим використанням науково-технічних досягнень.

Однією з ознак сучасного суспільства є зростання ролі інформації, інформаційних відносин та інформаційного простору, які стають невід'ємним складником усіх внутрішньо- та зовнішньополітичних процесів державного і суспільного життя, що надає інформаційній функції нового змісту та закріплює за нею ключову позицію, адже інші функції держави не можуть здійснюватися без попереднього інформування громадян про їх зміст [5, с. 18].

Тому загалом трансформація розвитку функцій держави є досить багатогранним процесом, що потребує неодноразового дослідження, так як може здійснюватися в абсолютно різних напрямках та мати різні етапи, що безперечно зумовлені історичним типом держави, формами державного устрою, державного правління та політичним режимом [6, с. 332].

Таким чином сутність кожної держави розкривається в її функціях – у них знаходить свій прояв соціальне призначення держави у суспільстві. Функції держави багатопланові, вони залежать від завдань, які постають перед державою в її історичному розвитку, і від цілей, що досягаються на кожному етапі.

1. Кузнецов И. А. Некоторые методологические вопросы классификации внутренних функций социалистического государства / И. А. Кузнецов // Вопросы теории государства и права. – 1986. – Вып. 7. – С. 28–35

2. Класифікація функцій сучасної України [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.apdp.in.ua/v25/32.pdf>

3. Джураєва О. О. Класифікація функцій сучасної держави // Актуальні проблеми держави і права : зб. наук. праць. – 2005. – Вип. 25. – 664 с.

4. Котюк В. О. Загальна теорія держави і права : навч. посіб. / В. О. Котюк. – К.: Атіка, 2005. – 592 с

5. Дзевелюк М. В. Теоретико-правові засади інформаційної функції // М. В. Дзевелюк // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 2. – С. 15–18

6. Марченко М. Н. Проблемы общей теории государства и права: учеб. / М. Н. Марченко ; Моск. гос. ун-т им. М. В. Ломоносова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М. : Велби : Проспект, 2007. – Т. 2 : Право. – 643 с.

МАСЛАК О. В.

*студентка ННІ бізнес-технологій «УАБС» СумДУ
(наук. керівник: к. пол. н., доц. О. В. Стогова)*

МІСЦЕ ЖІНОК У ВІТЧИЗНЯНІЙ ПОЛІТИЦІ

На сьогоднішній день жіноче лідерство є незаперечною реальністю, що має глибокі історичні корені та стало невід’ємною частиною сучасних політичних процесів. Жіноче лідерство на світовій арені «заполонило» майже всі сфери суспільного життя та відображається у різних формах політичної діяльності як перспективна організаційна форма розвитку країни.

Здобувши незалежність, Україна стала на шлях дуже швидкої трансформації радянських реалій, що, зокрема, негативно відобразилося на місці жінки в суспільстві. Статистичні дослідження свідчать, що жінки і сьогодні знаходяться далеко не в центрі політичного життя, а, отже, і про сталий статус жіночого політичного лідерства в Україні вести мову зарано. Однак, вирішення комплексу проблем, пов’язаних із захистом та гарантуванням прав людини, модернізація існуючих

та впровадження нових державних механізмів не можливі без встановлення гендерної рівності, у тому числі і в політичній сфері.

Виходячи з зазначеного, спробуємо дослідити причини, які перешкоджають кар'єрному зростанню жінок у політичній сфері, виявити переваги участі жінок у політичному житті країни, а також надати пропозицій щодо покращення балансу представництва жінок і чоловіків у політичних інститутах України.

Лідерство як соціально-психологічний феномен, довгий час вивчалось «без врахування статі», оскільки прийнято було вважати, що лідерська роль є маскулінною за своєю природою. Зазвичай, лідерство розуміють як соціально-історичну потребу індивідів в організації своєї діяльності, а поняття «лідер» розглядають як особу, яка відіграє домінуючу роль в організації спільної діяльності людей задля задоволення їх інтересів.

Проте, незважаючи на велику кількість наукових праць як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників, присвячених проблемам лідерства, згоди вчених щодо тлумачення цього поняття так і не досягнуто. Існує кілька різних підходів до визначення лідерства: «вплив, авторитет, влада і контроль над іншими» (Едінгер); своєрідне підприємництво, що здійснюється на політичному ринку, де «підприємці» у конкурентній боротьбі обмінюють свої соціальні програми і способи розв'язання суспільних завдань на керівні посади (Опенгеймер, Фроліх та ін.); символ спільності й зразок політичної поведінки групи, здатний реалізувати її інтереси з допомогою влади (Амелін, Баталов); набір особистісних соціально-психологічних якостей лідера (Херманн, Дженнінгс); «функція певної ситуації» (Рісмен, Фромм) [2, с. 49].

Спираючись на вищезазначене, політичне лідерство пропонуємо розуміти як суспільно-політичний інститут, при

якому один, а в окремих ситуаціях декілька індивідів виступають у ролі керівника певної соціальної групи, держави тощо.

Очевидним є те, що сучасне українське суспільство в деякій мірі «живе стереотипами». Однак, одні стереотипи з часом можуть змінюватися або ж зникати взагалі, інші ж із роками не втрачають своєї стійкості. До останніх можна з упевненістю віднести гендерні стереотипи. При цьому гендерна рівність є однією з основних передумов формування і сталого розвитку правової держави.

Проте, Україна, яка твердо заявила про свій європейський вибір, займає передостаннє місце з 58-ми країн-членів ОБСЄ за рівнем політичної участі жінок. Статистичні дослідження свідчать: попри те, що кількість жінок у нашій країні становить близько 53 % від загальної чисельності населення, у парламенті лише 12,08% жінок, більшість із яких уже звикла залишатися на другому плані. Такі результати свідчать про те, що гендерні стереотипи не оминули й вітчизняну політику. Однак вони є не єдиною причиною, через яку жінки залишаються аутсайдерами на українській політичній сцені.

На наш погляд, основними перешкодами на шляху жінок до побудови успішної політичної кар'єри є: 1) патріархальні стереотипи ставлення до жінки, які породжують невпевненість жінок у своїх силах; 2) не бажання або ж відсутність можливості у жінки повністю присвятити своє життя побудові політичної кар'єри, що обумовлюються браком часу, фінансових ресурсів, родинної підтримки тощо; 3) професія політика є нетиповою для жінки (традиційно жінку звикли бачити соціальним, медичним працівником, вчителькою тощо); 4) низький рівень самосвідомості самих жінок, який відбивається у стереотипі бачити захисниками інтересів суспільства лише чоловіків; 5) освітній бар'єр (постійне підвищення кваліфікації та набуття нових навичок є одним із основних кроків на шляху до успішної кар'єри політика як для жінок, так і для чоловіків). До того ж, не

можна не погодитись із думкою американського психолога Деніела Гуолмана, який зазначає, що ефективного лідера (політичного у тому числі) відрізняють не тільки знання та інтелект, а і суттєво розвинуті емоційні здібності, до яких автор відносить: навичку стримувати власні емоції, здатність розуміти/інтерпретувати власні емоції, здатність до самомотивації, здатність відчувати і розуміти емоції інших людей, здібність легко встановлювати та підтримувати комунікаційні контакти [3, с. 97]. Таким чином, жінці, яка за своєю природою є набагато емоційнішою за чоловіка, ця риса, якщо не навчитися її контролювати, може також стати «камнем спотикання» на шляху до політичного лідерства.

Для українського суспільства дуже важливим є міжнародний досвід участі жінки в політичному житті. Слід зазначити, що європейське суспільство давно «змирилося» із необхідністю участі жінки в політичному житті суспільства, а деякі дослідники взагалі підкреслюють той факт, що з приходом жінок у політику рівень суспільного добробуту та соціальної справедливості зростає.

Науково-дослідний інститут ООН підкреслює: «Якщо в парламенті немає 30% жінок, то соціальні проблеми майже не вирішуються або вирішуються дуже мало. Якщо відсутні 20% жінок, то проблеми дитинства майже не вирішуються». Ці данні є результатом аналізу діяльності парламентів світу. Більше того, нині країни, які займають у світі перші місця за рівнем матеріального добробуту – Канада, Фінляндія, Нова Зеландія, Швеція, Ісландія, Норвегія – ще в 70-80- ті роки ХХ століття прийняли гендерні закони. Вони досягли такого високого рівня життя, тому що рівноцінно задіяли і чоловічий, і жіночий ресурси.

Деякі американські дослідники гендерних проблем лідерства, наприклад, Дж. Роузнер, О. Хайт вважають, що принципи демократичної побудови суспільства повністю

збігаються із жіночим вмінням керувати і спілкуватися. Їхній стиль керівництва відмінний від традиційного «командного» чоловічого і носить назву «перетворюючий». У кількісному вимірі жінок–політиків, які застосовують «перетворюючий» стиль, більше ніж чоловіків. Жінки–політики працюють у напрямку гуманізації інтересів [1, с. 104].

Аналіз міжнародного політичного досвіду дає підстави стверджувати, що жінки-політики набагато частіше ніж чоловіча половина суспільства піднімають питання, вирішення яких є пріоритетним для сталого розвитку правової держави, зокрема, питання міжнародної безпеки, боротьби з корупцією, соціального забезпечення, модернізації системи освіти та ін. До того ж, слід наголосити, що жінки, які займають керівні посади, потрапивши в складну ситуацію, на відміну від чоловіків, схильні приймати нестандартні рішення, швидко руйнувати стереотипи управління та створювати більш дієві механізми в цій сфері.

Отже, переваги участі жінок у політичному житті країни не викликають сумніву. Для того, щоб покращити баланс представництва жінок і чоловіків у політичній діяльності України, участь жінок в управлінні нашою країною має бути врегульована на законодавчому рівні шляхом введення тимчасових квот для кандидатів–жінок у партійних списках. Крім того, важливими є проведення систематичних освітніх та інформаційно-просвітницьких заходів, які б допомогли знищити гендерні стереотипи в нашій країні, а також регулярна співпраця жінок–політиків зі ЗМІ задля поступового зміцнення їх іміджу.

1. Бондаренко О. «Жінки за реформи». Жінки в політиці: міжнародний досвід для України / За заг. ред.: Яни Свердлюк та Світлани Оксамитної // За матеріалами міжнародного наукового семінару «Жінки в політиці: міжнародний досвід для України», Київ – НаУКМА – 7 жовтня 2005 року. – К. : Атіка, 2006.– 272 с.

2. Горбатенко В. П. Десять уроків політичного лідерства для пострадянських керівників / В. П. Горбатенко // Політичний менеджмент. – 2006. – Спец. вип. – С. 48-62

3. Гоулман Д. Эмоциональное лидерство: Искусство управления людьми на основе эмоционального интеллекта / Дэниел Гоулман, Ричард Бояцис, Энни Макки; Пер. с англ. М. : Альпина Бизнес Букс, 2005. — 300 с.

ХОДИКО В. І.

*студентка ННІ бізнес-технологій «УАБС» СумДУ
(наук. керівник: к. пол. н., доц. О. В. Стогова)*

ПОЛІТИЧНИЙ ПІАР: ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ В УКРАЇНІ

Невід'ємною складовою політичного і суспільного життя є піар. Відомий американський письменник Марк Твен сказав колись, що «Будь-яка згадка у пресі, навіть найбільш негативна, окрім некролога, є рекламою» [1]. І в сучасному інформаційному суспільстві це дійсно так, адже піар є одним із найголовніших методів досягнення політичними силами поставлених цілей.

Поняття «PR» (буквально – «публічні відносини», «зв'язки з громадськістю») як термін було введено третім президентом США Т. Джефферсоном. Сам по собі PR – це особлива технологія та методи, спрямовані на формування позитивного чи негативного ставлення до явища, компанії або особистості в середовищі людей, бізнесу, політики, мистецтва [6]. Важливою особливістю правильно організованого піару є те, що це робота спрямована не стільки на миттєвий результат, скільки на досягнення довгострокових вигод. Як професійна сфера

діяльності, PR вперше почав розвиватися у США. Узагальнюючи американський досвід, економіст Р. Сміт виділив чотири етапи в сторії піару [4].

Кожна виборча компанія характеризується трьома чинниками: особистістю кандидата, специфікою оточення та політичним планом. Ці чинники визначають виборчі технології, початковим етапом яких є позиціонування. Тобто необхідно надати відповіді на питання: чим можна привернути увагу до кандидата, чим він може запам'ятатись виборцю? Американські дослідники пропонують перелік можливих шляхів позиціонування: бути найпершим або найкращим у чомусь, бути найменш або найбільш дорогим, позиціонування статтю та позиціонування віком. Саме завдяки опрацюванню цих характеристик у подальшому можна покращити чи погіршити враження населення від того чи іншого кандидата. Для успішного проведення політичних піар компаній фахівцями застосовуються різні механізми[3]. Крім них, існує досить великий набір прийомів впливу: метод фрагментації (зокрема, “Білий шум”), метод “обмеженого збігу точок зору”, метод відволікання чи “копчений оселедець”, поєднання правдоподібних та вигаданих фактів, об'єктивний підхід, історичні аналогії, “закидання брудом”, семантичне маніпулювання, використання чуток та дезінформації, просочування секретної інформації та інші. Важливим фактором, завдяки якому політик сприймається та оцінюється є імідж. Він цілеспрямовано формується в масовій свідомості за допомогою PR, реклами або пропаганди[2]. Завдяки технологіям PR формується як позитивний, так і негативний імідж. PR-агентства при створенні іміджу політичного кандидата спираються на його темперамент, зовнішність, характер, родину, минуле. Також для успішного проведення PR кампанії для кожного окремого політика застосовують особливі PR-прийоми, які мають бути чітко сплановані і організовані.

Варто також зазначити, що з метою визначення характеру дій у процесі реалізації PR-компанії відносно морально-етичних норм і легальності діяльності, технології PR поділяють на види. Загалом, виділяють три основні кольори зв'язків із громадськістю: чорний, білий та сірий [7]. При цьому перші два можна ототожнити з рекламою, вони практично переслідуються одні й ті ж цілі, але різними методами з використанням специфічних технологій [6]. Білий піар – це звичайні технології, які використовуються повсюдно в період виборів (агітаційні матеріали, палатки, білборди, зустрічі з виборцями, дебати по телебаченню. Сірий – тиражування неприємного, але при цьому правдивого факту із біографії кандидата-конкурента або, скажімо, провокація. Законом цей вид не заборонений, але для конкурента досить незручний. На відміну від «чорного піару» не передбачає прямої брехні про своє походження. «Потрібна» інформація подається завуальовано (наприклад, через відгуки на форумах, «випадково» у новинах). Вона спрямована на підсвідомість реципієнта. Наприклад, коли в матеріалі про вбивство окремо згадується, що воно сталося поряд з офісом якоїсь організації або в рідному населеному пункті якоїсь відомої особистості [7]. На цьому класифікація PR-технологій не закінчується, оскільки виділяють також: жовтий PR – використання, з метою залучення уваги, образливих для більшості населення даної держави елементів. Рожевий PR, заснований на технологіях міфів і легенд. Зелений PR – заснований на корпоративній відповідальності у галузі захисту навколишнього середовища. Коричневий PR – тісно пов'язаний із пропагандою (в основному, неофашистських ідей та ксенофобії) [6]. Соціальний PR використовується для формування позитивних моделей поведінки (благодійність, донорство). Конфліктний PR, що застосовують у сферах зіткнення інтересів [5].

З усіх перерахованих видів, саме «Чорний PR», батьківщиною якого вважаються США, викликає найбільше дискусій. Його цілі полягають у витісненні конкурентів, завоюванні впливу та нейтралізації негативно налаштованих груп населення чи організацій[3]. Таким чином, це дії, спрямовані на те, щоб зганьбити ім'я іншої людини в очах громадськості. У ході чорного піару часто поширюється провокаційна інформація, що нібито виходить від жертви піару. Також до чорного піару слід відносити надання завідомо неправдивої інформації або поширення інтимних подробиць про приватне життя людини і його особисті психосоматичні особливості, незалежно від того, наскільки достовірні ці відомості. Цікавим є той факт, що, як зазначають політологи, білий піар у нас як правило не працює, тому що населення чудово розуміє, що немає гарних політиків. Сенс сірого піару в тому, щоб показати, що один кандидат трохи кращий за інших. Проте, технології сірого піару, на відміну від чорного, суперечать лише загальноприйнятим нормам етики та моралі, а не законодавству.

Основною проблемою сьогодення в Україні є невідповідність практики застосування різноманітних технологій політичного PR загальноприйнятим міжнародним нормам і стандартам зв'язків з громадськістю. Боротися ж із подібним досить складно: якщо сторічна історія західного піару передбачає вирішення подібних питань у судовому порядку, то в нашій країні відповідне законодавство та практика його застосування ще не вироблені [4]. З погляду політичного технолога PR може бути ефективним чи неефективним [7].

Отже, PR полягає у тому, щоб максимально впливати на суспільство, використовуючи різні його засоби, для формування високої суспільної репутації і популярності особи. Проте якого б не був кольору PR – він завжди залишиться PR, адже головне його завдання – це «достукатися» до свідомості людей [6]. В

умовах демократичної політичної системи зв'язки з громадськістю є необхідною функцією органів державної влади, інститутів громадянського суспільства, всіх, хто намагається приймати політичні рішення чи впливати на їхнє прийняття. PR є не лише гарантією легітимного існування державних органів, а й впливає на рішення, які приймаються суспільними інститутами, тому громадянам необхідно вміти розрізняти види піар-технологій, щоб не бути дезінформованими, а політикам використовувати ефективний піар для досягнення поставлених цілей.

1. Все наше життя – піар! – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://for-ua.com/analytics/2013/07/26/103045.html>

2. Литвинова А.І. Викристання PR-технологій при формуванні іміджу органів виконавчої влади [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://xn--e1aajfpeds8ay.com.ua/files/scientific_conference_63/63-01.pdf#page=20

3. Куцай Т.І. PR у політичній сфері [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://elibrary.kubg.edu.ua/15671/>

4. Мазур В.С. PR технології – ефективний інструмент сучасного управління // Вісник ТНЕУ, 2017. – 18 с.

5. Милосердна І.М. PR-технології в політиці // Правові механізми розвитку держави в умовах євроінтеграції. – Одеса, 2016. – С. 201-203.

6. Олійнич С., Іліка Г. Різновиди сучасних PR-технологій [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ukr.vipreshebnik.ru/market/4448-riznovidi-suchasnikh-pr-tekhnologij.html>

7. Політичні PR-технології у виборчій кампанії [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://bankstatey.com/index.php?newsid=31454>

ЧЕГРЕНЕЦЬ Н. В.
студентка ННІ бізнес-технологій «УАБС» СумДУ
(наук. керівник: к. пол. н., доц. О. В. Стогова)

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІМІДЖУ ПОЛІТИЧНОГО ЛІДЕРА

Проблеми політичного лідерства загалом та процесу формування іміджу політичного лідера зокрема є одними з найскладніших і найважливіших проблем у політології. Сьогодні набирає актуальності дослідження та аналіз важливих елементів формування й становлення іміджу політиків в Україні. Ця тема є особливо актуальною і тому, що якісна перебудова життя суспільства неможлива без реформування влади, без наявності ефективних політичних лідерів, які здійснюють владні функції.

Дана проблема досліджувалась як вітчизняними, так і зарубіжними вченими. Зокрема, це мислителі Конфуцій та Макіавеллі, науковці А. Панасюк, Є. Руська, С. Голдмен, Г. Почепцов. Не можна оминати й праці наших вітчизняних науковців. Зокрема, С. Денисюка, В. Холода, М. Томенка, С. Оріховського, В. Королька, К. Левківського та інших.

Лідерство присутнє там, де є влада, організація та люди. За Великим тлумачним словником української мови слово «лідер» має 2 значення. Це той, хто стоїть на чолі політичної партії або іншої певної суспільно - політичної організації; вождь, керівник. І друге – це особа або група осіб, що йде першою в якому-небудь змаганні. А лідирувати – це бути першим у змаганні, бути лідером [1].

Конфуцій стверджував, що кожен отримав своє місце в соціальній системі відповідно до реальності, своє ім'я відповідно до статусу, що має. Тобто присутня ієрархія [2]. Проте більш правдоподібним, на нашу думку, є визначення лідера, яке дає Н. Макіавеллі, як правителя, який згуртовує все суспільство,

реалізує свою владу для підтримання соціального порядку. Основним є прагнення до влади, до успіху і врахування потреб та психології всього суспільства [3].

Лідер здатен управляти суспільством, організовувати населення, врегульовувати його поведінку в середині певних груп, давати завдання, переконувати у своїх поглядах. У більшості випадків, він має постійний вплив на громадян, певний авторитет. Водночас лідер повинен відповідати за прийняті рішення, свої дії, вчасно реагувати на проблеми чи непередбачувані ситуації, вміти знаходити компроміс тощо. Зважаючи на різноманітність думок науковців, ми пропонуємо таке визначення «лідера»: це особа, яка завдяки своїм особливостям домінує серед інших представників, здатна впливати на них та відповідати поставленим вимогам та обов'язкам.

У свою чергу імідж – це образ особи, сукупність певних її як природніх, так і набутих якостей. Це сукупність ознак політика, які відрізняють його від інших, формують асоціації тощо. Звернувшись до наукових джерел, нами було виявлено, що за політологічним енциклопедичним словником термін «імідж» викладено, як «образ особи (зокрема її вигляд і манера поведінки), спрямований на формування громадської думки чи уявлення про неї» [4]. У сучасний період думки науковців щодо іміджу дещо трансформувались. Але найбільш поширеним трактуванням даного поняття є: спеціально створюваний політичний образ для досягнення поставлених цілей, образ конкретного об'єкта, який існує в масовій свідомості[5].

Варто приділити окрему увагу таким складовим іміджу, як: зовнішність, поведінка, вміння говорити та біографія. Так, довгу косу Ю.Тимошенко порівнюють з короною, яка стала символом жіночої влади в Україні, а її особисті якості дозволили очолити опозицію і брати участь у передвиборчій боротьбі. Певний період у її образі не вистачало фактів із

сімейного життя, це питання вона вирішила через оприлюднення заміжжя своєї дочки. Опонентка Ю. Тимошенко, Оксана Білозір, яка представляла блок «Наша Україна» показала себе як політик серед особистих досягнень якої головне місце посідало виховання двох чудових синів. Та на її іміджі не аби як позначилося відоме артистичне минуле [6].

Слід відзначити, що імідж необхідно вчасно й правильно вміти корегувати при виникненні несподіваних ситуацій. Він дійсно має великий вплив на електорат під час виборів. Особливо тоді, коли особа має ті якості, які в уявленні громадян відповідають ідеальному політичному діячу, політика, який змінить їхнє життя на краще.

У процесі дослідження й аналізу наукової літератури було виявлено шість етапів формування іміджу політичного лідера. А саме: збір та аналіз інформації, на основі якої власне й формуватиметься уявний імідж. Мається на увазі інформація про певні якості особи, характеристики її попередньої діяльності, результати опитувань чи інших досліджень. Другий етап – це конструювання іміджу, яке відбувається за такими критеріями, як зовнішня привабливість, комунікативність та риторика, формується передвиборча програма. На цьому етапі важливим має стати не тільки визначення сильних сторін політика, але і визнання слабких. Наступним є адаптація кандидата до свого образу. Слід за ним – демонстрація іміджу як через своїх посередників, так і особисто, виступи перед виборцями, де політик має проявити себе, показати, на що він здатен. П'ятий етап – це аналіз інформації про вплив іміджу. І на кінець – корегування іміджу та аналіз отриманих результатів [7].

Імідж політичного лідера формується на основі таких важливих факторів, як очікування виборців та індивідуальність політика. Не менш важливим при створенні вдалого іміджу є минуле, сім'я, захоплення, кар'єра тощо. Останнім часом

політики досить часто починають з'являтися на телебаченні зі своєю родиною (В. Ющенко, П. Порошенко). Це дійсно привертає увагу та впливає на виборців, формує позитивну думку про особу як політичного діяча.

Значну роль у формуванні іміджу відіграє зовнішність. Так чи інакше підкреслюючи свій образ, політик таким чином хоче максимально наблизити до себе виборців. Левову частку при формуванні іміджу відіграють позиції в компанії чи організації, де раніше працювала особа, певні позитивні факти з її особистої біографії. Також велике значення мають передвиборчі програми, в основу яких політики покладають найболючіші питання та найактуальніші проблеми суспільства. Наприклад, передвиборча програма відомого экс прем'єр – міністра України А. Яценюка мала дуже символічну назву – «Новий курс». Під час свого прем'єрства Арсеній Яценюк інколи й спирався на Рузвельта, говорячи про наміри повторення його методики ведення політики щодо розбудови країни [8].

Лавренко О. вказує, що на етапі безпосередніх зустрічей кандидата з виборцями, для формування іміджу він повинен мати прямий, відкритий погляд, підкреслений в особливих випадках маленькою усмішкою, що дасть змогу швидше налагодити контакт з людьми. Ні в якому разі не можна ховати руки в кишені, за спину, крутити в руках якийсь предмет, що говоритиме про переживання особи, нервування чи невпевненість у собі [9]. А якщо уважно спостерігати за нашими політиками, то можна побачити тенденцію такої поведінки. Сьогодні при створенні іміджу політика найчастіше використовують такий прийом, як посилення на діяльність та популярність авторитетних людей. Про це говорять вибори 2004 року, коли відома співачка Т. Повалій виступала на підтримку В. Януковича, а спортсмени брати Клички підтримували опонента В. Ющенка [10].

Імідж має ґрунтуватися на реальних фактах і подіях, обов'язково спиратися на очікування громадян. Він формується на підставі реально властивих певному кандидату якостей. Має бути простим, доступним для сприйняття громадян, не містити зайвого. Отже, імідж політичного лідера формується у результаті комунікації між політиком і виборцями. І дуже важливо відразу створити позитивну думку про себе за допомогою ЗМІ чи інших посередників, з'ясувати, яку основну проблему мають громадяни, а потім впевнити їх, що саме цей лідер зможе ефективно її вирішити в найкоротші строки. Варто наголосити на тому, що чим сильніша віра політичного лідера в себе, тим простіше й швидше він зможе схилити виборців до себе, впевнивши у своїй можливості змінити їхнє життя на краще.

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови: 170 000 / Уклад., гол. ред. В. Т. Бусел. – К. ; Ірпінь : Перун, 2003.– С. 1427.

2. Конфуций. У истоков мудрости / Конфуций. – М.: ЭКСМО, 2009. – С. 544.

3. Макиавелли Н. Государь // Макиавелли Н. Избранные сочинения. – Минск, 1999.

4. Політологічний енциклопедичний словник / Упор. В. П. Горбатенко; За ред. Шемчушенка, В. Д. Бабкіна, В. П. Горбатенка. - 2-ге вид., доп. І перероб. – К. : Генеза, 2004. – С. 736.

5. Политическая реклама / Е. В. Егорова – Гантман, К. В. Плешаков, В. Б. Байбакова; науч. ред. А. А. Бирюков. -М.: ЦПК Никколо - Медиа, 2002. – С. 288.

6. Никольская Е. Женщин украинской политики расставили по местам / Е. Никольская // Утро. – 2006. –10 апреля. –С.4.

7. Лікарчук Н.В. Організація передвиборчої команди і проведення виборчої кампанії. Загальні принципи і методи// Держава і право. Зб. наук. праць. – Інститут держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2003. – № 19. – С. 586 – 589.

8. Солонська С. Політична міфологія України імідж кандидатів [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://my.Nashformat.ua/publication/politychna-mifologiya-ukrayiny-imidj-kandydativ>.

9. Лавренко О. Проблеми формування іміджу кандидата в депутати / О. Лавренко // Трибуна: Всеукраїнський громадсько – політичний і теоретичний журнал Товариства «Знання» України і Спілки журналістів України. – 2005. – №7/8. – С. 24 – 25.

10. Зливков В. Виборча компанія «Президент–2004». Тенденції конструювання іміджу вірогідного переможця / В. Зливков // Соціальна психологія.–2004.–№1.–С. 17 – 30.

ЗМІСТ

ІСТОРІЯ УКРАЇНИ

ВЛАСЕНКО В. М.

Українська політична еміграція в Болгарії:
освіта і наука (1921-1939) 3

ДОРОШЕНКО М. С., КОРОЛЬ В. М.

Нацистська пропаганда на сторінках окупаційної преси
Сумщини (1941-1943 рр.) 11

КАРІХ М. О.

Історія мого міста в історії моєї родини.
Епізод перший. Прадід 15

КУДІНОВ Д. В.

Активність українських партій на території Курщини
в період Першої російської революції 25

ЛОБКО Н. В.

Фіксація зміни віросповідання в метричних
книгах церков 31

МАЛІЙ Б. А.

До історії Державного Центру УНР в еміграції
у міжвоєнний період 36

НЕСТЕРЕНКО В. А.

Причини збереження німецькою окупаційною
адміністрацією радянської колгоспно-радгоспної системи 39

ТЕСЛЕНКО Є. Є., КОРОЛЬ В. М.
Воєнно-політична акція гетьмана
Петра (Петрика) Іваненка 1692–1693 рр. 42

ШВАЧИЧ Л.
Село Марківка в роки війни 1941–1945 рр. 47

ПЕРСОНАЛІЇ

БОНДАРЕНКО М. О.
До біографії Амета Озенбашли 52

ГОНЧАРЕНКО Я. Ю.
Чи був Олександр Олесь аполітичною людиною? 56

ЗЯКУН А. І.
О. Я. Єфіменко – автор перших популярних книг
з історії України (до 170-річчя з дня народження) 58

КУСТ В.
Євген Коновалець очима сучасників 62

ЛИСЕНКО А. А., КОРОЛЬ В. М.
Філософські погляди Арнольда Тойнбі на історію 66

САДОВНИЧИЙ Д. А.
До біографії Павла Зайцева 69

ІСТОРИЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

БОНДАРЕНКО М. О.

Первинна держава в Полінезії: досвід Тонга, Таїті та Гавайських островів (історико-правові особливості) 72

ВОЛОЧАЙ Ю. В.

Тоталітарний режим у контексті загальнотеоретичної юриспруденції та історико-філософського аналізу 77

ДЕГТЯРЬОВ С. І., ШАПОВАЛОВ О. І.

Старости у системі місцевого управління Української Держави (до 100-річчя Української революції 1917–1921 рр.) 82

ЛИСЕНКО М. С.

Правове регулювання заснування та діяльності сільськогосподарських товариств у другій половині XIX – на початку XX ст. 92

САДОВНИЧИЙ Д. А.

Боліварианська Республіка Венесуела: авторитарний режим Уго Чавеса (конституційний та історико-політичний контексти) 96

СУХОНОС Віктор

Прокуратура в Україні XVIII ст.: формально-правовий статус 101

СУХОНОС Володимир

«Селянська Радянська Республіка» Нестора Махна як втілення анархічної моделі організації громадянського суспільства в Україні 106

ПОЛІТОЛОГІЯ

БОЖКО М. І.

Чинники стабільності політичної системи 110

ЗИМОГЛЯД А.В.

Проблема типологізації функцій держави 113

МАСЛАК О. В.

Місце жінок у вітчизняній політиці 116

ХОДИКО В. І.

Політичний піар: особливості використання в Україні 121

ЧЕГРЕНЕЦЬ Н. В.

Особливості формування іміджу політичного лідера 126

Наукове видання

**СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНІ ПРОЦЕСИ
НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ:
ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ**

Матеріали

V Всеукраїнської науково-практичної конференції

(Суми, 18 травня 2018 року)

Оригінал-макет підготував В. М. Король
(секція історії кафедри конституційного права,
теорії та історії держави і права)

Редколегія не несе відповідальності за точність наведених фактів, цитат,
економіко-статистичних даних, власних імен та інших відомостей.
Точка зору редколегії не завжди збігається з точкою зору автора.

Формат 60x84/16. Ум. друк. арк. 16,77. Обл.-вид. арк. 17,90. Тираж 120 пр. Зам.№
Видавець і виготовлювач
Сумський державний університет,
вул. Римського-Корсакова, 2, м. Суми, 40007
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3062 від 17.12.2007.